

A főiskolai beiratkozást követően október 19-én a Vigadóban a szabadgondolkodók „nyilvános előadásán, amelyen nagyszámban jelent meg a városi intelligencia, elsősorban pedig a főiskolai ifjúság, Klaniczay Sándor líceumi tanár elnökölt. Ezután dr. Polányi Károly, az országos egyesület főtítkára tartott magas színvonalú előadást a természettudományi gondolkodás jelentősége címen. Az előadást élénk tetszéssel fogadta a közönség.” Azt is megtudhatjuk, hogy a Szabadgondolat lap szerkesztője, a pesti Archimedes páholy tagja, Polányi Károly – a természettudományokban jártas főiskolai hallgatóság előtt – „nagyhatású előadásában, Ernst Mach modern ismeretelméleti filozófiája alapján, a természettudományos gondolkodásnak főképpen gyakorlati, erkölcsstani jelentőségét tárgyalta.” Emellett a szabadgondolkodók – korábbi tervüket megvalósítva – a volt Metropole szálló első emeletén saját helyiséget alakítottak ki. [...]

1914 tavaszán Selmeceen folytatódott az előadás-áradat. Április 26-án délelőtt a – szabadgondolkodó-ellenes – helyi Széchenyi Szövetség a szocializmusról és a magyar nő társadalmi hivatásáról tartott előadást, rendezett matinét. Ugyanaznap a szabadgondolkodók sem tétlenkedtek, ők délután a népoktatás politikai és kulturális jelentőségéről tartottak előadást, amit ugyancsak a pesti Martinovics páholy mester tagja, Zigány Zoltán polgári iskolaigazgató mondott el. Ezt követően megjelent a városban Prohászka Ottokár székesfehérvári római katolikus püspök is, aki három napon át az evangélikus templomban „az intelligens férfiaknak konferencia beszédeket” mondott és a tanítóképzőben úrhölgyek számára lelkigyakorlatokat tartott. Május hónapban a szabadgondolkodók körében a népoktatásról Suhajda Lajos tartott három szemináriumot, ennek során „megrázó képet festett hazai népoktatásunk nyomorúságáról. Magyarországon egy millió gyermek nem jár, nem járhat iskolába, mert nincs számára iskola. Ötven esztendővel a népiskolai törvény meghozatala után 5000 iskolára és 7000 tanítóra volna még mindig szükség, hogy minden gyermek iskolába járhasson.” Ezt követően zárásként a kör „a népoktatás reformja ügyében vitaestet rendezett. A vitában, melyben főiskolai hallgatók is nagyszámban vettek részt, főképpen az államosítás kérdései, az egyházak és az iskola viszonyát és a selmecebányai népiskolák állapotát tárgyalták.”

Fricz-Molnár Péter: A selmecebányai szabadkőművesek és szabadgondolkodók, valamint a főiskolások kapcsolata az 1910-es években

Ára: 600,-Ft

2021. harmadik szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2021. harmadik szám

Hetvenötödik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Németh Ildikó, Sági Éva, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bolodár Zoltán, Csekő Ernő, Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Pápai László, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4400 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak

3400 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényzeti

Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokot kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájl küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi rész pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2021. harmadik szám

| hetvenötödik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

POLGÁRI EGYESÜLETEK ÉS KÖRÖK

GUSZTIN RUDOLF: A soproni Dalfüzér / Liederkranz: előzmények, intézménysülés, működés (1847–1867)	277
FRICZ-MOLNÁR PÉTER: A selmecbányai szabadkőművesek és szabadgondolkodók valamint a főiskolások kapcsolata az 1910-es években	292
SCHÖBERL MIKLÓS: A Soproni Katolikus Kör története, III. fejezet. Az egylet gazdálkodása és anyagi helyzete, bevételek, kiadások, rendkívüli helyzetek, kimutatások	314

GERENCSÉR PÉTER: Borkereskedelem és italmérés a 16–17. századi Kapuváron	333
---	-----

MÚHELY

CSISZÁR ÁGNES: Soproni utcák rejtett kincsei: Sopronbánfalva. Kutyahegy (1. rész, A–Gy)	361
---	-----

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: A megélt történelem. Perlaki Ferencné Karner Éva 20. százada	377
---	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZŰTS ISTVÁN GERGELY: Suslik Ádám: Forradalmak sodrában II. Visszaélések és atrocitások Sopronban és Sopron vármegye területén a Tanácsköztársaság idején, Sopron 2020.	395
CSEKÓ ERNŐ: Kolb Jenő: „Hit az emberben” Bergen-belseni napló. Szerk.: Thomas Rahe, Fischer Lajos, Göttingen, 2021.	397

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2020. évi tevékenységéről	401
A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye	403
Olvasói levél	404

POLGÁRI EGYESÜLETEK ÉS KÖRÖK

GUSZTIN RUDOLF

A soproni Dalfűzér / *Liederkrantz*:
előzmények, intézményesülés,
működés (1847–1867) I. rész

Sopron az első magyarországi, országos dalártalálkozóinak helyet adó város.¹ Habár korábban vitatott volt, hogy ez a többségében ausztriai német egyesületeket és dalosokat megmozgató, zömében német nyelvű rendezvény mennyire számítható valóban az első magyar dalártalálkozóinak, illetve milyen mértékben inspirálhatta a hazai dalárdákat hasonló események szervezésére, mégis, figyelembe véve a rendelkezésre álló forrásokat, kijelenthető, hogy a soproni Dalfűzér/*Liederkrantz*² által összehívott 1863-as országos dalárünnepély a dalármozgalom magyarországi intézményesülésének első lépéseként értékelhető. Ennek elsődleges kiemelése azért is fontos, mert Ábrányi Kornél, a 19. század magyar zenetörténetének és a dalármozgalom történetének krónikásaként lebecsülte az 1863-as soproni országos dalártalálkozó jelentőségét, és a dalárünnepélyek számozását a 1864. évi pécsi dalártalálkozóval kezdte.³ Ábrányi nézetét számos, 19. században született írás, így a dalártörténeti összefoglalók és a sajtó is átvette, és bár a 20. században született tanulmányok egy része finoman kiigazítja Ábrányi kronológiáját, de ezek a szerzők is legfeljebb említés szintjén, egy-egy mondat erejéig térnek ki a soproni eseményekre.⁴

¹ Jelen tanulmány a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem doktori iskolája keretén belül készülő „Zene és politika a neoabszolutizmus korában. A dalármozgalom indulása (1850–1867)” c. disszertációom részét képezi, melynek tervezett megjelenése 2023 januárja. A tanulmány két korábbi, online megjelent írás jelentősen átdolgozott változata. Lásd *Gusztin Rudolf*: A soproni Dalfűzér / *Liederkrantz* fellépései 1859–1867 között, *Magyar Zenetörténet Online*, 2020, <https://doi.org/10.23714/mzo.005>; *Gusztin Rudolf*: A soproni Dalfűzér / *Liederkrantz* működése 1859–1869 között, *Magyar Zenetörténet Online*, 2020, <https://doi.org/10.23714/mzo.006>.

² Az egyesület a magyar és a német nevet egyaránt használta. A dolgozatban a magyar nevet alkalmazom, kivéve akkor, amikor kifejezetten olyan témát tárgyalok, amelyben azt hangsúlyozom, milyen nyelvű volt az adott forrás vagy szöveg.

³ *Ábrányi Kornél*: A magyar zene a 19-ik században. Budapest, 1900; *Ábrányi Kornél*: Az orsz. m. daláregyesület negyedszázados története 1867-től 1892-ig. Budapest, 1892.

⁴ Sztára Sándor *Férfikarok. Az Országos Magyar Dalosszövetség kebelébe tömörült dalárdák* című tanulmányában úgy tesz különbséget a soproni és pécsi találkozó között, hogy a soproni az első dalosünnepély, a pécsi pedig az első országos verseny. (Sztára Sándor: *Férfikarok. Az Országos Magyar Dalosszövetség kebelébe tömörült dalárdák*. In *Magyar muzsika könyve*. Szerk.: *Molnár Imre*. Budapest, 1936. 148.) Szerző Katalin a *Képes Magyar Zenetörténetben*, valamint Kollár Éva *A magyar kórusművészet a XIX. század második felében* című tanulmánya az országos dalártalálkozók első alkalmaként az 1863-as sopronit nevezi meg. (Szerző Katalin: *Zenei élet a dualizmus korában*. In *Képes Magyar Zenetörténet*. Szerk.: *Kárpáti*

Mindezt figyelembe véve lényegében Ábrányi említett írása óta nem született olyan összefoglaló dolgozat a dalármozgalomról, amely részletesebben tárgyalná a soproni Dalfűzér/*Liederkrantz* és az 1863-as dalártalálkozó jelentőségét. Ennek rehabilitálása a mai napig váratott magára. Az eltérő értelmezés oka többek között a különböző zenetörténet-írási felfogásban rejlik: míg korábban a kutatás célja a magyar zenetörténet megírása volt, addig a 20. század második felében már Magyarország zenetörténetének megírása került előtérbe, azaz a nemzetiség- és nyelvközpontú megközelítést a régió történelméhez jobban illeszkedő földrajzi-regionális felfogás váltotta fel.⁵

A jelen tanulmány célja, hogy a soproni dalárda történetének zenei szempontú feldolgozása mellett ennek tevékenységét tágabb kontextusban is értékeljem, és láthatóvá tegyem a kórus társadalmi és kulturális beágyazottságát, a régió kórusaival kialakult kapcsolati hálóját, és a dalármozgalom kezdeti éveinek ismeretében megfelelő módon helyezem el az dalárdát az országos mozgalom narratívájában.⁶ Így részletes kronologikus bemutatás helyett a zenetörténeti szempontok mellett egyesülettörténeti és ehhez kapcsolódó társadalomtörténeti, valamint a zene és a politikai reprezentáció tárgykörébe tartozó megközelítésből vizsgálom Magyarország egyik legrégebbi dalosegyesületének működését annak indulásakor.⁷ Igyekszem értékelni az egyesületnek a város zenei- és társadalmi életben betöltött szerepét, ennek súlyát, rákérdezek társadalmi beágyazottságára, tagságának és közönségének társadalmi rétegződésére, elemzem az egyesület céljait és ezek megvalósítását, esetleges módosulását. Dalárdáról lévén szó különösen fontos kérdés a nemzeti célkitűzések elemzése, a város két jelentős nemzetiségi (német, magyar) és felekezeti (katolikus, evangélikus) közösségének részvétele a Dalfűzér/*Liederkrantz* mindennapjaiban, akárcsak a dalegylet és a hatalom viszonyának és kapcsolati hálójának feltérképezése helyi és birodalmi szinten egyaránt.

János. 2011. 185. Kollár tanulmánya (é. n.) kéziratos formában elérhető a BTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályán.) Maróti Gyula és Révész László *Öt évszázad a magyar énekkari kultúra történetéből* című könyvében ellentmondásosan jelenik meg az első dalostalálkozó dátuma. A szövegben a pécsi találkozóra hivatkoznak, az illusztráció azonban az 1863-as évet jelöli meg első találkozóként. (Maróti Gyula – Révész László: *Öt évszázad a magyar énekkari kultúra történetéből* (1480–1980). Budapest. 34–35.)

⁵ Tulajdonképpen az előbbi felfogás a nemzethez, az utóbbi az államhoz kötődik. Ugyanez a különbség jelenik meg a német Liedertafel-mozgalom és a francia *orphéon* esetében is. Lásd *Krisztina Lajosi – Andreas Styne* (eds.): *Choral Societies and Nationalism in Europe*. Leiden, 2015, 3.

⁶ Az egyesülettörténet mint diszciplína akkor született meg, amikor az egyesületeket nem önmagukban, hanem szélesebb kontextusban kezdték elemezni és társadalmi jelenségként kezelték. Vö. *Tóth Árpád*: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, 2005, 18.

⁷ *Gusztin Rudolf*: *A soproni Dalfűzér / Liederkrantz működése 1859–1869 között, Magyar Zenetörténet Online*, 2020, <https://doi.org/10.23714/mzo.006>.

Kutatási előzmények, forráshelyzet

A soproni Dalfűzér a dalármozgalom első, kezdeti szakaszában jött létre, és a neoabszolutizmus korában kapta meg egyesületi jogát, így joggal tekinthető az első dalárdák egyikének.⁸ Jelentősége ellenére Johann Polster 1885-ös *Geschichte des Oedenburger Männergesang-Vereines „Liederkrantz” von seiner Gründung im Jahre 1859 bis zu Seiner Jubelfeier im Jahre 1884* című monográfiáján és Csatkai Endre *A soproni daloskultúra múltja* című 1963-as tanulmányán kívül nem született még összefoglaló mű, mely Dalfűzér működését egy több szempontú, alapos vizsgálatnak vetette volna alá.⁹ Forráskutatásaim alapján mindkét említett munka alapvetően megbízható, még ha tartalmazznak is pontatlanságokat vagy tévedéseket. Polster a Dalfűzér titkáraként, későbbi alelnökeként, ill. elnökeként feltehetőleg számtalan forrást felhasználhatott, melyek közül ma már kevés elérhető, ahogyan Csatkai írása is kiterjedt forráskutatásra támaszkodik. Utóbbi szerző művészettörténész, múzeumigazgató, a *Soproni Szemle* egykori főszerkesztője, aki számos, Sopron zenei életével foglalkozó írást publikált, többek között a Dalfűzérrel is.¹⁰ Forrásait Csatkai nem minden esetben nevezi meg pontosan, de feltételezhető, hogy ezek egy része mára szintén elveszett.¹¹

A Dalfűzérrel kapcsolatban végzett forráskutatásaim a szekunder irodalomban idézett és ma még fellelhető dokumentumok mellett számos további anyagot is felszínre hoztak, melyek hitelesítik, felülbírálják vagy kiegészítik az eddigi történeti összefoglalásokat. A korabeli alapszabály, a hangversenyek és egyéb fellépések meghívói és plakátjai, összefoglaló jellegű évkönyvek, inventáriumok és városi jegyzőkönyvek bevonásával egy minden korábbinál pontosabb kép rajzolódott ki, melyet a korabeli (1867-ig) és későbbi hazai és külföldi sajtó (1867 után) szisztematikus, teljeskörű feldolgozása során tovább árnyalt, kiegészített és kontextusba helyezett. Ahogy fentebb említettem, jelentős mennyiségű forrás, mely Polster, majd Csatkai számára még elérhető volt, napjainkban már nem hozzáférhető, vélhetően megsemmisült vagy lappang. Legnagyobb veszteségként az évkönyvek és jegyzőkönyvek hiányát kell megemlítenünk, többek között azt a Polster által is gyakran emlegetett „Protokoll”-t (jegyzőkönyvet), amely egyik értékes

⁸ Anton Ritter 1859. május 23-án megadta a Liederkrantz férdfidalárdának az egyesületi jogot. A sajtóban többször az ország legrégebbi vagy az egyik legrégebbi dalárdaként hivatkoznak rá. Kis Ujság, 1934. június 27., 8.; Magyarország, 1934. június 28., 12.; Függetlenség 1934. július 3., 8.; Soproni Szemle 45 (1991), 277.; Nemzeti Ujság, 1934. július 3., 9. A Dalfűzér utolsó karnagya, Klafsky Henrik szintén a legrégebb dalegyletként hivatkozik rá, lásd Kisalföld, 1984. január 18., 5.

⁹ *Johann Polster: Geschichte Des Oedenburger Männergesang-Vereines „Liederkrantz” Von Seiner Gründung Im Jahre 1859 Bis Zu Seiner Jubelfeier Im Jahre 1884.* Oedenburg, 1885; *Csatkai Endre: A Soproni daloskultúra múltja.* Sopron. In *Országos Centenárius Dalostalálkozó 1863-1963. Műsorfüzet.* H.n. [Sopron], 1963, 3–18.

¹⁰ „Csatkai Endre”. In *Magyar Életrajzi Lexikon* – CD-ROM. Főszerk.: *Kenyeres Ágnes.* Budapest, 2001. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/c-cs-74E9A/csatkai-endre-74F5D/>, letöltés 2020. júl. 28.

¹¹ Csatkai tanulmánya néhány helyen korrigálandó. A dolgozatban egyes, általam tévedésnek ítélt megállapításait jelzem, és ennek fényében interpretálok.

forrásunk lehetne, és így csupán az ő utalásából rekonstruálható valamelyest. A fennmaradt, elérhető források azonban alátámasztják a Polster által írottak pontosságát. Megjegyzendő, hogy a dalárdák történetét összefoglaló munkák az esetek döntő többségében megbízhatóak, mert kutatásaik során a szerzők, akik több esetben az egyesület titkárai közül kerültek ki, többnyire az évkönyvek és jegyzőkönyvek adataira támaszkodnak.¹² A források kritikai összehasonlító értékelése azonban, mint minden esetben, ezúttal sem kerülhető meg, tekintve hogy ezek a források az önreprezentáció céljával készültek és elkerülhetetlen, hogy részrehajlóan fogalmazzanak.¹³

Egy alapítás előzményei: Sopron zenekultúrája a 19. század közepéig

Sopron kultúrája a 16–17. században protestáns alapokon nyugszik, meglehetősen erős az evangélikus egyház, így nem meglepő, hogy a város zenei arculatát sokáig e felekezet zenei élete határozta meg. Bárdos Kornél szerint „a város legértékesebb ének- és zenekarának az evangélikus egyház és gimnázium együttesét kell tartanunk, amely a 17. században Rauch András vezetése alatt európai nivót ért el, de folyamatosan Wohlmuth János [működése: 1686–1724], majd Knogler Dániel [működése: 1720–1772] alatt is értékes zene otthona.”¹⁴

A racionalizmus e folyamatot törte meg, melynek fő áldozata a kórus és a zenekar lett az 1780-as években. Megszűnt az istentiszteleten való közreműködésük, és ezt követően a templomban már csak hivatalos állami ünnepeken szerepelt a városi tanács elrendelése alapján,¹⁵ ami a két korábbi évszázadhoz képest hatalmas visszaesést jelent az evangélikus egyház zenei élete szempontjából.¹⁶ A zenei gyakorlat fellendüléséhez a polgári egyházi zeneegyesületek megalakulására volt szükség.¹⁷ A változás a Württembergből szerződtetett Christian Altdörfer idejében következett be (1. kép). Altdörfer nemcsak

¹² Lásd ezzel kapcsolatban *Gusztin Rudolf*: A dalármozgalom századfordulós forrásainak értékelése, Magyar Zenetörténet Online, 2020, <https://doi.org/10.23714/mzo.001>.

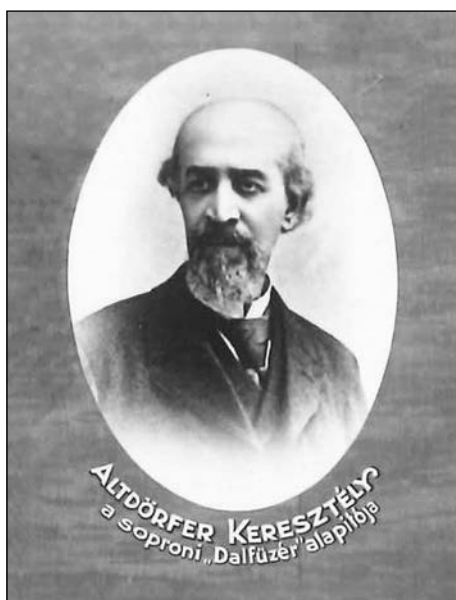
¹³ Ahogy Tóth Árpád megfogalmazza: „Az egyesületek iránt megnyilvánuló történeti érdeklődés legkorábbi bizonyítékai azok a kiadványok, amelyeket maguk az egyes szervezetek adtak ki, és amelyekben a szerzők (jobbára az adott egyesület jegyzői vagy titkárai) rendszerint jubileumi alkalomból rekonstruálták szervezetük fontosnak tekintett történéseit. E munkák sok esetben a mai kutatás számára is nélkülözhetetlen források, mivel számos olyan adatot közölnek, mely más módon nem maradt az utókorra (például mert időközben megsemmisült az egyleti irattár). Az e műfajhoz tartozó kötetek mindazonáltal ritkán készültek a mély, tudományos feldolgozás igényével, emellett jellemző rájuk az elfogult, egyoldalú, apologetikus szemlélet.” *Tóth Á.*: Önszervező polgárok i. m. 17–18. Továbbá *Gusztin R.*: A dalármozgalom századfordulós forrásai, 6.

¹⁴ *Bárdos Kornél*: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 10.

¹⁵ *Bárdos K.*: Sopron i. m. 178.

¹⁶ Pontosabban a 18. század végén került „a zenéjéről híres soproni gyülekezet és gimnázium [...] a muzsika terén a mélypontra”, és ez az állapot több évtizedig, egészen az 1820-as évek végéig tartott. *Bárdos K.*: Sopron i. m. 200.

¹⁷ Példa erre: „A 18. század első felében még elmaradhatatlan kísérője volt a beiktatási ünnepeknek a hangszeres zene és a kórus közreműködése. 1821. okt. 2-án nem futotta másra, mint egyszerű szoltáréneklésre...” *Bárdos K.*: Sopron i. m. 201.

1. kép. Christian Altdörfer, a Soproni Dalfűzér megalapítója. A kép „A Soproni Dalfűzér Férfidalegyesület fennállása 75. évében” feliratú tabló részlete. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, X.56.

a templomi zenélés színvonalának emelésére koncentrált, hanem világi szereplésekre is rendelkezésre bocsátotta a templomi kórust és zenekart, fontosnak érezve a város polgári zenei intézményeinek megalapozását is. Ez a fajta szemlélet beleilleszkedik abba a századra jellemző irányváltásba, miszerint az egyházi zenészek már nem csak a templomi szolgálatra fókuszáltak, hanem egyre inkább aktív részesei voltak a polgári zenei életnek is: világi fellépéseket szerveztek vagy közreműködtek a különféle nyilvános hangversenyeken.¹⁸ Ezzel a polgári amatőrökkel kiegészített együttes fokozatosan az egyesületi létforma felé alakul át.

A lutheránus egyházzenei életben a századforduló idején jelentkező színvonalbeli hanyatlás és polgári átalakulás a város katolikus templomainak viszonylatában is megfigyelhető. A város plébániatemplomában a 17–18. században állandó vokális-hangszeres együttes működött. A 18. század utolsó harmadában a katolikus egyház belső életét szabályozó, a felvilágosult racionalizmus eszmeiségében gyökerező rendelkezések ugyan nem hoztak olyan radikális változást a vokális-hangszeres zenélés területén, mint az evangélikusoknál, jóllehet, komolyan éreztették hatásukat.¹⁹ A 18. században a miséken és vesperásokon minden vásár- és ünnepnap vokális-hangszeres együttes játszott, alkalmanként toronyzenészekkel kiegészítve. Ez a gyakorlat II. József (1780–1790) rendeletei ide-

¹⁸ Ennek az iránynak az előfutára, hogy az egyre gazdagodó repertoár következtében a templomok egyre inkább koncertteremként funkcionálnak.

¹⁹ Bárdos K.: Sopron i.m. 139.

jén és ezt követően is működött a város főplébánia-templomában. Változás id. Kurzweil Ferenc karnagsága idején következik be, aki 1821–1852 között vezette a templom vokális-hangszeres együttesét. Nevéhez kötődik a soproni katolikus zeneélet egyik legkiemelkedőbb időszaka, amely – az evangélikusokhoz hasonlóan – már kilép a templom falain túlra. Kurzweil hatása ugyanis messze túlmutat egyházán az általa kezdeményezett és létrehozott zeneegyesület és az ahhoz tartozó énekiskolának köszönhetően.²⁰ Irányítása alatt a templom zenei együttesét ő is a polgári szervezeti (egyesületi) forma irányába mozdította el és nyilvános szerepléseikkel a polgári zenei nyilvánosság színtereit erősítette a városban.

A templomok mellett a soproni oktatási intézmények is otthont adtak a zenének, ám az ifjúság zenei nevelését illetően a jezsuita rend feloszlata, illetve az evangélikus gimnázium kórusának és zenekarának feloszlata eredményezett törésvonalat a század utolsó harmadában (1773, 1787).

Bár csak 1769-ben épül fel a színházépület, társulatok már 1754-től kezdve játszanak Sopronban, akik a színházi/színpadai zene elterjesztésével tettek hozzá a város zenei műveltségéhez.²¹ Később, az 1841-től működő modern színházban a prózai előadások mellett gyakoriak voltak a zenés-színházi darabok, köztük az operák is.²² A színház igazgatója 1841-től Pokorny Ferenc volt, aki fővárosi színvonalat hozott létre, s miközben ez által jó énekesekkel és muzsikusokkal gazdagította a Zeneegyletet, egyúttal annak erős konkurenciája is lett.²³

A város 18. században még aktív hagyományos zenei intézményei a 19. század elején már veszítettek frissességükből, ami a zeneélet színvonalában is megmutatkozott. A változáshoz az intézmények polgári átalakulására – működésükben a polgárság támogatására és a templomok esetében az egyesületi formák adoptálására –, valamint új intézmények létrehozására volt szükség. A már említett zeneiskola mellett a hangversenyélet megteremtéséhez és fenntartásához járult az 1829. április 1-én megalakult Zeneegyesület (*Musikverein*), melynek céljai között egy énekiskola létesítése is szerepelt.²⁴ Ekképpen az

²⁰ Bárdos K.: Sopron i.m. 157–164.

²¹ Minden társulat foglalkozott zenével, de tudjuk, hogy 1802–3 és 1803–4 között például a Wilhelm-társulat a daljátékot és operát preferálta a dráma és balett rovására. A társulat karnagya Karmasini János volt. Bárdos K.: Sopron i.m. 308. Karmasini már 1790–91-ben és 1803–04-ben Sopronban volt, ahol 1812-ben telepedett le. 1813. március 28-án kapott engedélyt a városi tanácstól, hogy ének- és hegedűiskolát nyisson. A kérvényekben a városi színház zeneigazgatójaként hivatkoznak rá. Feltehetőleg kapcsolatban állt a Szent Mihály-templom kórusával, akár rendszeresen is játszhatott a zenekarban, miként 1829-ben a zeneegyesület együttesében. Bárdos K.: Sopron i.m. 313–314.

²² Csatkai Endre: A Soproni Zeneegyesület százéves történetének vázlata. Sopron, 1929. 14–15.

²³ Csatkai E.: Zeneegyesület százéves története. i.m. 15.

²⁴ Az 1829-es alapszabály első szakasza négy pontban foglalja össze az egyesület céljait. Ezek: a) zenei képzés, b) az énekiskola megszervezése. Ez utóbbi biztosította szervezeten az énektanítást, ami a kóruséneklés előfeltétele volt (4. pont). I.m., 316.

A Zeneiskolában négy évig foglalkoztak a növendékekkel 2 + 2 év bontásban, de csak a tehetségek kaptak meg a második két évet. Csatkai Endre: A soproni zenei művelődés történetének vázlata. Soproni Szemle 23 (1969), 220.

egyesület – más európai egyesületekhez hasonlóan – egy problémára adott válasz volt, kipótolva azt a hiányt, amelyet az oktatási intézmények nem adtak meg.²⁵

Megkerülhetetlen a soproni hangversenyélet is. 1775 decemberében a helyi nemesség kezdeményezésére jött létre az első koncertsorozat, és a következő évtizedekben is rendszeresek voltak a koncertek és nyilvános előadássorozatok a városban (pl. katonazenekarok, színházi társulatok zenés előadásai). A század második felében „muzsikus társaság” (1787, Boross József), és katonazenekar is működött Sopronban. A Pejacevich Károly gróf által 1788-ban felépített kaszinó az intézmény hagyományaihoz híven egyúttal koncertteremként is funkcionált.²⁶ A nyilvános hangversenysorozatok a 18–19. század fordulójára elhaltak – a Pejacevich-házban még egyetlen zártkörű sorozat indult 1802-ben.²⁷ E sorból kiemelkedik az az újszerű és előremutató kezdeményezés 1805-ben, amikor a zenekedvelő nemesség és katonaság alkalmilag egyesületbe tömörült (*Musikversammlung*) és előadta Joseph Haydn *Teremtés* és a *Krisztus hét szava a keresztfán* oratóriumait (1804–1805).

Hasonló súllyal bíró polgári zenei kezdeményezésre csak az 1829-ben, a Kurzweil Ferenc (Franz Kurzweil)²⁸ által létrehozott Zeneegyesület (*Musikverein*) megalapítását követően került sor Sopronban. Nem lehet véletlen, és ez egyben a korszak műkedvelő polgári zeneéletének is jellemzője, hogy az első hangversenyeken Haydn oratóriumait adták elő: 1829. január 30-án a *Négy évszakot*, majd március 25-én a *Teremtést*,²⁹ április

²⁵ Miközben ne feledjük, hogy ehhez hasonlóan a dalárdák általában énekiskolai funkciót is betöltöttek, ahol zenei oktatás folyt, még ha nem is hivatalos, akkreditált keretek között. Az ének mellé hamarosan vonósjáték oktatása is bekerült.

²⁶ Csatkai E.: Zeneegyesület százéves története. i.m. 6 sk; Bárdos K.: Sopron i.m. 350–357.

²⁷ Sas Ágnes: Többszólamú zene a magyar városokban, templomokban és főúri udvarokban. Budapest, 2017. (Műhelytanulmányok a 18. század zenetörténetéhez 1) 80.

²⁸ Id. Kurzweil Ferenc 1792. december 21-én született Sopronban. Pozsonyban szerezte az elemi iskolai tanítói oklevelet. Két évig Szombathelyen tanított, 1810-től pedig a soproni külvárosi elemi iskolában Bittner János segéde volt. Bittnert a Szent Mihály templom orgonistájaként Kurzweil gyakran helyettesítette. Amikor Bittner 1821-ben nyugdíjba ment, Kurzweil megpályázta és elnyerte a kettős állást. 1850 és 1865 között énektanárként működött a Szent Benedek-rendi katolikus gimnáziumban. Pedagógiai munkásságának elismeréseként 1858-ban I. Ferenc József koronával díszített ezüst érdemkeresztet adományozott számára. 1865. február 15-én halt meg. Lásd Thier László: Kurzweil Ferenc templomi karnagy, a Soproni Zeneegyesület alapítója élete (1792–1865). Soproni Szemle 6 (1943), 200–212.

²⁹ A Soproni Múzeum egyik kézírata alapján 1829. március 6-án is előadták a *Teremtést* a soproni kórház javára. Soproni Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, Helytörténeti kézírattár (a továbbiakban: SOM-K) 80.464.3. Vö. Bárdos K.: Sopron i.m. 316. Vö. Sas Ágnes leírásával: „Az 1829-ben alakult soproni és győri társaságok (*Musik Verein*, illetve *Musik-Dilettanten Verein / Musika Eggyesület*) a hivatásos és műkedvelő zenészek már korábban létrejött közös tevékenységének adtak formát. A soproni egyesület egy vármegyei hivatalnoknál 1821-től tartott házi koncert-sorozatból fejlődött ki, melyen a későbbi zeneigazgató, Franz Kurzweil *regens chori*-orgonista is részt vett. Az egyre intenzívebb munka vetette fel egy oratórium-előadás létrehozásának lehetőségét. Természetesen ők is Haydn műveit vették célba: az *Évszakok* előadásához egyenesen Kismartonból kaptak kottaanyagot, de a dilettánsokból, templomi zenészekből, toronyzenészekből és katonákból álló lelkes gárda két hónap múlva a *Teremtést* is megszólaltatta.” Sas Á.: Többszólamú i.m. 86.

17-én pedig *Krisztus hét szava a keresztfán* szólalt meg (*A Megváltó utolsó hét szava* címmel).³⁰ A 19. század első felében egyre aktívabb soproni koncerteletről a bécsi lapok is beszámoltak, a város híre több híres művészt is vonzott. A Zeneegyesület létrejötte tehát mérőföldkő Sopron zeneéletében mind a zeneoktatás, mind a rendszeres hangversenyélet meghonosítása szempontjából.³¹ A Zeneegylet – a modernkori egyesületekre oly jellemző módon – segítette a társadalmi rétegek közötti fal lebontását is: nem csak a nagy műveltségű előkelők és kezdetleges ízlésű polgárok között képezett hidat,³² hanem lehetőséget adott az előkelők és polgárok találkozására. Igaz, ahogy Tóth Árpád is említi, nehéz visszafejteni, hogy ilyenkor milyen kapcsolódás volt a rétegek között. Mindenesetre egyesülettörténeti szempontból izgalmas az a folyamat, ahogyan a Kurzweil által szervezett egyleti kórus tagjai közé egyre több polgár került be és végül került többségben, így helytálló Csatkainak az a megállapítása, miszerint a polgárság betanult új szerepébe, és ezáltal a soproni zene fenntartójává vált.³³

Sopron virágzó egyesületi életét mutatja, hogy Kurzweil 1844-ben *Musikalische Gesellschaft* néven új társaságot szervezett.³⁴ 1854-ben pedig még egy egyházi (katolikus) zenetársulatot (*Kirchenmusikverein*) is alapított, amely még 1861-ben is fennállt.³⁵ 1855-ben szünetelt az egyesület és az iskola is, de a zenei élet virágzó kontinuitása – köszönhetően a helyi cseh és ausztriai német zenekedvelőknek –, az apai hagyományt folytatva ifj. Kurzweil Ferenc Rach Ferenc városi plébános támogatásával egyházi zeneiskolát nyitott 1856-ban.³⁶ Az 1855-ben szünetelő Zeneegyesület újraindítására 1858-ban került sor Lorenz János pesti zenész szerződtetésével.

Látható, hogy a 17–18. századi zenei hagyományokra támaszkodva az 1850-es évekre Sopron város zenei intézményi struktúrája lényeges átalakuláson ment keresztül. A polgári zenei intézmények, a zeneélet új polgári helyszínei ugyanakkor a város egy-

³⁰ Ez utóbbi („Die Worte des heilands am Kreuze” néven szerepel, és megegyezik a pár sorral feljebb említett „Krisztus 7 utolsó szava”-val) furcsamód számos tanulmányból kimaradt. A szövegekönv megtalálható a Soproni Múzeumban. Soproni Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, Helytörténeti aprónyomtatvány (a továbbiakban: SOM-A) 73.137.5.

³¹ *Csatkai Endre*: A soproni zenei művelődés történetének vázlata i.m. 219. A rendszeres hangversenyszervezés intézményi háttérét teremtették meg ezáltal. Ebben szintén párhuzam vonható a dalárdákkal.

³² A társadalmi rétegek közötti átjárás mellett kisebb súlyú, és nem is újdonság, de tudjuk, hogy egyesület nyári koncertjein 1829-ben a hivatásos zenészek és műkedvelők váltották egymást. Vö. *Csatkai E.*: Zeneegyesület százéves története. i.m. 9.

³³ *Csatkai Endre*: A soproni zenei művelődés történetének vázlata i.m. 219. Továbbá: „...láttnivaló lett, hogy a tudatos nevelés milyen nagy teljesítményekre képes és a közönség ízlését is mennyire emeli. Olyan időszak volt, amikor a polgárság áldozat vállalására is kész volt (és valóban Sopronban sorra alakultak a cselédkórház, a takarékpénztár, kaszinóegyesület és könyvtár), így 1829. április elsején megalakult a Zeneegyesület, célja zeneiskola létesítése és hangversenyek rendszeresítése.” Uott.

³⁴ Bár Kurzweil azért hozta létre, mert elégedetlen volt a korábbi egyesülettel, de az új egyesületek megalakulásai mégiscsak magának az egyesületi életnek a virágzását jelzik.

³⁵ *Csatkai E.*: Zeneegyesület százéves története. i.m. 20.

³⁶ Uott.

házzeneszeinek vezetésével és zenészeinek részvételével jöttek létre (Kurzweil, Altdörfer stb.), és nem voltak függetlenek azoktól a 18. századi intézményektől (templom, iskola, toronyzenészek, katonazenészek), amelyekre továbbra is támaszkodtak. E társaságok, egyesületek saját és sajátos céljaikat követték. A polgári kezdeményezések önállósodásáról (is) szólnak Sopron zeneéletének elkövetkező évtizedei.

Férfikórusok 1859 előtt

A kóruskultúrát és egyesületi életet tekintve különösen kiemelendő témánk szempontjából az 1840-es években megjelenő, és az 1850-es évek elején is tevékenykedő *Männergesang-Verein*-ok. Több tanulmány is megemlíti, hogy Sopronban Süssman Károly Vilmos, az evangélikus egyház kántora és orgonistája 1844-ben alapított *Liedertafel* néven egy férfikart.³⁷ Megalakulásáról onnan tudunk, hogy Süssmann 1844-ben hirdetményt adott ki szülők számára, amelyben zongora, orgona, és generálbasszus oktatást ajánlott fel, és e hirdetményben megemlíti újonnan alapított dalegyesületét is. A kórus ünnepi hangversenyére 1844. május 16-án került sort az evangélikus líceum dísztermében. A műsor sajnos nem maradt fenn, és azt sem tudjuk, mennyi ideig működött Süssmann dalegylete.³⁸ Fontos előzmény volt mégis, amelyre támaszkodva kevéssel ezután ugyanis újabb alapításra került sor, mely ezúttal a későbbiekben a soproni Dalfűzért is megszervező Christian Altdörfer / Altdörfer Keresztély evangélikus kántor, a soproni evangélikus hitközség orgonistája és karnagya nevéhez és a templomi kórushoz kötődik.³⁹

³⁷ Csatkai másik tanulmányában az alakulás okáról írva valamivel erősebben fogalmaz: „A Zeneegyesület működésével nem volt mindenki elégedett, ezért párhuzamosan alakultak újabbak. 1843-ban Süssman ev. kántor dalostársaságot (Liedertafel) alapít”. *Csatkai E.*: Zeneegyesület százéves története. i.m. 16. Ezek szerint a Zenelap tudósítása téved, amikor Christian Altdörfert méltatva azt állítja, hogy ő alapította Sopron első dalegyletét. *Zenelap* 1898. május 15.

Vö. *Kormos Gyula*: Öt évszázad orgonistái és zeneszerzői a soproni evangélikusoknál, *Soproni Szemle* 56 (2002), 282.; *Kőhegyi Mihály*: A bajai Daloskör a Sopronban rendezett XX. országos dalosversenyen. *Soproni Szemle* 47 (1993), 238. Megjegyzés: a „Liedertafel” kifejezést két értelemben is használják: a) mint dalosegyesület, és mint b) dalos mulatság.

³⁸ *Csatkai E.*: A Soproni daloskultúra múltja i.m. 5. Vö. *Csatkai Endre*: A soproni zenei művelődés történetének vázlatja i.m. 216–225.

³⁹ Bár az alapító személye körül nincs vita, érdemes és érdekes megjegyezni, hogy Boronkai Szabolcs és Hárs József tanulmányában Királyt jelöli meg alapítónak. *Boronkai Szabolcs*: Arcképek Sopron XIX. sz.-i német nyelvű irodalmi életéből. 5. Király József Pál 1810-1887. *Soproni Szemle* 51 (1997), 356–359.; *Hárs József*: Hogyan kapott nevet és emlékkövet a Dalos-hegy? Johann Karl Schuster feljegyzései. VÁRHely. Sopron, 2009, 174. Hárs egyik forrásaként Németh Ildikó *Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században* című kötetét idézi, lásd *Németh Ildikó*: Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században. Sopron, 2005. (Dissertationes Soproniensis 1) 168–169. Megjegyzí továbbá, hogy Csatkai Endre Altdörfert nevezi meg alapítónak. Szintén tévedés, hogy a Kisalföld egyik cikkében Braun Nándort nevezik alapítónak. Lásd *Kisalföld* 1988. október 3., 4.

Minden más forrás, beleértve a levéltári dokumentumokat is, Altdörfert nevezi meg. Vö. pl. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: MNL GYMSMSL). Soproni Dalfűzér Férfidalegylet iratai 1859–1959. A 75 éves Dalfűzér fontosabb eseményei. X/56.

Altdörfer a kórusokban gazdag Württembergből hívták 1847-ben Sopronba. Az ezt követő pár évet nem könnyű rekonstruálni, ugyanis Csatkai két tanulmányában is ír erről az időszakról, ám ellentmondó adatokat közöl. Altdörfer 1847-es megérkezését követően hamar elkezdte szervezni a templomi énekkart, amellyel világi szereplésekre is vállalkozott. 1847. szeptember 19-én operakórusokat mutatott be (Weber *Euryante*,⁴⁰ Mozart *Varázsfuvola*),⁴¹ sőt a Zeneegyesület hangversenyén is felléptek.⁴² Ezt követően 1848 nyarán újabb kísérletet tett: iparosok és diákok (a városi evangélikus líceumból) és jó családból származó nők összeálltak (vegyeskórus), hogy egyházi kórusokat és komoly világi dalokat énekeljenek,⁴³ ill. arról is van feljegyzés, hogy 1848-ban egy újabb *Männergesangs Verein* alapítására is sor került.⁴⁴ A 20–24 taggal induló férfikar első fellépéseiről hiányosak ugyan az adatok, de úgy tudjuk, 1848. június 4-én Lorenz *Talpra magyarját* énekelték.⁴⁵ Az előbbieket alapján Altdörfer nagy valószínűséggel az evangélikus templom vegyeskórusa mellett egy másik vegyeskart is vezetett, amellyel világi szereplésekre vállalkozott, illetve egy férfidalkör működött még a keze alatt. Míg a férfidalkör különálló léte érthető, némi zavar van a két vegyeskórus körül, ugyanis a templomi kórus egyébként is szerepelt világi eseményeken. Így két feltételezés lehetséges: a) valóban két vegyeskórust vezetett Altdörfer, mert a másodikba nem evangélikusokat is felvehetett, b) a kettő valójában ugyanaz. Primér forrás híján sajnos lehetetlen rekonstruálni, mi lehetett a valóság.

Az 1847-es dátumot több forrás is alátámasztja. Az *Allgemeine Theaterzeitung* 1847. szeptember 29-én megjelent számában tudósít az Oedenburger Männer-Gesangverein-ről⁴⁶ A *Hivatalos Statisztikai Közlemények. Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban* c. kiadvány Sopronra vonatkozó 39 egyesülete között megtaláljuk a Dalárdát, melynek alapítási dátumaként 1847 szerepel.⁴⁷ Felsmann János 1865-ben kiadott *Dalárzsebkönyve* szintén helyes adatokat tüntet fel, amikor azt írja, hogy „alapított Altdörfer Keresztély

⁴⁰ Lehetséges, hogy a *Musikverein* 1858. december 23-i koncertjén a *Männerchorral* megjelölt műsorszámában Altdörfer kórusa működött közre (Weber *Euryantéja* is szerepelt a programban), azonban ezt forrásokkal nem tudom alátámasztani. Lásd SOM-A 2012. 65.1.

⁴¹ Nem tudjuk, hogy mely tételek hangozhattak el.

⁴² *Csatkai E.*: A Soproni daloskultúra múltja i.m. 5.

⁴³ Felmerülhet kérdésként, hogy ha már létezett kórus, miért volt szükség újat alapítani? A soproni zenei egyesületek alakulására utalnék mint párhuzamra: volt, amikor lanyhulni kezdett egy-egy szervezet, és emiatt újat alapítottak. Van ebben az egészben egyfajta ciklikusság. Talán ez lehet a magyarázat Altdörfer esetében is.

⁴⁴ Talán ez az a társaság, amelyet Altdörfer Süßmann után alapított, mivel időben nagyon közel állnak egymáshoz.

⁴⁵ *Csatkai E.*: A Soproni daloskultúra múltja i.m. 5. Szinte biztos, hogy Lorenz Jánosról van szó, akit később, 1858-ban Sopronba hívtak a dóm *regens chorijának*.

⁴⁶ *Allgemeine Theaterzeitung* 1847. szeptember 29., 930.

⁴⁷ *Hivatalos Statisztikai Közlemények. Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban.* Szerk.: *Vargha Gyula.* Összeáll.: *Kanitz József.* Budapest, 1880. 458.

által 1847-ben és az 1858-ban átdolgozott alapszabályok 1859-ben hagyták helyben.⁴⁸ 1872-ben a *Magyar Ujság* hírt ad arról, hogy a soproni „dalkör“ februárban tartja 25 éves fennállása ünnepét.⁴⁹

Kérdéseket vet fel, hogy a *Pesti Hírlap*ban Kőszeghi Károly, a kor híres operaénekeséről mesél, hogy atyja kívánságára papnak készülve Sopronban hallgatott teológiát, ahol már akkor énekelgetett a soproni dalegyletben. Bár nem tudni, hogy pontosan hány éven végezte a teológiát, tudjuk, hogy Kőszeghi Sopron után 1840-ben Bécsbe ment, majd 1844-től a Nemzeti Színház szerződtette, így ez alapján a harmincas évek végén már léteznie kellett egy dalegyletnek. Elképzelhető azonban, hogy a dalegylet a zeneegylet volt, ahogy azt más leírások feltüntetik.⁵⁰ Elgondolkodtató mindenesetre, mert Nagy Alpár egy tanulmányában megemlíti, hogy már Süßmann előtt is léteztek dalegyletek, és bár erre semmilyen forrás nem utalt eddig, nem teljesen kizárható.⁵¹

A vegyeskórus – akármelyikről is legyen szó – 1849-ben szünetelt, de 1850-től újraindult, eleinte 20–40 fővel, ami hamar felment 60 főre.⁵² Főként az evangélikus templomban vagy evangélikus jellegű rendezvényeken szerepeltek, de a kórus templomon kívüli egyéb ünnepségeken is részt vett. Eközben világi műsorral *Männergessangs Verein* néven szerepelt az előbb említett férfidalkör is. (2. kép) Ez a férfikórus 1850. március 10-én a kaszinóban a győri árvízkárosultak javára énekelt (Weber és Marschner egy-egy kórusát),⁵³ továbbá fennmaradt egy plakát, amelyen ugyan csak ceruzás bejegyzés utal az 1850-es évszámra, de amennyiben elfogadjuk ezt a kiegészítést, akkor azt jelenti, hogy még ugyanabban az évben még egyszer felléphetett (*Gesangs-Production*) a férfikar

⁴⁸ *Felsmann János*: Dalárzsebkönyv. 1865. I. évfolyam. Pest, 1865. 56.

⁴⁹ Fővárosi Lapok 1872. február 29. Igaz, más sajtóanyag pedig 1884-ben tudósít negyedszázados jubileumról. Lásd Fővárosi Lapok 1884. május 31., 839.; Fővárosi Lapok 1884. június 5., 864. és Herkules 1884. június 17., 4. (Vagy éppen az 50 éves évfordulóról 1909-ban: Pesti Napló 1909. június 26., 11.; Pesti Hírlap 1909. június 29., 8.; Az Ujság 1909. június 29., 25.; Magyarország 1909. június 30., 9.) Természetesen a kettő nem mond ellent egymásnak, mind a kettő igaz.

⁵⁰ Kőszeghi Károly. In *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/vas-varmegye-1C4AE/szinhas-es-zene-vasvarmegyeben-ismertette-vende-erno-atnezte-kaldy-gyula-1D63A/koszeghykaroly-1D65D/>, letöltés 2021. jan. 15. Kőszeghy Károly; Purth. In *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Főszerk.: Székely György. <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz13/719.html>, letöltés 2021. jan. 15.; „Kőszeghy (Purth) Károly”. In *Magyar Színművészeti Lexikon*. Szerk.: Schöpflin Aladár. Budapest, 1930. 44.

⁵¹ *Nagy Alpár*: Húszéves a soproni „Liszt Ferenc” pedagógus énekkar. Soproni Szemle 24 (1970), 151.

⁵² Az 1850. évi Alapszabály fennmaradt. Statutes des Oedenburger Männer-Gesang-Vereins. SOM-A. 86.31.1.

⁵³ A Soproni Múzeum őrzi a kaszinóteremben rendezett énekes-fellépéssel (*Gesangs-Produktion*) kapcsolatos dokumentumot, amelyen a „Männer-Gesangs-Vereine in Ödenburg” adott elő. Sajnos a nyomtatott programon dátum nem szerepel, a jobb felső sarokban található „1850?” ceruzás bejegyzés feltehetőleg jóval későbbi. Lásd SOM-A.2012.47.1. Fennmaradt viszont olyan program is, amelyen dátum is szerepel: 1850. március 10. Nem csak a címsorban szerepel nagy betűkkel a „des hiesig Männer-Gesang-Vereines” bejegyzés, de az egész programot is így írják alá: „Der Oedenburger Männergessang-Verein”. Lásd SOM-A.2012.42.1. A hangverseny meghívója szintén fennmarad, lásd SOM-A. 2012.42.2: „Frühlingslied, von K. M. von Weber” és „Jägerchor, aus der Oper: Templer und Jüdin, von H. Marschner.”

2. kép. A Männer-Gesang-Verein 1850. március 10-i hangversenyére szóló meghívó. (Soproni Múzeum, A 2012.42.2.)

a kaszinóban. Forrásaink további produkcióikat is dokumentálják: 1852 őszén közreműködtek a gimnázium egy professzorának ravatalozásánál tartott éneklésben, 1854-ben a kisdédóví javára a líceum dísztermében, valamint 1858-ban a Ditricht-szeminárium felavatásán léptek fel,⁵⁴ de az evangélikus árvaház alapkövetésénél, és temetéseken is énekeltek, sőt jótékonyági koncerteket is tartottak, többek között a soproni óvoda, a teológiai szeminárium és a Gustav Adolf Verein javára.⁵⁵ 1857-ben Ferencz József országjárása alkalmával is énekeltek.⁵⁶ A *Zenészeti Lapok* líceumi dalárdára vonatkozó megjegyzése miatt azonban joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon az 1854-es líceumi jótékonyági koncert nem az ő szereplésük volt-e, és nem pedig a Dalfűzér elődjéé.⁵⁷

Több olyan, zeneegyesületi (*Oedenburger Musikverein*) hangversenyről tudunk, amelynek műsorán férfikórusok is szerepeltek.⁵⁸ A zeneegyesületnek is volt kórusa, így felmerülhet a kérdés, hogy itt a saját kórusuk vagy az Altdörfer vezette *Männergesangverein* lépett-e

⁵⁴ 1858. november 14-én a helyi evangélikus kórus (hiesige evang. Kirchensängerchor) fellépett az evangélikus gimnázium termében (Hörsaal des evang. Obergymnasiums), így elképzelhető, hogy ez volt az a fellépés. A műsort tartalmazza a meghívó. Lásd SOM-A 2012.63.1.

⁵⁵ Mindez már az együttes társadalmi beágyazottságát jelzi.

⁵⁶ A császár 1857. augusztus 8–11-e között járt Sopronban.

⁵⁷ A soproni líceum dalárdájáról, mely „már régóta létezik, de életrealóságának jelét tulajdonképpen csak 1854-ben adá, midőn különféle jótékony célokra szánta működését...” Vö. *Zenészeti Lapok* 1865. április 20., 231.

⁵⁸ 1858. december 23. és 1859. március 25. SOM-A 2012.65.1. és SOM-A 2012.66.1.

fel, ám az utóbbira nincsen semmilyen bizonyíték, ráadásul a műsorok a „Männerstimmen” kifejezést használják, így nem a fellépőket emelik ki, hanem a darab letétjét.

Már Süßmann *Liedertafele* és Alfdörfer Männergesangvereinja is figyelemreméltó, de ahogyan arra korábban utaltam, Nagy Alpár hozzáteszi, hogy már korábban is voltak vállalkozások, kísérletek, bár nem fejtí ki, hogy mikor és milyen dalkörök, a levéltári kutatásaim során pedig nem jutott ilyen dokumentum a birtokomba.⁵⁹ E két férfikórus azért fontos, mert látható, hogy a daloskultúra – és most kifejezetten a dalár-kultúrára gondolok, nem általánosságban a kóruskultúrára – már a Dalfüzér 1859-es megalakulása előtt is jelen volt a városban.⁶⁰ Bár mind a kettőt evangélikus kántor hozta létre, ezek feltehetően világi kórusok voltak, még ha tagjait tekintve nagy is lehetett az átfedés a templomi kórusossal. Az összemosódásra jó példa az 1859. június 23-i kirándulásról írott beszámoló, amelyben az *Oedenburger Intelligenz-und Anzeige-Blatt* evangélikus Dalfüzernek titulálja őket.⁶¹

A Dalfüzér / *Liederkrantz* alapítása és szervezeti felépítése

A korábban leírtak alapján egy, már létező soproni világi zenei élet vázolható fel, amelybe beletartozik a zeneegyesületek működése, az aktív hangversenyélet, valamint a zeneiskola és színház, azaz a polgári zenei intézmények megléte. A polgári egyesületi élet a 19. század első felében számos területen honosak Sopronban, így tehát a városi polgárság számára más (nemcsak zenei) polgári egyesületi formák is ismertek ekkor. 1790-ben az evangélikus líceumban létrejött az ország első önképzőköre, a Magyar Társaság, majd 1805-ben ezt követte a Német Társaság,⁶² 1827-ben a Deákkuti Vármegye,⁶³ 1834-ben megalakult a Színházpártoló Egyesület,⁶⁴ 1843-ban a Soproni Kaszinó Egyesület gróf Széchenyi István támogatásával, 1859-ben pedig az ország első Torna- és Tűzoltó Egyesülete.⁶⁵ Ezen kívül voltak olvasókörök, sőt iskolai keretek között önképzőkörök, önszegélyező és testedző

⁵⁹ Nagy A.: Pedagógus énekkar i.m. 151.

⁶⁰ Hasonló a helyzet Pécsen is.

⁶¹ „A tegnapi ünnepnap egyszerre két ritka és szívesen látott gyönyörűséget kínált azoknak a kirándulóknak, akik a Fertő partján kerestek felüdülést. Először is szép nyári napot — biztos, hogy ritkaság ebben az évben és másodsor: nagyon örültek a Bozt és Balfot felkeresők annak, hogy találkoztak az evangélikus Dalfüzér tagjaival. Ezek odáig végigénekeltek az erdő s mezőt vidám és komoly dalaikkal, mert mindkét fürdőhelyet kirándulásuk céljául tűzték ki.” *Oedenburger Intelligenz-und Anzeige-Blatt* 1859. június 24.. In *Hárs József: Soproni olvasókönyv II. Ödenburger Lesebuch II. Válogatás a soproni németnyelvű sajtóból. Auswahl aus der deutschsprachigen Presse Ödenburgs. Sopron, 2005. 20. Megjegyzés: A Hölgyfutár 1859. november 8-én megjelent száma pedig evangélikus dalárdaként hivatkozik rájuk.*

⁶² *Németh I.*: Sopron középfokú és középszintű iskolái i.m. 82.

⁶³ *Németh I.*: Sopron középfokú és középszintű iskolái i.m. 85.

⁶⁴ [⁶⁵ *Szála Erzsébet*, A soproni iparfejlődés kultúrtörténeti hatásai a 19. század második felében. In *A természettudományok, a technika és az orvoslás a millenniumtól a millicentenáriumig \(az 1996. évi ankét anyaga\). Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből.* Szerk.: Vámos Éva – Vámosné Vigyázó Lilly. Budapest, 1997. \(Studies into the History of Science, Technology and Medicine\) 57.](https://sopronanno.hu/kiadvany/a-dualizmus-kori-sopron-gazdasagi-elete-a-vagyonos-polgarsag-csaladtortenetenek-tukreben, letoltés 2020. júl. 29.</p></div><div data-bbox=)

egyletek is.⁶⁶ Ebbe a sorba kapcsolódik az egyesületi formában fellépő férfikar első világi előadásával a Süßmann által 1844-ben alapított *Liedertafel*, a már említett 1844. május 16-i ünnepi hangversenyével az evangélikus líceum dísztermében.⁶⁷

A dalegyletek alapításakor, mint számos városban (pl. Pécs, Brassó) kezdetben az egyház (katolikus, református, evangélikus) keretében működő zenei együttesre és azok tagjaira támaszkodott, kezdeményezői pedig többnyire a templomi karnagyok voltak (pl. Thill Nándor Pest-Budán, Hölzl Pécssett stb.). A templomi zeneélet szekularizálódása ebben éppúgy szerepet játszott, mint a zenei intézményrendszer polgárosodásának folyamata, így az egyesületi formák iránti, egyre fokozódó érdeklődés.

Csatkai tanulmányai, a Dalfűzér levéltári forrásai⁶⁸ és a Christian Altdörferről szóló szócikkek mindaddig azt hangsúlyozták, hogy a kórus, amely korábban egyházi területen működött, és éppen ezért az Evangélikus Templomi Énekhar nevet viselte,⁶⁹ 1859-ben kilépett ebből a keretből, és Dalfűzér/*Liederkrantz* néven megalakult,⁷⁰ ettől kezdve felekezeti hovatartozástól függetlenül vette fel tagjait.⁷¹ Láthattunk azonban az előző alfejezetben, hogy ennél árnyaltabb a kép, sőt önmagában Csatkai tanulmányainak értelmezésével és az adatok szélesebb kontextusba helyezésével egészen más következtetések vonhatók le. A kórus ugyanis már korábban kivált az egyházi keretből, tehát hivatalosan is önállósult, egyesületi jogot kapott. Ezáltal intézményesült egy már meglévő, korábban is létező gyakorlat. Az átalakulás motivációját illetően Csatkai egy érdekes összefüggésre hívja fel a figyelmet: 1858. május 23-án Sopronban vendégszerepelt a bécsi Sängerbund, és felmerülhet, hogy ez a látogatás elgondolkoztathatta Altdörfert abban a tekintetben, hogy az egyházi kórus tagfelvétele kizárólagos, így pedig a jó hangú énekesek egy része felekezeti hovatartozásuk miatt nem lehet kórustag.⁷² A fentiek fényében mégis kétségbe vonható az általa felvázolt probléma: Altdörfer feltehetően korábban már a *Männergessang-Verein-*

⁶⁶ Németh I.: Sopron középfokú és középszintű iskolái i.m. 43. és 81. Az 1880-ban kiadott, 1878-as adatokat tartalmazó *Hivatalos Statisztikai Közlemények. Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban* c. kiadvány Sopronra vonatkozóan 39 egyesületet sorol fel, amelyből 12-nek az alapítása 1859 előttre tehető. (Itt csak azokat veszi számba, amelyek még ekkor is léteztek.) Ezek a következők: Casino egylet, Csizmadiák temetési egylete, Cs. kir. és magy. kir. hivatalnokok leányárváinak segélyezési egylete, Czipészek temetési egylete, Evangélikus testvériség, Jótékonyági nőegylet, Katholikus testvérület, Magán beteg-ápoloda, Özvegyeket és árvákat segélyező polgári egylet, Szabók temetési egylete, Szöllőművelési egylet, Vendéglő- és kávéházi szolgák egylete. Vö. Vargha G. – Kanitz J.: *Hivatalos Statisztikai Közlemények* i.m. 458–461.

⁶⁷ Csatkai E.: A Soproni daloskultúra múltja i.m. 5. Lásd még Csatkai *Endre*: A soproni zenei művelődés történetének vázlata i.m. 216–225.

⁶⁸ Itt egy 20. században keletkezett összefoglalóra gondolok, így nem korabeli, megbízható adat. Lásd MNL GYMSMSL. Soproni Dalfűzér Férfidalegylet iratai 1859–1959. A 75 éves Dalfűzér fontosabb eseményei. X/56.

⁶⁹ Altdörfer Keresztély és Viktor iratai. Soproni Evangélikus Gyűjtemények, XIII.8.

⁷⁰ Csatkai E.: A Soproni daloskultúra múltja i.m. 6.

⁷¹ Polster műve alapján állíthatjuk, hogy a „Männergessangverein” és a „Liederkrantz” terminusok felcserélhetők.

⁷² Csatkai E.: A Soproni daloskultúra múltja i.m. 6. A *Sängerbund* fellépésének plakátja fennmaradt, megtalálható a Soproni Múzeumban. Lásd SOM-A 2012.60.1.

nal áthidalta ezt. Kétségtelen azonban, hogy a bécsi dalárda vendégszereplése lendületet adhatott a soproni férfikar egyesületi formájának hivatalossá válásában. Különösen, hogy már 1857-ben is meglátogatta Sopront.

Egy, a Soproni Múzeumban őrzött korabeli jegyzékben megtalálható a Dalfüzér taglistája annak alapításakor. A jegyzék 71 aktív tagot tart számon, továbbá dokumentálja, hogy az egyesület első elnöke (*Vorstand*) Josef Paul von Király (Király Pál), karnagya (*Direktor*) pedig Christian Altdörfer volt.⁷³ (Csatkaik szerint a Dalfüzér 66 aktív taggal indult, de az általa jelzett taglétszám nem bizonyítható.⁷⁴) Az egyesület első fellépésére 1859. április 3-án, délelőtt 11 órakor került sor az evangélikus gimnázium dísztermében.⁷⁵ Anton Ritter udvari tanácsos csak 1859. május 23-án adta meg az egyesületi jogot a *Liederkrantz* férfidalárdának, tehát a hatósági jóváhagyás ekkor még nem történt meg, ám valószínűleg már sejthető volt a dalárdát támogató hivatalnok pozitív döntése.

A dalárda deklarált célja volt tehát már annak kezdetétől a nyilvános szereplés és a kulturális és társadalmi élet felppezdítése.⁷⁶ Ezzel is magyarázható, hogy az elnökség tagjai között jelen voltak a város vezető polgárai és zenészei: városi és iskolai tisztségviselők, templomi alkalmazottak és Sopron elismert polgárai. Ezt az összetételt látva nem véletlen az sem, hogy a Dalfüzér tulajdonképpen „kulturális követként” is működött, azaz magát a várost is reprezentálta. A tanulmány következő részében a Dalfüzér 1859-től 1868-ig tartó működésének áttekintésével láthatjuk az egyület szerepléseit, más dalárdákkal való kapcsolatait, repertoárját, szociális hálózatát.⁷⁷

⁷³ A nyomtatott anyagban évszám nem szerepel, csupán a jobb felső sarokban egy ceruzás „1859” bejegyzés található. Vö. SOM-A 2012.195.1.

⁷⁴ *Csatkai E.*: A Soproni daloskultúra múltja i.m. 6.

⁷⁵ *J. Polster*: Geschichte Des Oedenburger Männergesang-Vereines „Liederkrantz” i.m. 4.

⁷⁶ MNL GYMSMSL. Soproni Dalfüzér Férfidalegyület iratai 1859–1959. Statuten des Oedenburger Gesangvereines „Liederkrantz” 1859, „1. § Az egyesület célja a kedélynek a komoly és vidám vokális zene ápolásából eredő gyönyörködtetése, a közélet javítása és a társadalmi élet nemesítése. 2. § Ezen a célját az egyesület olyan egyházi és világi énekek heti kétszeri vagy háromszori gyakorolásával próbálja elérni, amelyek a nyilvános előadásokra – legyen szó vallási szertartásokról vagy koncertekről, avagy az egyesületnek a társasági életet szolgáló rendezvényeiről – alkalmasak.” (Németh István Csaba fordítása)

⁷⁷ Az áttekintés alapját Johann Polster könyve adta.

A 20. századi eleji Magyarországon a szabadkőművesek extrovertált (olykor politizált)¹ irányzata és a szabadgondolkodó mozgalom között szoros személyi, szervezeti és pénzügyi kapcsolat volt. Ez a kötelék általánosságban ismert,² ugyanakkor ez a tanulmány ennek részleteit mutatja be egy vidéki kisváros – Selmecebánya – viszonylatában. A város nemcsak művészeket meghihletett kies fekvése, hanem erős iskolaváros jellege miatt is különleges helynek számított. Az 1910-es években is Selmecebánya – az evangélikus és katolikus gimnáziumai, tanítóképző-intézete, továbbá bányaiskolája, valamint a Bányászati és Erdészeti Főiskola miatt – felső-magyarországi szellemi központ volt, sok tudós tanárral és még több fiatal diákkal, hallgatóval. A szlovák többségű nemzetiségi környezetben a magyar nyelv expanzióját is segítette Selmecebánya iskolaváros jellege. Ugyanakkor ez a közeg termékeny táptalaja volt – 1912 novembere és 1914 júliusa között – a szabadgondolkodó mozgalomnak is, melyet az 1914-től szervezett formában létezett, selmeci Bányamécs szabadkőműves kör tagjai is segítettek. Ez a közeg arra is alkalmas volt, hogy helyben a szabadgondolkodókkal szemben a Széchenyi Szövetség is megszervezze magát, szintén a főiskolás ifjúságra támaszkodva.

Nézzük meg a selmeci szabadkőművesek – nyilvánosság előtt szabadgondolkodóként végzett – szervezői és a döntően főiskolai ifjúság felé irányult, előadásokban realizálódott szabadgondolkodói kapcsolatának kisvárosi mikéntjét, mely keretében a Martinyovics szabadkőműves páholyhoz tartozott fővárosi értelmiségiek felbukkanását, illetve – ellenszervezetként – a Széchenyi Szövetség főiskolai aktivitását is láthatjuk.

A Bányamécs szabadkőműves kör

Selmecebányán a dualizmus korában (1867 és 1918 között) önálló szabadkőműves páholy nem létezett. A selmeci illetőségű szabadkőműves polgárok – adott esetben – a szomszédos, az 1878-ban alapított besztercebányai Felvidék páholy keretében tevékenykedtek. E páholy tagja volt – többek között – a szerző két oldalági rokona is, a selmeci gyökerű

¹ <https://mek.oszk.hu/06200/06293/06293.htm#1> (hozzáférés: 2021. március 6.)

² Csunderlik Péter: A Galilei Kör és a szabadkőművesek. In: Rubicon, 31. (2020) 353. sz. 67. (nov.) és Ujváry Gábor: Progresszivitás és konzervativizmus a magyar felsőoktatásban a 20. század elején. In: Rubicon, 31. (2020) 353. sz. 76. (nov.). Csunderlik Péter a szabadgondolkodók történetéről szóló részletes tanulmányában Selmecebánya és az ottani főiskola hallgatói létszámadattal szerepel. Csunderlik Péter: Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei kör (1908–1919) története. Budapest, 2020. 69.

1. kép. A besztercebányai Felvidék páholy pecsétje (1902, MNL OL P1083-I-38-XXXI)

friedenliebi Fritz Rezső (1873–1949) erdőmérnök és Heincz Hugó (1848–1910) ügyvéd, selmeci országgyűlési képviselő. Mindketten evangélikus vallásúak voltak.³

Ugyanakkor a Felvidék páholyhoz kapcsolódva, Selmecbányán – 1914. december 31-én – 13 taggal működött az 1914-ben alapított Bányamécs szabadkőműves kör, mely nevével jelezte a kör földrajzi, bányavidéki elhelyezkedését is. Emellett a bányamécs (szlovákul kahenyec) – sötétben világító bányászlámpaként – szimbolikusan a helyi szabadkőművesek felvilágosító tevékenységére is utalt.⁴ Szabadkőműves kört – saját páholyuk beleegyezésével – azok a tagok alakíthattak, akiknek lakóhelyén páholy nem működött. A szabadkőműves kör tagjai csak tanácskozási joggal rendelkeztek.⁵ Selmecen a bányamécs szó nagyon is ismert volt, nemcsak a bányászok előtt, hanem ismerték az akadémikus ifjak is. A 19. század első felében működött az akadémikusok által kedvelt kávéház (kocsma és fogadó, a „burschok” törzshelye), a „Kafeehaus zur goldenen grubenlicht”, magyarul „Az arany bányamécshez címzett kávéház”,⁶ melyet Steltz Flórián („Flóris”) évtizedekig vezetett. Az épület, ahol ez a kávéház volt, később Szitnyai-házként vált ismertté.⁷

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) P1083-I-38-XXXI és P1083-I-43. Fritz Rezső 1899. február 18. és 1908. február 7. között, míg Heincz Hugó 1896. december 11. és 1901. december 9. között volt tagja a Felvidék páholyoknak. *Fricz-Molnár Péter*: Páholytörténeti adalékok: szabadkőművesség a frideenliebi Fritz család történetében. In: *Turul*, 93. (2020) 4. sz. 159–160.

⁴ *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Szabadkőműves páholyneveink 1991-ig. Budapest, 1992. 15.

⁵ *Pataky Lajosné – Dzubay Lászlóné*: A szabadkőműves szervezetek levéltára: Repertórium (Levéltári leltárak 39. Budapest, 1967) 7.

⁶ *Vasárnapi Ujság*, 12. (1865) 17. sz. 197. (ápr. 23.)

⁷ *Bartha Dénes – Oroszi Sándor*: Ha Selmec hív... Budapest, 2009. 96.

2. kép. A selmeci Bányamécs szabadkőműves kör fejléce
(1915, MNL OL P1083-I-38-CXXVII-1915-261)

A Bányamécs szabadkőműves kör tagjai a Felvidék páholyba nyertek felvételt. A páholyfelvétel napjával és az 1914. december 31-i mester (III.), legény (II.) vagy inas (I.) fokozattal a következő selmeci lakosok voltak tagjai a helyi Bányamécs szabadkőműves körnek:⁸

- 1895. december 3.
 1. Szentistványi Gyula (sz. 1854) főbányatanácsos, főiskolai tanár, III.;
- 1911. április 22.
 2. Suhajda Lajos (sz. 1877) evangélikus főgimnáziumi (magyar, latin, földrajz, történelem) tanár, III., 1915. januárban a kör titkára volt,
 3. Künsztler János (sz. 1873) evangélikus főgimnáziumi (torna) tanár, III.;
- 1912. április 20.
 4. Engel Zsigmond (sz. 1870) nagykereskedő, III.,
 5. Klaniczay Sándor (sz. 1886) evangélikus főgimnáziumi (latin, görög, magyar) tanár, III.,
 6. Visnyovszky Dániel (sz. 1869, evangélikus) pékmester, II.,
 7. Wagner Géza (sz. 1887) evangélikus tanítóképző-intézeti (matematika, fizika, kémia) tanár, helyettes igazgató (1918/19-ben igazgató), III.,
 8. Zwick Vilmos (sz. 1881) evangélikus főgimnáziumi (matematika, természettan, szépírás) tanár, III.;
- 1913. január 5.
 9. Joerges Ágost (sz. 1861, evangélikus) nyomdatulajdonos, könyvkereskedő, II.,
 10. Szever Pál (sz. 1877) evangélikus főgimnáziumi (latin, magyar, történelem) tanár, III.;
- 1913. április 12.
 11. dr. Kosáry János (sz. 1881, evangélikus) evangélikus tanítóképző-intézeti (zene) tanár, III.,
 12. Árkosi Béla (sz. 1854) bányatanácsos, selmeci bányahivatali főnök, III., 1915. januárban a kör elnöke volt;

⁸ MNL OL P1083-I-38-CXXVII-1915-232, továbbá *Palatinus József–Barcsay Adorján: A szabadkőművesség bűnei* I-II. Budapest, 1921. A mű szabadkőműves-ellenes beállítottságú, de – 1920-ban hatóságilag lefoglalt páholyiratokból vett – adatbősége miatt nélkülözhetetlen a forrásértékűsége. 315. (Szentistványi), 306. (Suhajda), 187. (Künsztler), 75. (Engel), 166. (Klaniczay), 345. (Visnyovszky), 347. (Wagner), 363. (Zwick), 149. (Joerges), 316. (Szever), 174. (Kosáry), 20. (Árkosi), 228. (Nemes).

- 1913. június 14.
 13. Nemes Hugó (sz. 1884) bankhivatalnok, a Selmecbányai Kereskedelmi és Hitelintézet részvénytársaság⁹ ügyvezető-főkönyvelője, II.;
- 1913. december 13.
 14. dr. Fucskó Mihály (sz. 1885) evangélikus főgimnáziumi (földrajz, természetrajz) tanár, I. Fucskó Mihály az 1914. december 8-i hősi halálát közlő szabadkőműves gyászjelentése¹⁰ szerint alapító tagja volt a Bányamécs körnek és halála miatt nem szerepelt az 1914 év végi tagok között.

Ezen túlmenően az 1910-es években találunk még selmecbányai illetőségű személyeket a besztercebányai Felvidék páholy tagjai között. Tagságuk a selmeci Bányamécs szabadkőműves körben csak feltételezhető, tekintve, hogy 1914. december 31-ét követően nem rendelkezünk a Bányamécs tagságára vonatkozó adatokkal. Mindemellett a következő selmeci illetőségű és Felvidék páholytag személyekről¹¹ van még ismeretünk, akik – 1915 januárja után – vélhetően a Bányamécs kör tagjai is voltak:

15. Baier János (sz. 1887) tanító, II. (felvétel: 1913),
16. Teke Sándor (sz. 1885) evangélikus tanítóképző-intézeti tanár (fokozata nem ismert, felvétel: 1916),
17. Kachelmann Károly (sz. 1875) Vihnyén vasgyáros, I. (felvétel: 1917),
18. Szenes Fülöp (sz. 1881) bányamérnök, a hodrusbányai bányahivatalnál segédmérnök¹² (fokozata nem ismert, felvétel: 1918).

A Bányamécs kör szabadkőműves tevékenységéről szerény forrásadatokkal rendelkezünk. A tagok döntő többsége – bő kétharmada – evangélikus vallású volt, továbbá egy-egy reformátust és izraelitát is találunk a selmeci szabadkőművesek között (3 esetben nem ismert a vallás).¹³

Ezen túlmenően az is megállapítható, hogy Selmecről 1911 és 1914 között a szomszédos besztercebányai Felvidék páholyba 14 főt vettek fel. Ebből 13 selmeci szabadkőműves a Bányamécs körnek is tagja volt (Baier János körüli tagságáról nincs adat, míg

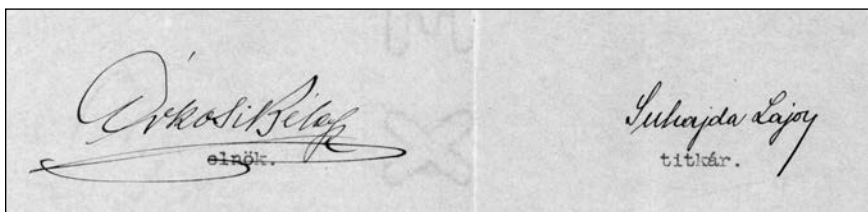
⁹ Magyar Pénzügyi Compass 1915. II. kötet (szerk. *Kormos Alfréd*). Budapest, 1916. 815.

¹⁰ MNL OL P1083-I-38-CXXVII-1915-419, *Palatinus* i. m. 97.

¹¹ *Palatinus* i. m. 23. (Baier), 325. (Teke), 151. (Kachelmann), 315. (Szenes) Ez utóbbi két személy Selmecbányán született, ahogy Joerges Ágost is.

¹² Magyarország tiszti cím- és névtára, 37. (1918) 192.

¹³ A selmecbányai evangélikus házasságkötési (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3357-9TMD-97BB?mode=g&cat=773918>) és a házassultak gyermekeire vonatkozó (részben hodrusbányai) születési anyakönyvek alapján evangélikus volt: Szentistványi Gyula, Suhajda Lajos, Künsztler János, Klaniczay Sándor, Visnyovszky Dániel, Wagner Géza, Zwick Vilmos, Joerges Ágost, Szever Pál, dr. Kosáry János, Teke Sándor és Kachelmann Károly. Evangélikus volt dr. Fucskó Mihály is (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33C-347S-K?i=217&cat=128044>). Szintén protestáns és gyászjelentése alapján református lehetett Árkosi Béla (<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/310781#>). Engel Zsigmond pedig izraelita vallású volt (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTMW-9QMQ?i=125&cat=770927>). Nemes Hugó, Baier János és Szenes Fülöp esetén nem sikerült megállapítani a vallást (hozzáférés: 2021. március 6.)

3. kép. A selmeci Bányamécs szabadkőműves kör vezetőinek aláírása
(1915, MNL OL P1083-I-38-CXXVII-1915-261)

Szentisványi Gyula 1895-ben lett a Felvidék páholy tagja). Az 1911–12-es páholyfelvételekben élen jártak a selmeci tanárok, az akkor felvett 7 főből 5 az evangélikus líceumban és a (Csemez) tanítóképző-intézetben oktatott. 1913-ban 6 selmeci lakos felvételekor 3 líceumi és tanítóképzői tanár lett a Felvidék páholy tagja. A Bányamécs körnek – 1914 decemberéig – 14 tagja volt, közülük 11 mester, 2 legény- és 1 inasfokban állt, vagyis a tagok 78,5 %-a a legmagasabb III. fokban tevékenykedett. A 14 körű tag átlagéletkora – 1914. december elején – 40 év volt és a legidősebb tag (Árkosi Béla) 60 éves, míg a legfiatalabb (Wagner Géza) 27 éves volt.

Ugyanekkor a 14 körű tag közül – 9 fővel – majdnem kétharmados, 64 %-os többségben voltak a tanárok, közülük 1 főiskolai, továbbá 8 evangélikus líceumi és tanítóképző-intézeti tanár volt. A Bányászati és Erdészeti Főiskoláról a bányaméréstan oktatója, a 60 éves Szentisványi Gyula főiskolai tanár volt tag. Az evangélikus líceumi és tanítóképző-intézeti tanárok a tagság több mint felét, 57 %-át tették ki és e 8 fő átlagéletkora 33 év volt. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a selmeci Bányamécs szabadkőműves körben a helyi evangélikus oktatási intézmények fiatal – és nagyrészt humán tárgyakat oktatott – tanárai alkották a többséget. Másfelől azt is mondhatjuk, hogy 1914-ben a selmeci evangélikus gimnázium (líceum) tantestülete 31,5 %-a, vagyis közel egyharmada (19-ből 6 tanár) volt szabadkőműves.¹⁴ A líceumi tanárok 1915 év elején a kör titkárát adták Suhajda Lajos személyében és hozzá kellett címezni a körrel kapcsolatos iratokat is.¹⁵ Suhajda 1909 és 1917 között Selmecbányán a II/11. számú épületben¹⁶ – a Szentháromság téren az ún. Heincz-házban¹⁷ – lakott, szemben az evangélikus líceummal.

¹⁴ A selmecbányai ág. hitv. evang. líc. főgimnázium értesítője az 1913–14-iki tanévről. Selmecbánya, 1914. 16–17., A selmecbányai ág. hitv. ev. líceumi főgimnázium értesítője az 1914–15-iki tanévről. Selmecbánya, 1914. 13–14.

¹⁵ *Palatinus* i. m. 248.

¹⁶ Suhajda Lajos gyermekei evangélikus kereszteleési anyakönyvei alapján. A Bányamécs további tagjai közül 1909 és 1920 között Visnyovszky Dániel az Ocsovszky utca (IV.) 256–258. szám alatt, 1919 augusztusában Wagner Géza a II/77. szám alatt, míg 1919 márciusában Klaniczay Sándor a Villatelepen lakott, gyermekeik kereszteleési bejegyzései szerint (www.familysearch.com, hozzáférés: 2021. március 6.).

¹⁷ Selmecz, 1 (1876) 10. sz. 1. (márc. 7.). A Heincz család tagjai – így a már említett, szintén szabadkőműves Heincz Hugó selmeci országgyűlési képviselő is – a szerző oldalági rokonságához tartozott. A Fritz és a Heincz család a ruszti gyökerű, majd az 1750-es évektől Selmecen élt evangélikus Scharff bányapolgár – közös felmenői – család révén volt rokonságban.

Az 1914. évi, tanár többségű tagok mellett találunk 4 helyi vállalkozót – nagykereskedőt, könyvkereskedő-nyomdatulajdonost, banktisztviselő-kereskedőt és pékmestert – is, az ő átlagéletkoruk 43 év volt. Végezetül tag volt a – bányá- és államigazgatást megtestesített – selmeci bányahivatal vezetője, a (rangidős) 60 éves Árkosi Béla bányamérnök, aki 1915 év elején egyben a kör elnöke is volt. Az 1914-ben szintén 60 éves Szentistványi Gyula 1879-ben, míg Árkosi Béla 1881-ben kapott bányamérnöki oklevelet, így ők a selmeci akadémián még ifjú korukban megismerhették egymást.¹⁸

Az említett 14 köri tag közül 4-et – a köri tagok közel harmadát, 28,5 %-át – a város legtöbb adót fizetett polgárai (virilistái) között is megtaláljuk. 1913-ban a városi adófizetési – és egyben vagyoni – lista 4. helyén volt Joerges Ágost nyomdatulajdonos 2070 koronával, 15. helyen volt Engel Zsigmond nagykereskedő 1003 koronával, 16. volt Szentistványi Gyula 969 koronával és a 22. helyen állt Szever Pál 700 koronával.¹⁹ A következő évben, 1914-ben Joerges Ágost a 3. helyre ugrott 2179 koronával, Engel Zsigmond a 19. helyen állt 1143 koronával, 21. volt a listán Szentistványi Gyula 977 koronával és Szever Pál a 29. helyen állt 701 koronával.²⁰ Az 1913–14. évi adófizető polgárok (virilisták) között e négy selmeci szabadkőműves szerepelt, az egymás közötti sorrend változatlansága mellett mindegyiküknél nőttek az adók, melyek mai értéken – nagyságrendileg – 1 és 3,4 millió forint közötti éves összeget tettek ki.²¹

A Bányamécs kör szabadkőműves öngazgatási jellegű tevékenységet minden biztonnal végzett, pl. amikor a kör vezetőségét (elnökét és titkárát) megválasztotta. Végezhetett gyázmunkát is, pl. a bölcsészdoktor Fucskó Mihály 1914. december 8-ai, a szerb fronton bekövetkezett hősi halála kapcsán, melyről egy bajtárs – vélhetően Fucskó korábbi kérésére – Suhajda Lajosnak küldött levelet. Ezt a selmeci hetilap is közölte, az elhunyt-ról szép jellemzés közepette. Ebből Fucskó Mihály (részben szabadkőműves) jelleméről megtudhatjuk, hogy „bizalmas baráti körben, megszokott társaságban komolysága, hidegsége fölengedett s tudott kedélyes, humoros is lenni. ... Szenvedélyesen szerette a természetet, a tudományt, rajongott a haladásért, a szépért, szinte kereste a küzdelmet.”²² Róla – fényképpel – botanikai szaklapban is megemlékeztek.²³

A világháborús helyzetben a selmeci szabadkőművesek hadikölcsön jegyzéséről is döntöttek, mely során a városi hetilapban – a helyi nyilvánosság előtt – „Bányamécs szabadkőműves kör” néven meg is jelentek. A kör 1914 év végén 1000 korona (mai értéken 1,5 millió forint), míg tagjai közül Szever Pál, Joerges Ágost és Nemes Hugó egyenként

¹⁸ Magyar bányamérnökök 1876–1999. (Szerk. Zsámboki László) Miskolc, 1999. 31–32.

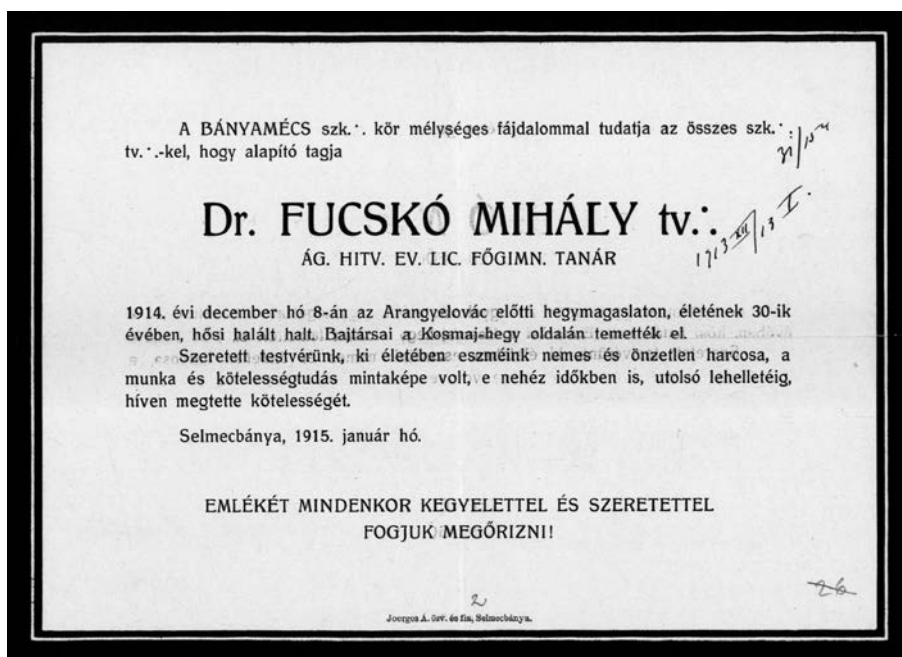
¹⁹ Selmecebányai Hírlap, 23. (1913). 41. sz. 7. (okt. 12.)

²⁰ Selmecebányai Hírlap, 24. (1914). 38. sz. 5–6. (szept. 20.)

²¹ <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> (hozzáférés: 2021. március 7.)

²² Selmecebányai Hírlap, 25. (1915). 3. sz. 3. (jan. 17.)

²³ Botanikai Közlemények, 14. (1915) 1-2. sz. 5–61. (ápr. 25.)

4. kép. A Bányamécs által közreadott gyászjelentés, mely Joerges Ágost nyomdájában készült (1915, MNL OL P1083-I-38-CXXVII-1915-419-2)

500 korona,²⁴ továbbá Wagner Géza 50 korona²⁵ hadikölcsönt jegyzett. A Bányamécs 1915 nyarán 1000 korona (mai értéken 1,1 millió forint), míg Engel Zsigmond köri tag 4000 korona hadikölcsönt jegyzett.²⁶ A kör 1914. szeptemberben a szabadkőműves körház javára 50 koronát, majd 1915. februárban a Vörös Félhold javára 20 koronát adott.²⁷ A világháború átalakította a Bányamécs működését is, már a háború elején, 1914 decemberében több tag – így Kosáry János, Szever Pál és Zwick Vilmos,²⁸ valamint a hősi halottá vált Fucskó Mihály – katonaként a „harctéren” volt, ennek ellenére a kör 1918-ig²⁹ működött. Ennél többet jelenleg nem tudunk a Bányamécs szabadkőműves tevékenységéről, ugyanakkor néhány köri tagnak jelentős, aktív szerepe volt a – selmeci nyilvánosság előtt az oktatási félévekhez igazodott előadásokkal megjelent – helyi szabadgondolkodó mozgalomban.

²⁴ Selmecbányai Hírlap, 24. (1914). 50. sz. 4. (dec. 13.)

²⁵ Selmecbányai Hírlap, 24. (1914). 51. sz. 3. (dec. 20.)

²⁶ Selmecbányai Hírlap, 25. (1915). 25. sz. 4. (jún. 20.)

²⁷ Világ, 5. (1914) 238. sz. 9. (szept. 26.), Világ, 6. (1915) 33. sz. 10. (febr. 2.)

²⁸ MNL OL, P1083-I-38-CXXVII-1915-232

²⁹ Berényi i. m. 15.

A Szabadgondolkodók Selmebányai Köre (1912–1914)

A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete 1905-ben jött létre a kolozsvári Unió páholy mester fokú tagja, Apáthy István egyetemi tanár³⁰ elnökségével. Az egyesület – szekularizációs – célkitűzése között szerepelt az ingyenes állami közoktatás, a vallásoktatás iskolai megszüntetése, valamint az állam és az egyház szétválasztása. További cél volt az általános és titkos, nőkre is kiterjedő választójog megvalósítása. A mozgalomnak a főváros mellett volt fiókszervezete Nagyváradon, Eperjesen, Kassán, Zomborban, Szegeden, Pécsen és Aradon is.³¹ Az egyesület tagja lehetett „minden felnőtt férfi vagy nő, rendes tagok évi díja 6 korona, támogató rendes tagoké évi 10 korona, alapító tagok egyszer s mindenkorra 100 koronát fizetnek.” Emellett a tagság megkapta az egyesület hivatalos lapját, a Szabadgondolatot.³²

5. kép. A Szabadgondolat újság címlapja (1913)

³⁰ Palatinus i. m. 20.

³¹ Turnowsky Sándor: Adalék a Galilei Kör történetéhez. In. Korunk, 16. (1957) 8. sz. 1063.

³² Délmagyarország, 2. (1913) 77. sz. 8. (ápr. 3.)

A selmeci fiókegyesület 1912. év végi alapítása és az 1913 első félévi kezdetek

Az országos egyesület selmecebányai fiókszervezete 1912. december 5–6-án – a pesti Martinovics páholy mester fokú tagja, Jászi Oszkár³³ A szabadgondolkodás lényege és alapelvei című „propaganda előadásával” egybekötve – a városi vigadóban alakult meg.³⁴ Ezt megelőzte egy sikertelen november 17-ei alapítási gyűlés, illetve – egyfajta ideológiai vitaként – két nyílt levél is megjelent a selmeci hetilapban. Ennek során Angyal Miksa bányamérnök-hallgató nehezményezte a főiskolai ifjúság egységének megbomlását azért, hogy „a vallás jelszava alatt tömörül az ifjúság egy része és ezután e jelszó átcsap pártszervevénybe.” Zsitvay János katolikus főgimnáziumi rajztanár – és selmeci levelezőlapok művészi rajzolója³⁵ – válasza szerint „Angyal úr szabadgondolkodó befolyás alatt áll” és a főiskolán „az elsiratott egységes szellem régen kihalt”, mert a főiskolának „egybefoglaló kapocsként” már sok éve nincs dalosköre vagy zenekara, majd – írja Zsitvay – „Miért van az, hogy ma mindenki vallásról vitatkozik és különösképpen a katolicizmus megreformálását találja elodázhatatlan feladatnak?”³⁶ E nyílt levélrészletek jól kifejezik, hogy a szabadgondolkodó mozgalom a (katolikus) vallás kérdésében már a selmeci alapítás kapcsán is törésvonalat jelentett.

A szembenállások ellenére létrejött selmeci szabadgondolkodó kör alapító elnöke Réz Géza³⁷ főiskolai tanár, alelnöke (az ekkor már szabadkőműves) Klaniczay Sándor líceumi tanár, titkára Hrobáts József erdómérnök-hallgató és pénztárosa Epstein József bányamérnök-hallgató volt.³⁸ Az alapítást követően kis brosúra³⁹ is megjelent, mely „Jászi Oszkár beszéde mellett az egyesület és a benne tömörült főiskolai diákság programját ismerteti és felhívással fordul a kultúra és felvilágosodás híveihez, csatlakozásra szólítja őket. A megalakulás óta eltelt néhány hét alatt a tagok szemináriumai előadások keretében foglalkoztak fontosabb tudományos kérdések megvitatásával s az egyesület könyvtárának

³³ *Palatinus* i. m. 20. 148.

³⁴ Selmecebányai Hírlap, 22. (1912). 48. sz. 4. (dec. 1.); A szabadgondolkodás lényege és alapelvei. Mi a Programunk? Selmecebánya, 1912. 3.

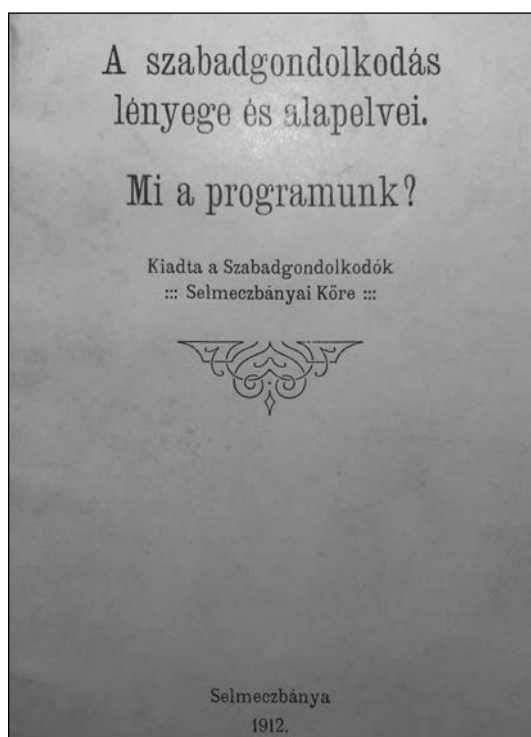
³⁵ *Sarkady Sándor*: A selmeci-soproni diákélet a baleklapok, képeslapok és fényképek tükrében 1899–2019. Sopron, 2020. 18–23.

³⁶ Selmecebányai Hírlap, 22. (1912). 47. sz. 4–6. (nov. 24.) és 48. sz. 6–7. (dec. 1.)

³⁷ Réz Géza főiskolai rektor 1918 decemberében a Jászi Oszkár vezette Radikális Párt (az akkori kormánypárt) helyi elnöke [Világ, 9. (1918) 289. sz. 3. (dec. 10.)] és a Selmecebányai Nemzeti Tanács elnöke volt. Réz Géza utóbbi tisztségében kérte Jászi Oszkár akkori nemzetiségi minisztert – akit a selmeci szabadgondolkodói kör 1912-es alapításától ismerhetett –, hogy „mentse meg a magyarságnak” Selmecebányát (MNL OL 1918–K 40–VII–918.).

³⁸ Mindkét hallgató 1910-ben iratkozott be a főiskolára, 1912 decemberében Hrobáts József 21, míg Epstein József 22 éves volt. Hrobáts József 1918-ban kapott erdómérnöki oklevelet. Az erdészeti felsőoktatás 200 éve III. kötet. Sopron, 2008. 141., A selmecebányai akadémia, illetve főiskola 1879/80 és 1927/28 között beiratkozott hallgatói névjegyzéke (kézirat 1928 k.). A szerző családtörténeti magánarchívumában lévő dokumentum.

³⁹ A szabadgondolkodás lényege i. m.

6. kép. A selmeci szervezet alapításakor kiadott brosúra címlapja (1912)

igyekeztek alapjait megvetni.”⁴⁰ Az alapítás körül „a főérem Klaniczay Sándor líceumi tanárt illeti, aki Réz Géza főiskolai tanárral együtt végezte a szervezés nehéz munkáját.”⁴¹ A selmeci fiókszervezet megalapításának a szabadgondolkodók országos központjában is nagy jelentőséget tulajdonítottak, amit Jászi Oszkár megjelenése jól kifejezett.

Az alapítást követő kiadvány négy részből áll. Jászi Oszkár említett beszédét (I.) Klaniczay Sándor ügyvezető alelnök által írt köri program (II.) követi, majd a főiskolai ifjúság programja (III.) olvasható dr. Scheffer Ödön főiskolai köri elnök tollából, végül „A kultúra és felvilágosodás híveihez!” felhívás (IV.) zárja a kiadványt. Jászi szerint a szabadgondolkodásnak „egyetlenegy követelménye a szabad akaratnak a joga” és a „szabadkutatás az egyedüli programja a szabadgondolkodók egyesületeinek”. Kifejti, hogy a „szabadgondolkodás lényege nem áll egyébben, mint minden kérdésnek a szabad szellemenben, vagyis dogmáktól és tekintélyi érvektől menten, a józan gondolkodás és a logika örök törvényeivel való megvilágításában. Ennek a szabadgondolkodó mozgalomnak manapság két gyökere van ... a természettudomány ... és a társadalomtudomány.” Végül

⁴⁰ Szabadgondolat, 3. (1913) 1. sz. 31, 36. (jan.)

⁴¹ Világ, 4. (1913) 168. sz. 9. (júl. 17.)

Selmecbánya kapcsán megállapítja, hogy „e városban és ennek oly nagy történelmi múlttal bíró főiskoláján egyáltalán nem mellékes foglalkozás a társadalmi törvények tanulása, ismerete, hisz minden mérnök, bányász, erdész kikerül a köznapi életbe és ott százak meg ezrek felett fog uralkodni.” Mindezekkel összhangban Klaniczay helyi alelnök a selmeci kör programját is megadta. Eszerint a kör „a szabad, előítélettől ment tudományos gondolkodást fogja védelmezni és terjeszteni. ... e végből meg fogja ismertetni tagjaival a nagyközönséggel ... a társadalmi problémákat s igyekezni fog főképpen azokat az igazságokat és törvényszerűségeket bevinni a köztudásba, melyek társadalmi életünkben érvényesülnek ... városunk és vidéke társadalmát nem szétszaggatni, hanem közös, önzetlen társadalmi munkára akarja lassanként egyesíteni.” Scheffer Ödön szerint a „főiskolai ifjúság azért vett tehát részt a Szabadgondolkodók Selmecbányai Körének megalapításában, mert meg akarja ismerni társadalmi, főképpen gazdasági életünk rúgóit, fel akarja kutatni társadalmunk betegségeinek okait, hogy így aztán a maga részéről igyekezzék megszüntetni a bajokat, s emelni az általános jólétet. Célul tűztük ki magunknak, hogy a társadalmi kérdések iránt a legszélesebb körben érdeklődést fogunk kelteni s barátságos eszmecsere útját tisztázni fogjuk az eszméket, hogy a szabad kutatás és vizsgálódás élesítse látó- és ítélőképességünket.” Végül a záró kiáltvány szerint „ez a kör híven az imént kifejtett alapelvekhez, ellentmondás nélküli tudományos igazságok terjesztésére fog törekedni.”⁴²

Ezen program jegyében a selmeci szabadgondolkodó kör 1913 első felében meghívott vendéglelőadók által nyilvános, valamint a főiskolai és líceumi tanárok révén a – döntően főiskolásokból állt – tagok számára szeminárium előadásokat tartott. A nyilvános előadások nagyrészt a városi vigadó – ma már nem létező, Winterstein Bernát bérlő után „Wintri” nevű – épületében voltak.⁴³

1913. január közepén – miközben elkészült a főiskola új kémiai intézete, egyben harmadik palotája – sor került a Társadalomtudományi Társaság titkára, szintén a pesti Martinovics páholy mester fokú tagja, Rónai Zoltán⁴⁴ szociálpolitikai tárgyú nyilvános előadására, melyen „nagyszámú iparos és kereskedő jelent meg.”⁴⁵ A következő nyilvános előadást 1913 április elején az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület főtítkára, ugyancsak a pesti Martinovics páholy mester fokú tagja, Szende Pál⁴⁶ tartotta „A választójog, a magyarság és az értelmiség” címmel, melyre a főiskolai ifjúságot újsághíren keresztül külön meg is hívták.⁴⁷ A harmadik nyilvános vendéglelőadást 1913. június elején a fővárosi Társadalmi Múzeum aligazgatója, szintén a pesti Martinovics páholy mester fokú tagja, Marschan Géza tartotta a demokráciáról.⁴⁸

⁴² A szabadgondolkodás lényege i. m. 4–7., 9., 11–12., 14–16.

⁴³ Bartha i. m. 87.

⁴⁴ *Palatinus* i. m. 267.

⁴⁵ Selmecbányai Hírlap, 23. (1913). 2. sz. 5. (jan. 12.) és 3. sz. 4. (jan. 19.)

⁴⁶ *Palatinus* i. m. 315.

⁴⁷ Selmecbányai Hírlap, 23. (1913). 14. sz. 4. (ápr. 6.)

⁴⁸ *Palatinus* i. m. 210. Selmecbányai Hírlap, 23. (1913). 22. sz. 3. (jún. 1.). Érdekes adalék, hogy Marschan Géza „atyja szervezte 1848-ban a főiskolai hallgatók szabadsapatát s mindvégig hősiessen vett részt a magyar szabadságharcban.”

7. kép. A kép baloldalán a nyilvános előadások épülete, a vidadó utcafronti része (1910 k.)

Mindeközben az alapításnál már említett törésvonalak továbbra is léteztek, amit a Szabadgondolat újság sem hagyott szó nélkül. A „fiatal egyesület máris egészséges differenciálódást hozott létre Selmecbánya lakosságában, a főiskolai ifjúság és részben a városi polgárság is a progresszió szempontjai szerint vagy a szabadgondolkodó körben vagy a kör reakciójaképp alakult Széchenyi-szövetségben tömörül.”⁴⁹ A szabadgondolkodókkal szembeni Széchenyi-szövetség selmeci – az országban kilencedik – „fiókja” a helyi főiskolán alakult meg 1913 májusában.⁵⁰ A szövetség ünnepélyes alapítására május 18-án délután a bányászati palota aulájában került sor, melyről a városi hetilap részletesen tudósított is: „nemcsak a selmecbányai főiskolai hallgatóság, hanem az egész ország főiskolai hallgatóinak szociális munkássága szempontjából nagyjelentőségű mozgalmaknak erkölcsi erejéről oly bizonyosságot adtak, amiről csak a legnagyobb elismerés hangján lehet szólnunk.” Az alapításban a főiskola tanárai közül tevékenyen vett részt (a római katolikus)⁵¹ Barlai Béla rektor és Böckh Hugó, valamint Krippel Móric, akik a szövetség díszelnökei voltak. Az elnökséget Hibbján Gusztáv⁵² bányamérnök-hallgató látta el, aki – egyben a főiskolai ifjúsági kör elnöke⁵³ is volt és – „buzdította az ifjúságot, hogy szakadatlan munkával igyekezzék a lelkesedés fellángolását a nemzeti erőgyarapodás állandó forrásává

⁴⁹ Szabadgondolat, 3. (1913) 5. sz. 168. (máj.)

⁵⁰ Egyetemi Lapok, 26. (1913) 9. sz. 11. (máj. 15.)

⁵¹ <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/357799#>, <http://www.hgkmozar.hu/mmel/?o=szc&c=k25> (hozzáférés: 2021. március 7.)

⁵² Hibbján Gusztáv János (sz. 1891) 1910-ben iratkozott be a főiskolára bányamérnök-hallgatónak. A selmecbányai akadémia, illetve főiskola i. m. alapján.

⁵³ Egyetemi Lapok, 26. (1913) 11. sz. 6. (jún. 15.). Az ifjúsági kör vezetőségében nincs olyan név, mely a tanulmányban szabadgondolkodó főiskolásként felmerül.

tenni”, majd az alapítás utáni napokban gyakorlati szociális kurzust és a vigadóban Széchenyi-estet tartottak.⁵⁴ Látható, hogy a főiskolai ifjúsági kör és a Széchenyi-szövetség az elnök személyében összefonódott.

A szabadgondolkodó főiskolások és a kezdeti eredmények

A fent említett nyilvános előadásokat tartott fővárosiak mellett a helyi előadók a kör tagjai számára szemináriumokat vezettek, melyekben „az alapvető szabadgondolkodó tanításokról, a társadalom keletkezéséről, a szocializmusról, Darwinról, az evolúció tanáról” volt szó. Ennek során a főiskolás – és bányamérnök-hallgató – tagok közül Mayer (Mohi) Rezső⁵⁵ a szabadgondolkodó elvek, a már említett dr. Scheffer Ödön⁵⁶ a társadalom keletkezése és a szocializmus, míg Steuer Lipót/Simon⁵⁷ a háború-ellenesség és a világbéke tárgyában tartott előadást. Nemes Hugó bankhivatalnok a nőmozgalommal-feminizmussal foglalkozott, míg – az ekkor már szabadkőműves tanárok, így – Klaniczay Sándor „Darwin és az evolúció elve”, Wagner Géza „A világ keletkezése és pusztulása”, Szever Pál „A történelmi materializmus elve” címen tartott felolvasást.⁵⁸

Optimizmusra és állandósultságra utalt, hogy a szabadgondolkodó kör a következő, második „tanévre”, vagyis 1913 októberére saját klubhelyiség bérlését irányozta elő.⁵⁹ Az eredményes kezdő működést igazolta, hogy a „mozgalom népszerű és tudományos műveiből 150 darabot adott el a Kör főképpen a főiskolai ifjúság körében, 25 előfizetőt szerzett a Szabadgondolatnak, ezenkívül 50 példányban szétosztotta közgyűlése alkalmából Várady Zsigmondnak a szekularizációról írt füzetét. Az irodalom terjesztésén kívül megvetette alapját könyvtárának is 180, részben vétel, részben ajándék útján szerzett művel.”⁶⁰ Emellett „200 progresszív irányú művel, 600 példányban pedig a szabadgondolkodás alapelveit és a kör programját ismertető füzetet terjesztett el a közönség és a főiskolai ifjúság körében.”⁶¹ E komoly papírmennyiség kapcsán a – városi adófizetőként már említett – vagyonos, 1913. január elejétől szabadkőműves Joerges Ágost selmeci nyomdatulajdonos és könyvkereskedő a helyi szabadgondolkodói körnek nyújtott segítséget is, mert ő adta ki a már említett négyrészes helyi programfüzetet.

⁵⁴ Selmebcányai Hírlap, 23. (1913). 18. sz. 4. (máj. 4.), 19. sz. 3. (máj. 11.), 21. sz. 3–4. (máj. 25.)

⁵⁵ Mayer (Mohi) Rezső (sz. 1888) 1909-ben iratkozott be a főiskolára és 1918-ban kapott bányamérnöki oklevelet. Visszaemlékezésében említést tesz a selmeci főiskolás szabadgondolkodói múltjáról [Magyar bányamérnökök i. m. 56., *Gál Péter József*: Selmeci-soproni diákélet. Visszaemlékezések. Sopron, 2019. 64–65.].

⁵⁶ Scheffer Ödön (sz. 1885) szintén 1909-ben iratkozott be a főiskolára és 1915-ban kapott bányamérnöki oklevelet. Magyar bányamérnökök i. m. 54.

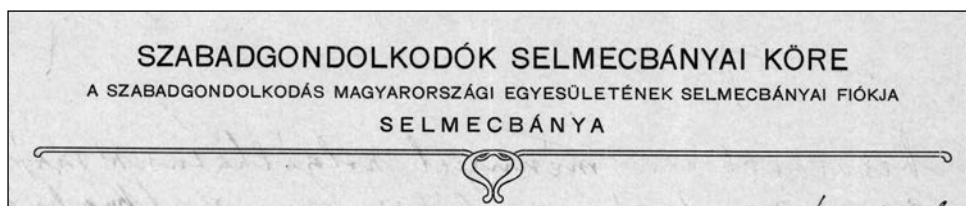
⁵⁷ Steuer Lipót/Simon (sz. 1892) 1910-ben iratkozott be a főiskolára bányamérnök-hallgatónak. A selmebcányai akadémia, illetve főiskola i. m. alapján.

⁵⁸ Szabadgondolat, 3. (1913) 8. sz. 272. (aug.), Világ, 4. (1913) 168. sz. 9. (júl. 17.)

⁵⁹ Szabadgondolat, 3. (1913) 5. sz. 168. (máj.)

⁶⁰ Szabadgondolat, 3. (1913) 8. sz. 272. (aug.)

⁶¹ Selmebcányai Hírlap, 23. (1913). 23. sz. 3. (jún. 8.); A szabadgondolkodás lényege i. m.

8. kép. A Szabadgondolkodók Selmecebányai Köre fejléce (1914, MNL OL P999-5-854)

Az első tisztújítás 1913 nyarán

Ilyen eredmények birtokában 1913. június 4-én az éves rendes közgyűlésen megtörtént a – 7 vezetői pozíciót érintő – tisztújítás, a következők⁶² szerint:

- díszelnök: Szentistványi Gyula főiskolai tanár (helyi szabadkőműves),
- elnök: Árkosi Béla bányatanácsos (helyi szabadkőműves),
- ügyvezető alelnök: Klaniczay Sándor líceumi tanár (helyi szabadkőműves)
- titkár: dr. Osváth Béla⁶³ bányamérnök-hallgató,
- pénztáros: Lukács Ottó⁶⁴ erdőmérnök-hallgató,
- ellenőr: Nemes Hugó bankügyvezető (helyi szabadkőműves),
- jegyző: Rőczey Jenő⁶⁵ bányamérnök-hallgató.

Láthatjuk, hogy a 7 vezető közül 4 személy egyben szabadkőműves is volt. Emellett a főiskolások ugyanazon 3 – a titkár és a pénztáros, valamint a jegyző – tisztséget töltötték (tölthették) be. Az előző évi vezetésből csak Klaniczay Sándor maradt tisztségben, ő továbbra is alelnök volt. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a szabadgondolkodói kör vezetésében a második működési év kezdetére (1913 októberére) a helyi szabadkőművesek befolyása – a vezető tisztségek betöltésével – egyértelmű és többségi (57 %-os) lett.

Ezen túlmenően a közgyűlési jelentésből a következő „tanévre” vonatkozó feladatok, irányokat is megismerhetjük: „önzetlenül vállalt munkánkban lankadnunk nem szabad, hanem igenis egyre energikusabban be kell töltenünk azt a kulturmissziót, melyet városunkban és a főiskolai ifjúság körében a tudomány és a társadalmi haladás javára magunkra vállaltunk.”⁶⁶

⁶² Szabadgondolat, 3. (1913) 7. sz. 236. (júl.), Világ, 4. (1913) 168. sz. 9. (júl. 17.), Selmecebányai Hírlap, 23. (1913). 23. sz. 4. (jún. 8.)

⁶³ Dr. Osváth Béla (sz. 1889) 1911-ben iratkozott be a főiskolára és 1928-ban Sopronban kapott bányamérnöki oklevelet. Magyar bányamérnökök i. m. 67. A selmecebányai akadémia, illetve főiskola i. m. alapján.

⁶⁴ Lukács Ottó (sz. 1892) 1910-ben iratkozott be a főiskolára és 1917-ben kapott erdőmérnöki oklevelet. Az erdészeti felsőoktatás 200 éve III. kötet. Sopron, 2008. 139. A selmecebányai akadémia, illetve főiskola i. m. alapján.

⁶⁵ Rőczey Jenő (sz. 1892) 1911-ben iratkozott be a főiskolára bányamérnök-hallgatónak. A selmecebányai akadémia, illetve főiskola i. m. alapján.

⁶⁶ Szabadgondolat, 3. (1913) 8. sz. 272. (aug.)

A működés második éve 1913 októberétől 1914 nyaráig

Az 1913. évi nyári szünet után – igazodva a főiskolai tanévkezdethez – a Szabadgondolkodók Selmecebányai Köre október elején bocsátotta közre az 1913–14. évi programját, mely „csékély, évi 2 korona tagsági díj fejében, négy előadásciklusban 20 előadást ígér. A természettudományi ciklus a világ modern teremtéstörténetéről, a társadalomtudományi, a nemzetiségi kérdésről, a szociálpolitikai a népoktatás ügyéről és az aktualitások ciklusa mai magyar politikai és társadalmi reform eszmékről fog szólni. Az érdekes programra felhívja az egyesület a modern tudományos és társadalmi problémák iránt érdeklődő közönség figyelmét.” Mindeközben a „főiskola tanácsa, mint értesülünk, jóvátette az eddigi mulasztást, Szentistványi Gyula festőművésszel⁶⁷ megfestette Mária Terézia képét és ezt a képet a napokban fogják a főiskola tanácstermében fölállítani.”⁶⁸ A főiskolára az 1913/14. tanévben összesen „576 hallgató iratkozott be. A létszám, a múlt évihez képest, negyvenhatal kevesebb. Az első évfolyamra 93 erdész, 37 bányász, 13 vaskohász és 1 fémkohász iratkozott be.”⁶⁹

A főiskolai beiratkozást követően október 19-én a vigadóban a szabadgondolkodók „nyilvános előadásán, amelyen nagyszámban jelent meg a városi intelligencia, elsősorban pedig a főiskolai ifjúság, Klaniczay Sándor líceumi tanár elnökölt. Ezután dr. Polányi Károly, az országos egyesület főtitkára tartott magas színvonalú előadást a természettudományi gondolkodás jelentősége címen. Az előadást élénk tetszéssel fogadta a közönség.”⁷⁰ Azt is megtudhatjuk, hogy a Szabadgondolat lap szerkesztője, a pesti Archimedes páholy tagja, Polányi Károly⁷¹ – a természettudományokban jártas főiskolai hallgatóság előtt – „nagyhatású előadásában, Ernst Mach modern ismeretelméleti filozófiája alapján, a természettudományos gondolkodásnak főképpen gyakorlati, erkölcsstani jelentőségét tárgyalta.” Emellett a szabadgondolkodók – korábbi tervüket megvalósítva – a volt Metropole szálló első emeletén saját helyiséget alakítottak ki.⁷²

⁶⁷ https://www.kieselbach.hu/muvesz/szentistvany-gyula-_szent-istvany-gyula__6301 és <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/622977#> (hozzáférés: 2021. március 7.) Szentistványi Gyula főiskolai tanár fia lehetett a „festőművész”, aki egyebekben 1900-ban iratkozott be az akadémiára erdómérnök-hallgatónak, így balektársa volt – többek között – a selmeci diákeletet megörökítő és ifjúsági körü elnök Tassonyi Ernőnek vagy az 1903-as valétaelnöknek, a szerző oldalági rokonának, Fritz Károlynak. Id. Szentistványi Gyula másik fia, Aladár 1911-ben iratkozott be a főiskolára és 1920-ban kapott erdómérnöki oklevelet. Nincs arra vonatkozó adat, hogy az ifjabbik fiú részt vett volna az apa által támogatott szabadgondolkodói körben. Az erdészeti felsőoktatás 200 éve III. kötet. Sopron, 2008. 144. A selmecebányai akadémia, illetve főiskola i. m. alapján.

⁶⁸ Selmecebányai Hírlap, 23. (1913). 41. sz. 5. (okt. 12.)

⁶⁹ Selmecebányai Hírlap, 23. (1913). 43. sz. 4. (okt. 26.)

⁷⁰ Világ, 4. (1913) 250. sz. 13. (okt. 22.)

⁷¹ *Palatinus* i. m. 249.

⁷² Selmecebányai Hírlap, 23. (1913). 43. sz. 4. (okt. 26.); *Bartha Dénes – Oroszi Sándor: Selmec, Téged soha nem feledtünk!* Sopron, 2019. 220.

9. kép. A volt Metropole szálló, 1913. októberétől az első emeleten rendezkedett be a Szabadgondolkodók Selmecbányai Köre (1909)

1913 novemberében folytatódtak az előadások. Eötvös József „születésének százados évfordulója alkalmából, Eötvös gyakorlati politikája címen Osváth Béla dr. bányamérnök-hallgató tartott előadást. Kitűnő előadásában a régi magyar szabadelvűség nemes gondolatai elevenedtek meg a közigazgatásról, a nemzetiségről és a népoktatás ügyéről. A körben egyébként, Zwick Vilmos líceumi főgimnáziumi tanár előadásában, a világ modern teremtéstörténete című ciklus előadásai folynak. December 5-én és 12-én lesznek a befejező előadások. Ezeken az égitestek keletkezésének, a világmindenség és élet örökkévalóságának a problémái kerülnek sorra.”⁷³ Mindezek alapján látható, hogy 1913 második felében a természettudományos előadások voltak a meghatározóak.

1914-ben – a Bányamécs szabadkőműves kör alapításának évében – folytatódtak az előadások a szabadgondolkodók körében. 1914. január végén a városi vigadó nagyszobájában – ismét – Jászi Oszkár tartott előadást a nemzetiségi kérdéstről és a hazafiságról.⁷⁴ Ennek részleteit is megismerhetjük, eszerint „Jászi másfélórás beszédben fejtette ki a nemzetiségi kérdés történelmi, gazdasági és társadalmi okait. Párhuzamot vont közte és a szocializmus között és kimutatta, hogy a nemzetiségi kérdés mögött is komoly tömegszükségletek rejlenek, elsősorban a nép nyelvi szükségletei. Előadó szemlét tartva a nemzetiségi kérdés világtörténelmi jelentkezései felett, arra az eredményre jutott, hogy a nemzetiségi kérdést megoldani erőszakkal sehol sem sikerült. A nemzetiségi kérdés

⁷³ Selmecbányai Hírlap, 23. (1913). 44. sz. 4. (nov. 30.)

⁷⁴ Selmecbányai Hírlap, 24. (1914). 4. sz. 4. (jan. 25.)

megoldásának egyedüli lehetősége az a demokrácia és kultúra, mely a széles néptömegek anyanyelvén elégíti ki életbevágó szükségleteit. ... A több száz főnyi hallgatóság, melynek soraiban föltűnt a bányászati akadémia hallgatóinak nagy száma, Jászi fejtegetéseit feszült figyelemmel kísérte és az előadás végeztével szólót nagy ovációban részesítette. A Kör a nemzetiségi kérdéstről különben a saját kebelében is szemináriumi vitákat rendez.”⁷⁵

Érdekes adalék, hogy nemcsak a főiskolásoknak tartottak főiskolán kívüli előadásokat, hanem Zwick Vilmos – a Líceumi Természettudományi Kör elnöke – a líceumi ifjúságnak rendezett Edison ünnepet,⁷⁶ míg ipari továbbképző tanfolyam keretében Suhajda Lajos az iparos és iparossegéd ifjaknak⁷⁷ tartott tanfolyamot. A líceumi tanárok iskolán kívüli, szabadgondolkodói (és szabadkőműves) tevékenységét iskolai főnökük, Király Ernő líceumi igazgató vélhetően azért sem ellenezte, mert fia szerint „Papa szabadgondoló ember volt, akinek édesapja a soproni szabadkőműves páholy mestere is volt.”⁷⁸

A szabadgondolkodó kör 1914 február-márciusában 6 előadásból álló előadássorozatot rendezett a nemzetiségi kérdéstről. A nyitó előadást még januárban Jászi Oszkár, a „többit Szever Pál főgimnáziumi tanár tartotta. Március 20-án márciusi ünnepet tartott a kör, melyen ünnepi beszédet Klaniczay Sándor alelnök mondott, Lukács Ottó erdőmérnök-hallgató pedig Ady Endre⁷⁹ márciusi verseiből olvasott föl. Március 29-én Kosáry Jánosné Réz Eleonóra⁸⁰ tartott előadást a feminizmusról, melyet a kör kinyomat és a nők körében terjeszt.”⁸¹ A kiadvány szerint a feminizmus „az emberiség felének szociális törekvése” a gazdasági és jogi egyenlőség kivívására, a feminista pedig „a társadalom és a család javára dolgozó bátor, és mégis nőies nő.”⁸² A szabadgondolkodóknak a feminizmussal nem volt könnyű dolguk Selmeccen. Klaniczay Sándor alelnöktől tudhatjuk, hogy „vidéken nem nagyon differenciálódhat a kulturális munka, éppen ezért körünk feladataul tűzte ki, hogy minden progresszív mozgalmat megismertet városunk közönségével. S egy kis feminizmusra azért volna nekünk is nagy szükségünk, mert városunk hölgyközönsége a legérzékletlenebb a modern problémák és gondolkodásmód iránt, talán a 600 főnyi főiskolai ifjúság ... miatt is.”⁸³ Ennek ellenére a feminista előadás és a kiadvány sikeres volt, erről tanúskodik a kör alelnök központba küldött április eleji levele.

A főiskolás fiúkat a humor oldaláról is megérintette a feminizmus. Visszaemlékezésből tudhatjuk, hogy a főiskolások részéről „fő attrakció volt kifigurázni mindazt, ami abban az évben komikus történt a városban. Így például élethűen maszkírozva ment a menetben Kosáry János tanár úr, aki nagy híve volt az akkor „jogot a nőknek” című moz-

⁷⁵ Világ, 5. (1914) 23. sz. 5. (jan. 27.)

⁷⁶ Selmeccányai Hírlap, 24. (1914). 8. sz. 4. (febr. 22.)

⁷⁷ Selmeccányai Hírlap, 23. (1913). 44. sz. 3. (nov. 30.)

⁷⁸ Király Lajos: Selmeccányai ifjúság, szibériai hadifogság. Budapest, 2005. 18.

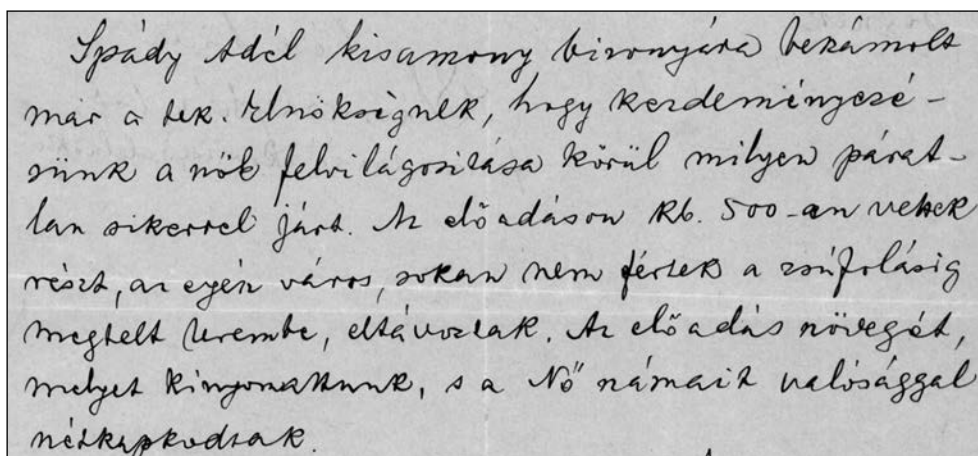
⁷⁹ Ady Endre 1912-től a Martinovics páholy tagja volt és mester (III.) fokozatban állt. *Palatinus* i. m. 17.

⁸⁰ Édesapja a selmecci szabadgondolkodó kör – már említett – alapító elnöke, Réz Géza volt.

⁸¹ Szabadgondolat, 4. (1914) 4. sz. 127. (ápr.)

⁸² Kalligram, 18. (2009) 5. sz. 73. (máj. 1.)

⁸³ MNL OL P999-5-854

Spády Adél kisamony bizonyára beszámolt
már a lex. könszignek, hogy Kerdemingesé-
sünk a nő felvilágosítása körül milyen párat-
lan sikerrel járt. Az előadásom kb. 500-an vettek
rész, az egész város, sokan nem fértek a színpalásig
megfektet emberek, elhúzódtak. Az előadás növegét,
melyet bizonyosunk, a nő némaik velősággal
nékpekedtak.

10. kép. Levélrészlet Kosáryné Réz Lola előadása kapcsán (1914, MNL OL P999-5-855)

galomnak. Elöl egy táblán cipelték az előbb leírt szöveget, utána jött a tanár úr és követte őt mindenféle nőnek öltözött főiskolás. Volt ott cigánylány, parasztnyecske, ápolónő, legyezős japán gésa, néger dajka és mit tudom én, ki mindenki. Ennek története pedig az volt, hogy a tanár úr évközben rendezett a líceum tornatermében egy előadást és Pestről szerzett egy mindenre elszánt vállalkozó hölgyet előadást tartani. Persze a főiskolásoknak se kellett több. Megtöltötték a termet és minduntalan közbeszólásokkal zavarták az előadást. Mikor vége volt, Kosáry tanár úr bocsánatot kért a hölgytől, hogy felelőtlen elemek megzavarták az előadást. Így került bele a menetbe ő is.⁸⁴ Kosáryné Réz Lolától tudhatjuk, hogy még mit köszönhetünk vele kapcsolatban a szabadgondolkodóknak: „nagyon körül voltunk véve akadémikusokkal. Első szerelmem a fiúk vezetője volt. Később el kellett mennie Selmecekről és én ezután a csak romantikánál maradt szerelem után egy szabadgondolkodó fiúismerősöm hatása alatt mindenáron tanulni akartam.”⁸⁵ Tegyük hozzá, a tanulás is kellett ahhoz, hogy Kosáryné Réz Lola – életében közismert és mind a mai napig sokak által kedvelt – selmeci írónővé vált.

1914 tavaszán Selmecen folytatódott az előadás-áradat. Április 26-án délelőtt a – szabadgondolkodó-ellenes – helyi Széchenyi Szövetség a szocializmusról és a magyar nő társadalmi hivatásáról tartott előadást, rendezett matinét. Ugyanaznap a szabadgondolkodók sem tétlenkedtek, ők délután a népoktatás politikai és kulturális jelentőségéről tartottak előadást, amit ugyancsak a pesti Martinovics páholy mester tagja, Zsigány Zoltán⁸⁶ polgári iskolaigazgató mondott el. Ezt követően megjelent a városban Prohászka Ottokár székesfehérvári római katolikus püspök is, aki három napon át az evangélikus templomban „az intelligens férfiaknak konferencia beszédekét” mondott és a tanítókép-

⁸⁴ Gál i. m. 46.

⁸⁵ Élet, 18. (1927) 19. sz. 372. (szept. 25.)

⁸⁶ Palatinus i. m. 361.

zöben úrhölgyek számára lelkigyakorlatokat tartott.⁸⁷ Május hónapban a szabadgondolkodók körében a népoktatásról Suhajda Lajos tartott három szemináriumot, ennek során „megrázó képet festett hazai népoktatásunk nyomorúságáról. Magyarországon egy millió gyermek nem jár, nem járhat iskolába, mert nincs számára iskola. Ötven esztendővel a népiskolai törvény meghozatala után 5000 iskolára és 7000 tanítóra volna még mindig szükség, hogy minden gyermek iskolába járhasson.”⁸⁸ Ezt követően zárásként a kör „a népoktatás reformja ügyében vitaestet rendezett. A vitában, melyben főiskolai hallgatók is nagyszámban vettek részt, főképpen az államosítás kérdései, az egyházak és az iskola viszonyát és a selmecebányai népiskolák állapotát tárgyalták.”⁸⁹

A második tisztújítás 1914 nyarán

Az 1914 első félévi előadásfolyam után eljött az ideje a júniusi tisztújításnak. A szabadgondolkodók köre „évi közgyűlése, a főiskolai ifjúság közgyűlése miatt, elmaradt. A Kör ezúton is értesíti tagjait, hogy közgyűlését e hó 27-én fogja megtartani, amikor a főiskolai ifjúság tavaszi tanulmányútjáról visszatért.”⁹⁰ Ez alapján is látható, hogy a helyi szabadgondolkodói (és részben szabadkőműves) kör mennyire fontosnak tartotta a főiskolásokat. Egyébként a főiskolai ifjúsági kör elnöke 6 szavazattöbbséggel Jónásch Ödön harmadéves bányamérnök-hallgató lett Takács Ferenc másodéves erdőmérnökkel szemben.⁹¹

A szabadgondolkodók köre 1914. június 27-én tartotta rendes évi közgyűlését, ahol megtörtént a – hat vezetői pozíciót érintő – tisztújítás, a következők⁹² szerint:

- elnök: Árkosi Béla bányatanácsos (a Bányamécs tagja is),
- ügyvezető alelnök: Zwick Vilmos líceumi tanár (a Bányamécs tagja is),
- titkár: dr. Osváth Béla bányamérnök-hallgató,
- pénztáros: Eisele Ottó⁹³ bányamérnök-hallgató,
- ellenőr: Nemes Hugó bankügyvezető (a Bányamécs tagja is),
- jegyző: Valter Jenő⁹⁴ bányamérnök-hallgató.

Szentistványi Gyula főiskolai tanár (a Bányamécs tagja is) 1913-ból eredt díszelnöksége vélhetően 1914-ben is megmaradt (díszelnököt nem választanak évente), de az sem kizárt, hogy megszüntették a tisztséget, ugyanis a díszelnökségről nincs említés.

⁸⁷ Selmecebányai Hírlap, 24. (1914). 17. sz. 4. (ápr. 26.)

⁸⁸ Selmecebányai Hírlap, 24. (1914). 19. sz. 4. (máj. 10.)

⁸⁹ Selmecebányai Hírlap, 24. (1914). 23. sz. 4. (jún. 7.)

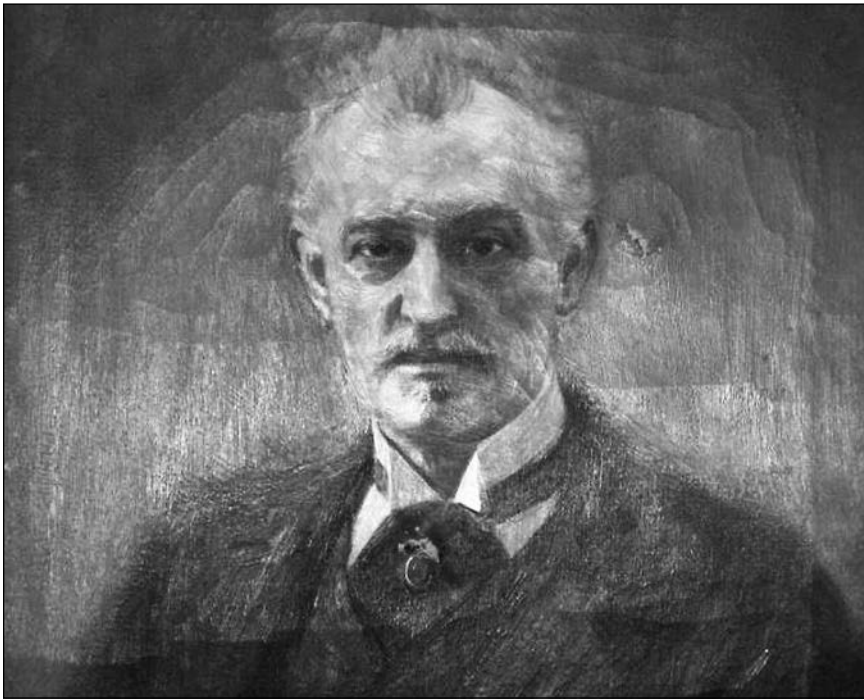
⁹⁰ Selmecebányai Hírlap, 24. (1914). 24. sz. 4. (jún. 14.)

⁹¹ Selmecebányai Hírlap, 24. (1914). 21. sz. 5. (máj. 24.)

⁹² Selmecebányai Hírlap, 23. (1914). 27. sz. 4. (júl. 5.)

⁹³ Eisele Ottó (sz. 1893) 1912-ben iratkozott be a főiskolára és 1920-ban, Sopronban kapott bányamérnöki oklevelet. Magyar bányamérnökök i. m. 57., A selmecebányai akadémia, illetve főiskola i. m. alapján. Eisele Ottó 1918-ban az utolsó selmeczi valétalók közé tartozott (http://leveltar.uni-sopron.hu/images/tablo/bke/bke_tablo_1918.jpg (hozzáférés: 2021. március 7.))

⁹⁴ Valter Jenő (sz. 1892) 1911-ben iratkozott be a főiskolára bányamérnök-hallgatónak. A selmecebányai akadémia, illetve főiskola i. m. alapján.

11. kép. Szentistványi Gyula főiskolai tanárról készült olajfestmény
(Miskolci Egyetem Geodéziai és Bányamérési Tanszék)

Láthatjuk, hogy a hat tisztújítással érintett vezető közül három személy egyben a Bányamécs szabadkőműves kör tagja is volt. Emellett a főiskolások továbbra is ugyanazon három – a titkár, a pénztáros és a jegyző – tisztséget töltötték (tölthették) be. Az előző évi vezetésből hárman ugyanazt a tisztséget látták el: Árkosi Béla elnök, dr. Osváth Béla (bányamérnök-hallgató) titkár és Nemes Hugó ellenőr maradt továbbra is. A másik három tisztség közül az alelnököt továbbra is a líceumi tanár tagok adták, de Klaniczay Sándor helyett Zwick Vilmos személyében. A pénztáros és a jegyző tisztségét szintén főiskolások töltötték be azzal, hogy ekkor erdőmérnök-hallgató már nem volt a vezetésben. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a szabadgondolkodói kör vezetése felét a főiskolások, míg a másik, fontosabb felét – vagyis az elnököt, az alelnököt és az ellenőrt – továbbra is a helyi szabadkőművesek adták, megtartva ezzel korábbi befolyásukat. 1914-ben Árkosi Béla elnökségeivel a Bányamécs szabadkőműves kör és a Selmecebányai Szabadgondolkodók Köre vezetése egy személyben egyesült is.

Ezen túlmenően a közgyűlési jelentésből a működés lényegi adatait is megtudhatjuk, így a szabadgondolkodók köre keretében „összesen 20 előadást rendeztek és 1899 hallgatójuk volt. Vezetőik líceumi tanárok voltak. Három előadás nyomtatásban is megjelent. A Kör ezenkívül helyiséget is tartott fenn, melyben könyveket, folyóiratokat bocsátott a

főiskolai ifjúság rendelkezésére.⁹⁵ Ebben vélhetően 1914-ben is jelentős támogatói szerepe volt a szabadkőműves nyomdatulajdonos-könyvkereskedőnek, Joerges Ágostnak.

A szabadgondolkodók versenytársáról, a Széchenyi Szövetségről tudható, hogy az erdőmérnök-hallgató Kintses Gyula⁹⁶ elnök szerint „szervezetük kicsiny, kevés tagból” állt. A „főiskola ifjúságának számban talán kicsiny, de lélekben annál erősebb” csapatát Krippel Móric díszelnöki megnyitójában az „Imádkozzál és dolgozzál!” jeligével biztatta.⁹⁷

Mindezek alapján megállapítható, hogy 1914 nyarára (a háború kitöréséig) a célkeresztben volt főiskolásokért folytatott népszerűség- és befolyásszerzési küzdelemben a szabadgondolkodók nagyobb tömeget értek el, szólítottak meg, mint a Széchenyi Szövetség. Az 1914. évi közgyűlést követően további szabadgondolkodói tevékenységre irányuló forrásokat nem sikerült fellelni. Ennek oka az is lehet, hogy kitört a világháború és ezzel minden megváltozott, többek között az előadók és a főiskolások is hadbavonultak, így a háborús körülmények között nem lehetett folytatni a békebeli időben megkezdett tevékenységet.

Szétszóródás

1920 után a volt Bányamécs szabadkőműves kör egykori tagjai közül a vállalkozók – Joerges Ágost, Visnyovszky Dániel és Engel Zsigmond – Csehszlovákiában maradtak. Közülük Engel Zsigmond (zsolnai nagykereskedőként) a besztercebányai Felicitas páholyban folytatta szabadkőműves tevékenységét, hasonlóan Szenes Fülöphöz, aki besztercebányai bányatanácsosként volt ugyanott rendes páholytag.⁹⁸

A két világháború közötti időben Csehszlovákiától és Romániától eltérően Magyarországon tiltott volt a szabadkőművesség. A szabadkőműves és szabadgondolkodó tanárok – a főiskola Sopronba költözésével vagy a líceum megszűnésével – elhagyták Selmecet.⁹⁹ Szentistványi Gyula a Sopronba került főiskolán oktatott 1926-ig, majd

⁹⁵ Selmecbányai Hírlap, 23. (1914). 27. sz. 4. (júl. 5.)

⁹⁶ Kintses Gyula (sz. 1894) 1911-ben iratkozott be a főiskolára erdőmérnök-hallgatónak. A selmecbányai akadémia, illetve főiskola i. m. alapján.

⁹⁷ Selmecbányai Hírlap, 23. (1914). 23. sz. melléklete (jún. 7.)

⁹⁸ *Palatinus József*: A hazai és külföldi páholyokban illegálisan működő magyarországi szabadkőművesek névsora 1920-tól 1938-ig. Budapest, 1939. 44–45. vagy Hétfő, 1. (1938) 4. sz. 5. (dec. 12.) Joerges Ágost Selmecbányán maradt és 1936. február közepén hunyt el. Kachelmann Károly 1934-ig Vihnyén maradt, majd 1934-ben költözött Budapestre és ott halt meg 1938. március elején. Említettekől eltérően Nemes Hugó feltehetően az 1920–30-as években a budapesti Amerikai cipő rt. ügyvezetője volt, mert még az 1910-es években Selmecbányán hasonló profilú kereskedelmi cégben, a Salvator áruforgalmi részvénytársaságban volt cégvezető. Joerges és Kachelmann csehszlovák államiság alatt, Besztercebányán a Felicitas páholyban továbbfolytatott szabadkőművessége feltehető, de ők ketten korábbi haláluk miatt nem szerepeltek az említett 1938-as összeírásban.

⁹⁹ Wagner Géza 1920 és 1940 között a sarvasi evangélikus gimnázium tanára volt. Szever Pál az aszódai evangélikus gimnáziumban tanított, 1934-től igazgató is volt. Künsztler János szintén Aszódon tanított 1921 és 1933 között és ugyanott halt meg 1945-ben. Teke Sándor 1922 és 1935 között a kőszegi evangélikus leánygimnázium tanára volt és ugyanott 1943-ban hunyt el. Kosáry János a budapesti németnyelvű

ugyanott 1928-ban hunyt el.¹⁰⁰ A mindkét körben tag, egykor tevékeny szabadgondolkodó Klaniczay Sándor¹⁰¹ nyugalmazott budapesti (Deák téri) evangélikus gimnáziumi tanárként 1962-ben Budapesten, míg Zwick (1934-től Zsolnai) Vilmos – nyíregyházi evangélikus gimnáziumi tanárság után – 1945-ben szintén Budapesten hunyt el.¹⁰² Suhajda Lajos – nyugalmazott kőszegi leánygimnáziumi tanárként – 1941-ben halt meg Kőszegen.¹⁰³ 1914-ben a mindkét körben volt elnök, Árkosi Béla 82 évesen, 1936-ban „dálnoki Árkosy P. Béla nyugalmazott főbányatanácsosként” hunyt el a Romániához került Nagybányán.¹⁰⁴ A főiskolások közül a szabadgondolkodók körében kétszer is megválasztott titkár és előadást is tartott dr. Osváth Béla Miskolcon hunyt el 1970-ben.¹⁰⁵ A további életutakkal és azok részletezésével nem kívántam foglalkozni, mert ez szétfeszítené a tanulmányt, mely amúgy is az első világháború előtti időben vizsgálta a selmeci szabadkőművesek és szabadgondolkodók, valamint a főiskolások kapcsolatát.

A világháború kitörésével a Szabadgondolkodók Selmecebányai Köre, míg az impériumváltással a Bányamécs szabadkőműves kör tevékenysége szűnt meg. A kényszerű szétszóródások ellenére is e két szorosan összekapcsolódott selmecebányai kör hatása az érintettek – különösen a tagok – számára minden bizonnyal életre szóló emlék, „egybefoglaló kapocs” maradt.

tanítóképző líceumban tanított és 1942-ben halt meg a fővárosban. Baier János a bonyhádi evangélikus gimnáziumban tanított 1932 és 1934 között. Ők valamennyien az 1920-as évek elején új hazájukban „menekült tanárnak” vagy „menekült kartársnak” számítottak.

¹⁰⁰ <https://tudosnaptar.kfki.hu/historia/egyem.php?namenev=szentistvanyi> (hozzáférés: 2021. március 6.)

¹⁰¹ <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/144057#> (hozzáférés: 2021. március 7.)

¹⁰² <https://www.nyiregyhaza.hu/post/amirol-az-utcak-meselnek...-70-eve-hunyt-el-zsolnai-vilmos-2017-07-20> (hozzáférés: 2021. március 7.)

¹⁰³ <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/581065#> (hozzáférés: 2021. március 7.)

¹⁰⁴ <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/310781#> (hozzáférés: 2021. március 7.)

¹⁰⁵ *Izsó István: Összefonódó életutak. Miskolc, 2020. 19.*

A Soproni Katolikus Kör¹ történetével foglalkozó I. fejezetben² megismerhettük az egyesület otthonát (Püspökház, Új u. 28), az egyesület megalakulásának körülményeit, továbbá a szabályzatok részletes tárgyalása kapcsán célkitűzéseiket. Az egyesület történetének II. fejezetében³ jegyzőkönyveik rövid leírása után rendezvényeik sokaságát ismerhettük meg, vizsgálva, hogy egyes rendezvénytípus milyen szerepet töltött be az egyesület tagjainak közösségi, valamint a város társadalmi, kulturális életében. Ebben a III. fejezetben pedig az egyesület gazdálkodásával foglalkozom.

Az egyesület gazdálkodása és anyagi helyzete

Egy egyesület megítélésénél, a stabilitás kérdésének vizsgálatához elkerülhetetlen lépés a gazdálkodás, az anyagi helyzet felmérése. A témánkat adó egyesület esetében jó lehetőséget ad erre a jegyzőkönyvek egyik fontos tartalmi eleme a pénzügyi beszámoló, melyet a pénztáros állított össze. Kétségtelen, hogy az egyesület hosszú működése alatt a stabil pénzügyi háttér megteremtése nem mindig volt könnyű feladat. Hiszen az egyesület túlélte két világháborút, a Tanácsköztársaság idejét, négy pénznemváltást, két inflációt úgy, hogy biztonságot adó ingatlan vagyonnal egyáltalán nem rendelkezett. Ez a körülmény az egyesületet működtető választmányi, vagy más néven igazgatói bizottságtól és annak tagjától a pénztárostól egy igen gondos pénzügyi munkát igényelt, melyet az egyesület gyűléseinek jegyzőkönyvei és egyéb dokumentumai, valamint a levéltárban megtalálható pénztári iratok igazolnak is. A pénztári iratok közül legfontosabbak az éves részletes pénztári jelentések,⁴ melyek a közgyűlés jegyzőkönyvének mellékletét képezték. Kezdetben német nyelven készültek, az első magyar nyelvű, érzékelhető nyelvi kifejezési nehézségekkel, 1905-ből való. Ezekben a sajnos kis számban fennmaradt pénztári jelentéseken kívül szerencsére az egyesület jegyzőkönyvei bőven tartalmazznak pénzügyi helyzetről szóló adato-

¹ Az egyesület 1865-ben „soproni katolikus olvasó-egyesület” néven alakult meg, majd 1904-ben felvette a „Soproni Katolikus Kör” nevet. Továbbiakban röviden csak egyesület, ha ki kell hangsúlyozni olvasóegyesület, vagy Kör.

² Schöberl Miklós: A Soproni Katolikus Kör története I. fejezet. In: Soproni Szemle 74. (2020) 4. sz. 407–430. Továbbiakban: Schöberl 2020.

³ Schöberl Miklós: A Soproni Katolikus Kör története II. fejezet. In: Soproni Szemle 75. (2021) 1. sz. 33–61. Továbbiakban: Schöberl 2021.

⁴ Pénztári jelentések. Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSMSL), X/146–247. 4. d.

kat, úgyhogy az egyesület anyagi állapota jól feltárható. Ugyanis az éves költségvetési tervet a pénztáros előterjesztése alapján csak a választmányi bizottságban történő előzetes megvitatása után kerülhettek végső formában a közgyűlés elé. Továbbá a közgyűlésen elfogadott előirányzatok alakulását az évközi választmányi gyűléseken elhangzó pénztárosi jelentések alapján folyamatosan ellenőrizték is. Ez a jegyzőkönyvekből feltáruló pénzügyi eljárásrend bőven elégséges volt ahhoz, hogy rendes esetben ne szaladjanak be stabilitásukat megingató nagyobb deficitbe, és ha kellett időben beavatkozó intézkedést hozzanak. Ezeknek az intézkedéseknek az évtizedek során se szeri, se száma: a bevételek növelését, és/vagy a kiadások csökkentését jelentették. Rendkívüli helyzetben pedig kölcsön felvétellel, sőt részvény kibocsátással is operáltak. Nézzük meg közelebbről azokat a legfontosabb pénzügyi lehetőségeket, melyeket az egyesület gazdálkodása során felhasznált.

Bevételek

A bevételi oldalon legfontosabb tétel a tagdíj befizetésből befolyó összeg, melynek mértéke mindig az éppen érvényben lévő szabályzatban előírt tagdíjtól és a tagság létszámától függött. Érthető, hogy a vezető testület, a választmány, a taglétszám alakulását mindenkor szigorúan figyelemmel kísérte és állandó növelésére törekedett. Ilyen szempontból nézve a létszám kérdését, az a következőképpen alakult: 1891–1900 között 135–220 fő; 1900–1920 között 220–295 fő; 1920–1926 között 295–706 fő; 1926–1935 között 706–501 fő; 1935–1949 között 501–434. Ez az adatsor azt igazolja, hogy a létszámnövelési törekvések eredményesek voltak. Egy nyomtatott névsorból ismert első dokumentálható adat szerint az 1891. évi 135 főről indulva a létszám egy hosszan elnyúló növekedési szakasz után az 1920-as években elérte maximumát, két kiugró évben 1926-ban 706, 1927-ben 678 főt. Ezt az eredményt azonban nem lehetett sokáig tartani, és a taglétszám lecsökkent 1935-ben 501 főre, hogy végül az 1940-es évek elejére 400 fő körül megálljon.⁵

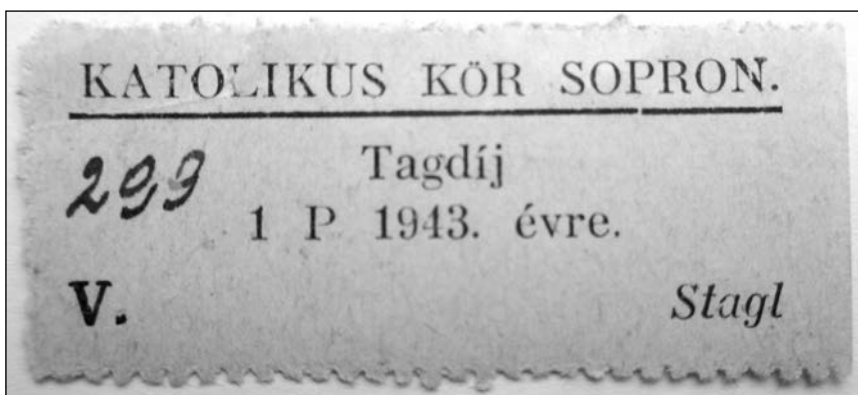
A tagdíjbevételek másik meghatározó eleme maga a tagdíj mértéke, melyet szabályzat írt elő. Az 1869. évi szabályzat szerint rendes tag 10 ft,⁶ pártoló tag 6 ft tagdíjat fizetett. Az 1904. évi szabályzatban a tagdíj már új pénznemben rendes tag 12 K,⁷ ill. pártoló tag 8 K. A korona pénzromlása idején azonban szükségessé vált, hogy a működéshez szükséges bevétel érdekében a tagdíjat megemeljék. A kezdeti 12 K tagdíjat először duplájára emelték, majd 1922-ben ismét, így lett 48 K, hogy aztán 1924-ben 4000 K majd egy év múltán már évi 96 000 K legyen. Érdekes jelensége a korona inflációs idejében készült pénztári kimutatásoknak, hogy néhány esetben a nyilvántartásban megjelenik kristály- és kockacukor is. Az új pénznem a pengő bevezetésekor rendes tag évi 12 P,⁸ pártoló tag 6

⁵ A tanulmány V. fejezetben majd a létszám alakulásának függvényében kísérlem meg az egyesület működésének jellemzését, kiértékelését.

⁶ A kiegyezés után bevezetett osztrák-magyar forint. Rövidítésben: ft. Váltópénz krajcár: kr.

⁷ Az 1900-tól kötelező fizetőeszköz az osztrák-magyar korona. (1919 után magyar korona.) Rövidítésben: K.

⁸ Az 1927-től bevezetett pengő. Rövidítésben P.

1. kép. Havi tagdíjbefizetést igazoló szelvény
(MNL GyMSMSL, X. 246–247. 7. d. Tagdíjfizetési nyilvántartás)

P tagdíjat fizetett. A tagdíj havi befizetését ekkor igazoló szelvénnel nyugtázták (1. kép). Az 1944. évi költségvetési terv is még ezzel a tagdíjfizetési módszerrel számolt.

Amint az adatokból látható, az egyesület vezetése az első nehéz inflációs időben mind a létszám, mind a tagdíj emelésével igyekezett bevételi forrását szinten tartani. A második nagy pénzromlás a pengő hiperinflációja viszont már olyan gyorsan zajlott le, hogy azt lereagálni nem lehetett, és azt, miként a társadalom, az egyesület is inkább csak elszenvedte. Háború után az újrakezdő egyesület tagsági díja 24 Ft⁹ évente, azaz havonta 2 Ft. Az 1947. évi kimutatás szerint azonban a 441 tag többsége nem fizeti meg rendszeresen a tagsági díjat. Ezen a téren javulást és pénzügyi stabilizációt majd csak a következő év hozott. Ezt az is segítette, hogy 1948 közepétől az egyesületek tagdíjbevételeit kivonták a jövedelmekre kirótt illetékbevételek kötelezettség alól. Sajnos ez a könnyebbség az egyesület általános helyzetén már mit sem változtatott. Az éves pénzügyi beszámolók és néhány megmaradt kimutatás alapján az egyesület teljes működése alatt a tagdíj a bevételeknek mintegy 60–82 %-át tette ki.

További bevételt jelentett az, hogy az egyesület belső (kaszinó vagy klub) életének színtereként kezdetben a bérelt helyiségek egyikét, később kettőt is, játékszobának rendeztek be, ahol a tagok a játékokat (kártya, biliárd) meghatározott díjtétel ellenében használhatták. Ebből származó bevétel volt a kártya, ill. biliárdpénz, mely az elhasznált játékok pótlásán, javításán kívül bevételt is eredményezett, ezért a játéktarifák kérdése a jegyzőkönyvek vissza-visszatérő témája volt. Ha a játékszoba fenntartása nagyobb kiadással járt, pl. új biliárdasztalt kellett vásárolni, akkor előfordult, hogy fedezetül a tagok befizetéséből egy alapot képeztek, azaz a vételárat a tagok megelőlegezték, amit aztán a játékpénzből később visszakaptak. A játékpénzből származó bevétel az összes bevételnek mintegy 2–14 %-át adta.

⁹ Az 1946-ben bevezetett forint. Rövidítésben: Ft.

Ugyancsak forrást jelentettek a különböző rendezvények bevételei. Ezek között rendszeresen megtaláljuk a szilveszteri, farsangi táncmulatságokat. Egy ilyen tipikus rendezvényről, az 1892. évi zártkörű farsangi mulatságról számol be az egyesület iratanyagában található Vigalmi Bizottsági jelentés. A rendezvényt a Palatin vendéglőben tartották.¹⁰ A táncesten tombolát is rendeztek, így a bevétel belépődíjjal együtt 51 ft volt. A 36 ft 67 kr összkiadással szemben maradt tehát tiszta bevétel 14 ft 33 kr. Táncozó rendezvényeiken később is szívesen tartottak tombolát bevétel képzésére, amit sok, az egyesület iratanyagában megtalálható tombola utáni illetékbevezetési bizonylat igazol. De tombola nélkül is tudtak gondos szervezéssel pénzügyileg eredményes mulatságot rendezni. Erre példa az 1900. januárban tartott táncestély, melynek elszámolása az egyesület iratanyagai között ugyancsak megtalálható. Mivel otthonuk (Új u. 28) nagyterme ilyen rendezvényre ekkor még alkalmatlan, ezúttal a Pannonia szálló termét vették bérbe. Mind a szervezésben, mind a rendezésben az egyesület tagjai aktívan közreműködtek. Meghívók (400 db) címzését, terem díszítését, vendégek fogadását (frakkban), jegyszedést, tánc rendezését, stb. mind tagok végezték. Ingyen jegyet kapott a Katolikus Legényegylet (5 db) a Katolikus Főgimnázium (10 db) Meghívót kaptak az újságok szerkesztősegei is. De mivel nem jelentették meg a táncest híret újságjaikban, ingyen jegyet már csak a Westungarisches Volksblatt kapott.

2. kép. Farsangi mulatság táncrendje 1901-ből
(MNL GyMSMSL, X/246–247. 5. d. Táncestély elszámolás)

¹⁰ Palatin = Palatinusz vendéglő a Kőszegi út és a Győri út sarkán. Akkoriban nagyon felkapott vendéglő volt, a különböző egyesületek rendre itt tartották rendezvényeiket. (Ma Szénatér étterem és söröző.)

Soproni kath. olvasóegylet.

MEGHIVÓ

a folyó évi február hó 8-án megtartandó
egyleti estélyre.

MŰSOR.

1. Előadás: **A házasságról.** *Nagys. Páder R.*,
egyleti elnök ur.
2. **A végrehajtó.** — Vigjáték 1 felvonásban.
Írta: *Ábrányi E.*

Személyek:

őzv. Majorné	Paukovits Paula k. a.
Birko, fogadott leánya	Mollay Lujza k. a.
Fehérvári Nándor, köz- és váltó-üggyvéd	Dávid Nándor ur.
Szaday Lajos	Foller Mikl. ur.
Csaly Gáspár, bírósági végrehajtó	Szmojlán Ferencz ur.
Koppants Ferencz	Visnyovskij Lyubomir ur.
Náni, szakácsné őzv. Majornénál	Barti Erzsike k. a.

3. **Tamburicza-előadás.** a) **Intermezzo**, „*Cavalleria rusticana*“ op.-ből.
b) **Kolo.**

Táncoz.

Kezdeté esti 7 órakor. — Anfang 7 Uhr Abends.

TÖBBSZÖR ÉS KISZEMELT KÖNYVTÁRUNKBAN SOPRON.

3. kép. Egyleti estély meghívója 1903-ból (MNL GyMSMSL, X/246–247. 9. d. Egyleti meghívók)

A zenét Makkay Béla és hét fős zenekara szolgáltatta. Vacsora alatt egyszer tányérozhat-
tak. A négyest mintegy 50 pár táncolta, a terem megtelt jókedvű vendégekkel, írta a sajtó
beszámoló. A kiadás összesen 109,50 ft (zene kedvezményes áron 35, engedély 5, nyom-
daköltségek 14, terembér 15, dekoráció 2, bélyeg, kitűző, táncrend, stb. 32,36, szolgál 3,
egyéb 3,14 ft) míg a bevétel jegyeladásból 173 ft. A tiszta eredmény 63,50 ft, amiből 50
ft-ot (már új pénznemben 100 K-át) a tervezett házfelújítási alapba tettek, míg 13,50 ft a
Vigalmi Bizottság alapjába került (2. kép).

Az 1938-as műsoros farsangi családi est pénztári elszámolása az egylet iratanyagá-
ban szintén megtalálható.¹¹ Az est helyszíne az egylet díszterme. A bevételt a belépők-
ből származó 147 P adta. Kiadást jelentett: vigalmi adó 14,70; rendőri engedély 10,12;

¹¹ Pénztári elszámolás. MNL GyMSMSL, X./146–247. 5. d.

tűzoltó díja 7,04; vigalmi adóellenőr 4,80; zenészek 80,00; kottairás 2,00; jegyek (Király nyomda) 10; rendező 4 fő 8,00; rendezőknek és zenészeknek (4 fröccs és 5 pálinka) 2,70; gyertya 3,60; parafin 0,60; azaz összesen: 144,56 P. A tiszta bevétel viszonylag szerény 2,44 P, de ezeknek a családi rendezvényeknek nem csupán bevételszerző funkciója volt. Adódott néhány olyan eset is, mikor az ilyen rendezvény deficitessé lett.

Ugyancsak bevételt jelentettek azok a műsoros-táncos egyleti estélyek, melyeken általában belépődíjat szedtek. A 3. képen egy ilyen műsoros-táncos egyleti estély meghívója látható 1903-ból.

Rendeztek jótékonyági estélyeket is, melyek bevételét támogatási célra szánták. Ennek egyik tipikus példája az 1915. novemberi tea estély, melyet az egyesület dísztermében a sebesült katonák támogatására szerveztek. Belépődíj nem volt, de adományt gyűjtöttek. Műsor a következő volt: 1. Katonazene (11-es Landwehr ezred zenekara) 2. Ünnepi beszéd (Matusz György főgimn. tanár) 3. Vonósnyegyes 4. Ének 5. Cimbalom (Grész Ödön főgimn. tanár) 6. Katonazene (11-es Landwehr ezred zenekara). Az estély tiszta bevétel 555 K, melyből az alábbi adományokat tették: Vöröskereszt soproni fiókjának 100 K, Dr. Kossow Imre egyleti tag által vezetett Zita kórháznak 100 K, tartalékkórházak sebesültjeinek 200 K, hadiárvának 100 K, vak katonáknak 50 K és Panác József egyleti szolgának 5 K.

Ezek a különféle bevételt is jelentő rendezvények különösen a nagyteremnek 1900. évi felújítása után jelennek meg nagyobb számban. A belépőjegyeket előre kinyomtatták. A 4. képen egy ilyen nyomtatott belépőt, ún. személy-jegyet látunk.¹²

4. kép. Belépőjegy (MNL GyMSMSL, X/246–247. 5. d. Pénztári elszámolás)

¹² A kép érdekessége, hogy látható rajta az egyesület első ismert bélyegzője, továbbá, hogy a pénzromlás miatt az előnyomtatott fél koronás belépődíjat a felhasználáskor már át kellett bélyegezni.

Az egyesület hosszú működése során megtartott rendezvényeiről nagy számuk miatt szinte lehetetlen részletes pénzügyi beszámolót adni, továbbá a vezetőség kultúrpolitikai, vagy propaganda célzattal olykor nem is ragaszkodott a bevételhez. Költségvetéseikben nem mindig szerepelt külön soron. Rendezvényeik bevétele sosem volt jelentős. Úgy tűnik nem is ez volt a céljuk. Az éves bevétel tombolából (azokban a kezdeti években, amikor alkalmazták) 1–3 %-ot tett ki, míg rendezvényeik bevétele 2–5 % körül alakult.

Terem használati díja mint bevételi forrás, akkor lépett be, és úgy vált egyre jelentősebbé, ahogyan a nagytermet folyamatosan az 1900. évi felújítás, 1912. évi díszteremkialakítás és -modernizálás, végül az egész ház 1925. évi átalakítása során azt arra egyre inkább alkalmassá tették. Ily módon már nemcsak az egyesület használta ezt a termet, de más szervezetek, csoportok is egyre gyakrabban kérték átadását rendezvényeik számára. Kezdetben, és méltányosság alapján az arra alkalmas szervezetektől később is, nem kértek teremhasználati díjat. De az 1909-es közgyűlésen már jegyzőkönyvben rögzítették a határozatot, hogy a termet, jótékony rendezvények kivételével, ingyen nem adják át, és a díj mértékét esetenként kell meghatározni. Ez a díj kezdetben csupán a világítási, fűtési költségek megtérítésére terjedt ki, később azonban már konkrét megállapodás szerinti bérleti díjat számoltak fel. A bérleti igény különösen a ház 1912. évi modernizálása után kialakított díszterem iránt nőtt meg jelentősen. Ezzel megnyitottak egy új, jelentős bevételi forrást: a díszterem eseti, ill. tartós bérleti díját.

Teremhasználati díj mint bevétel, különösen tartós bérlet esetén jelentett biztos forrást. Ilyen volt a díszterem bérbeadása tánciskola számára. Az első ilyen értelmű bejegyzés érdekes módon 1917 decemberében tartott választmányi gyűlés jegyzőkönyvében olvasható, miszerint a pénztáros elszámol Tóth Antalnétól az egyesület helyiségében tartott tánciskola részéről befolyt pénzzel. Úgy látszik, a háború a hátszország polgárainak életét nem borította fel teljesen, mert Kász Mihály táncmester, aki maga is 1906 óta tagja az egyesületnek, de ekkor még a Pannoniában tartotta tánctanfolyamait, 1918-ban kérvénnyel fordult az egyesület vezetőségéhez, hogy bérbe venné a dísztermet. Indoklásként azt hozta fel, hogy a Pannoniában nincs biztosítva a katolikus illem- és tánctanítás külső feltétele. A bérleményt, Tóth Antalné kérelmével szemben, meghatározott napokon, meghatározott órára, ő kapta meg. Az éves díj 300 K, a fűtés, világítás, károk kijavítása költségeinek vállalása mellett.¹³ Kász Mihály 1919. szeptember 19-én a Soproni Hírlap közlemények rovatában meg is hirdette a tánctanfolyamot: „Beíratások szept. hó 22-től kezdve naponként d.u. 4–6 óráig a Kath. Kör dísztermében. (Új-utca 28. sz. feljárt az udvarban.)” Ez a bérleti viszony úgy tűnik mindkét fél számára gyümölcsöző volt, mert 1942-ig tartott. Ekkor Kász Mihály és fia néven kötött szerződésben még egyszer megújították a bérletet, de ezúttal a háború hamarosan közbeszólt. A háború után újra megindult a tánciskola, de már Horváth Alfréd tánctanár vezetésével, aki bérleti díjként vállalta a díszterem háborús kárainak (ablakok, parketta, stb.) kijavítását. 1948 őszén özvegye, Horváth Alfrédné kötött az egyesülettel két évre (!) szerződést, de az államosítás hamarosan közbeszólt. A tartós terem bérlet az összes bevételnek mintegy 12–18 %-át adta.

¹³ Vjk. 1918. 08. 27. MNL GyMSMSL, X/146–247. 1. d.

Bérletekből adódó forrásbővítés lehetőségét folytonosan kereste az egyesület vezetősége. Így javasolta Pinezich István dr. egyesületi ügyész az 1923. évi novemberi választmányi ülésen egy vendéglő felállítását a földszinti szolgálkás átalakításával. Ezt a vendéglőt aztán az 1925. évi nagy felújítási munkák során meg is valósították. A vendéglő bérbeadásából származó bevételre nagy terveket szőttek. Ebből a forrásból tervezték ugyanis az egyesület átalakítására létrehozott Soproni Katolikus Ház R.-T. (továbbiakban röviden Rt.) által kibocsátott részvények visszafizetésének fedezetét. Vendéglőbérleti díjjal kapcsolatos dokumentált adatot először az 1927. januári választmányi gyűlés jegyzőkönyvében találunk. Wabel vendéglős az éves 40 millió K bérleti díjnak felére csökkentését kérte. 1931–32-ben Szebellédy Ödön a vendéglős, majd őt Wellner Kálmán követte évi 900 P bérleti díjjal, de hamar felmond. Utóda 1935-től Joó József lesz 800 P éves díj mellett. De 1937-ben már hosszú négy oldalas levelében pontos tényekkel igazolja, hogy ebben az „utcában nem lehet megkeresni a bérleti díjat,” ezért engedményt kért, és kapott. 700 P bérleti díj mellett úgy látszik már megtalálta a számítását, így a háborúig maradt bérlet. A háború után 1948 év elején az egyesület ismét három éves (!) szerződést köt Joó Józseffel a vendéglő üzemeltetésére évi 1260 Ft díj mellett, melyet a háborús károk kijavításának költségzárjával is teljesíthet. A vendéglőhöz kötött üzlet tehát nem indult meg könnyen, sőt, ahogy lentebb látni fogjuk, az eredeti elképzelés szerint a részvények visszafizetésének fedezetét sem tudta biztosítani, de ettől függetlenül az egyesület éves pénztári számadásaiban megjelent egy új bevételi tétel a vendéglő bérleti díja. Mind a díszterem, mind a vendéglő dokumentálható bérleti szerződéseinek egy töredéke az egyesület iratcsomójában a bérleti szerződések között a levéltárban megtalálhatók.¹⁴ A vendéglő bérleti díjából származó bevétel az összes bevételnek mintegy 17–30 %-át adta.

Újság-, folyóirat-albérlet (*Subabonnement*) mint bevételi forrás, már a kezdeti időktől bevett gyakorlata volt az egyesületben. A megrendelt sajtótermékeket azok elolvasása után jutányos bérleti díjért tovább adták. Ez azt jelentette, hogy az albérlet az új szám megjelenése után az előzőt a szolga tudtával az olvasóból elvihette. Első adat az 1888. évi zárszámadásban található 56 ft 20 kr összegben. De későbbi költségvetés tervezetekben is rendszeresen számoltak ezzel a bevétellel (1905-ben 30 K; 1935-ben 120 P) Az 1937-es zárszámadásban pedig 62,20 P összeget találunk ennél a tételnél. És ha már újságról van szó, érdekes tény, hogy egy időben a régi újságpapírt kilóra eladták. E címen 1903-ban 7,38 K; 1904-ben 4,30 K; 1905-ben 15,5 K bevételről ad számot az éves pénzügyi mérleg. Az újságok albérletbe adása a bevételeknek mintegy 1–3,5 %-át adták.

A bevételi források elemzése során megállapíthatjuk, hogy az egyesület vezetése a rendelkezésére álló szűk mozgástéren belül szinte minden lehetőséget megragadott, hogy működésének anyagi alapot teremtsen. Most vizsgáljuk meg, hogyan jártak el a kiadások esetében.

¹⁴ Bérleti szerződések. MNL GyMSMSL, X/146–247. 3. d.

Kiadások

A kiadások egy részét az egylet otthonának bérleti díja alkotta. Ezt a kimutatásokban lakásbér, lakbér, később házbér néven található összeget az egylet a győri püspökségnek az Új u. 28. szám alatti épületben lévő helyiségeinek, később az egész háznak a használata után fizette. Ennek mértékét szerződések rögzítették: 1870-től 210 Ft; 1900-tól 200 K; 1927-től 400 P. 1934-től jelképes tulajdonjog-elismerési díj 12 P. Ezek a kerek összegek azonban csak ritkán jelennek meg a költségvetési kimutatásokban, mert a házzal kapcsolatosan kivetett különféle állami adók az egyletet terhelték és általában a bérleti díjnál számolták el. Az egylet iratanyagában felelhető nyomtatványban az 1908. évre kivetett adók (pótadó, országos betegápolási adó, községi adó, házbér fillér, útadó, kat. hitközségi adó) a bérleti díjjal együtt összesen 629,12 K kiadást jelentettek. 1940-ben az egylet tulajdonába került a ház, ezért nincs már püspökségnek járó házbér, de maradt még a városnak fizetendő házadó és járulékos költségei. Ez a tétel pl. az 1943. évi pénztári jelentésben (adó, illeték, biztosítás) 948,12 P, míg az 1949-es költségtervezetben pedig 1275 Ft összeget tett ki. Erre a tényre azért érdemes figyelni, mert úgy tűnik, hogy mire az egylet kezdtek óta tartó törekvése célba ért, és visszavonásig érvényes ajándékozással a ház birtokába kerültek, annak már pénzügyi előnye alig volt.

A helyiségek bérleti díjával kapcsolatos fizetési kötelességeiket az egylet rendes körülmények között pontosan teljesítette. Adódott azonban rendkívüli helyzet is. Például akkor, amikor a ház belső átépítésére 1925-ben megalakult Rt. jegyzett részjegyeinek visszafizetése az egyletre túl nagy terhet rakott, ezért a püspökség felé a bérleti díj megfizetésével jelentős hátralékba kerültek. (Az Rt. ügyének részletesebb kifejtését lásd lentebb.) A bérleti díj nagy átlagban a kiadásoknak mintegy 14–16 %-át tette ki.

További jelentős kiadást jelentett a helyiségek, illetve a ház üzemeltetése, ma úgy mondanánk a rezsit, azaz a fűtés, világítás, víz, karbantartás költségei. A fűtést fa- és széntüzelésű kályhákkal oldották meg. A nagytermet rendezvény számára csak a használat idejére fűtötték fel. A játékszobákat azonban minden nap fűtötték. (Még az I. világháború idején a tüzelőanyag hiány és a nehéz gazdasági helyzet ellenére is igyekeztek a tagoknak az egyleti társas élet idejére legalább egy helyiségben kellemes fűtött környezetet biztosítani.) Szenet az eredeti kialakításban még egyterű pinceként használt udvari helyiségben tárolták, de 1907-ben kénytelenek voltak saját használatukra egy részt deszkafallal elkeríteni, mert „más lakók is lejárnak oda”. Tűzifát az udvarban kialakított tárolóban tartották. A tüzelőanyag beszerzésére mindig nagy gondot fordítottak. Így pl. a korona elértéktelepedése idején 1924-ben egy nagy katolikus farsangi bált rendeztek a Kaszinó két nagytermében azért, hogy annak 5 501 950 K és 10 kg cukor (?) tiszta bevételéből egyebek mellett a téli fűtőanyag készletüket is kiegészíthessék.

A világítást kezdetben gyertya, petróleum-, ill. gázlámpák biztosították. Már az 1870-es beköltözéskor bevezették az utcáról a „légszuszvilágítást,” de a házon belüli hálózat csak fokozatosan alakult ki. A villanyvilágítás bevezetésére is csak fokozatosan kerülhetett sor. Az 1900. évi átalakításkor még nem jöhetett szóba. 1906-ban költségcsökkentés céljából úgy határoztak, hogy a gázlámpákhoz szükséges Auer-féle harisnyákat

közvetlenül a gázgyártól szerezzék be. Pájer István pénztáros beszámolójában az 1907. évi közgyűlésen még gáz-, petróleum- és gyertyavilágítás költségeit sorolta fel. Viszont már az alakuló változásokat jelzi, hogy az 1910. évi közgyűlésen elektromos szellőző beszereléséről szóló javaslat hangzik el. Nagyobb változást az 1912-es modernizálás hoz majd, de még az 1925-ös átalakításánál is vannak gázszerelő számlák.

Víz fogyasztásával kapcsolatos adatok a költségkimutatásokban nem találhatók. Külön tételként először egy 1938-as pénztári jelentésben szerepel. Ez persze nem jelenti azt, hogy a házban már korábban ne lett volna vízvezeték és csatornázás. Már egy 1893-as engedélyben olvashatjuk, hogy az építési bizottság nem hagyta jóvá az udvari hátsó szárny emeletén egy árnyékszék kialakítását mivel, „Az ürülék nyílt csatornában való vezetése meg nem engedtetik [...]”¹⁵ (Erre a célra korábban ugyanis a szomszédos házak tűzfalai között kialakított szűk nyílt csapadékvíz-elvezető árok szolgált.) Még az 1912-es díszterem megmagasítás és modernizálás engedélyezése során is fel kellett szólítani az Új u. 28. és 26. számú szomszédos házak tulajdonosait, hogy: „[...] házaik közti vízfolyásban az ürüléknek nyílt folyását szüntessék meg és gondoskodjanak annak csatornában való levezetéséről.”¹⁶ Vízvezeték és csatornázási munkákról az egyesület dokumentumaiban kevés információt találunk.

Karbantartással kapcsolatos költségek viszont folyamatosan jelennek meg a pénztárosi beszámolók és a gyűlések jegyzőkönyveinek adatai között. Ezek az épületre, helyiségekre, berendezésre, játékeszközökre kiterjedő költségek (festés, üvegezés, javítás, pótlás, stb.) mindennapos témái voltak a gyűléseknek. Többször alkalmazták azt a pénzügyi megoldást, hogy ha egy nagyobb értékű berendezési tárgy (pl. zongora, biliárdasztal) beszerzése volt a feladat, akkor erre a célra a tagok befizetéséből előbb egy alapot képeztek, amit aztán a későbbi bevételekből visszafizettek. Az ún. rezsiköltségek nagy átlagban a kiadásoknak mintegy 18–25 %-át tették ki.

A kiadások egy másik nagy csoportját jelentette az újságok és folyóiratok előfizetése és a könyvtár fenntartásának és az állomány bővítésének költségei.¹⁷ Tekintettel arra, hogy ebben az esetben az egyesület egyik alapvető feladatának a biztosításáról van szó, ezért erre a területre a kezdetek óta mindig kiemelt gondot fordítottak. Ez a gondosság az anyagi eszközök biztosításán kívül kiterjedt a célkitűzéseknek megfelelő sajtótermékek és könyvek kiválasztására is, azaz egyedi cenzúrát alkalmaztak. Újságok, folyóiratok előfizetésére, könyvtár fenntartására nagy átlagban az éves kiadás mintegy 21–22 %-át fordították (olykor többet, mint rezsire) és megközelítően fele-fele arányban könyvtárra, ill. újságra, folyóiraatra.

Bérjellegű kiadás kezdetek óta csupán egy fő esetében jelentkezett, akit először szolgának, később gondnoknak, vagy teremőrnek, majd házmesternek neveztek. A szol-

¹⁵ MNL GyMSMSL, IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai, XXIV. Közrendészeti iratok, No. 9285.

¹⁶ MNL GyMSMSL, IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai, X. Építészeti ügyek, 215/1912.

¹⁷ A könyvtár témájával a IV. fejezetben a tagok társas életének leírása során foglalkozom majd részletesebben.

ga feladata volt a fűtés, világítás működtetése és a takarítás. Egy időben a tagdíjakat is ő szedte be. Ez után jutalékot kapott. Amíg az egyleti vendéglő nem épült meg, addig az italmérési illeték befizetése mellett az ő feladata volt saját vállalkozásban gondoskodni a játéktérmekekben és egyes rendezvényeken az ital és olykor az étel felszolgálásáról. A szolgát gyakran vették igénybe rendezvényeiken különböző feladatok elvégzésére. Ekkor a bevételből fizették ki.¹⁸ A szolgál bére a tagdíjbeszedési jutalékkal együtt nagy átlagban a költségvetésnek mintegy 8–15 %-át adta.

Az egyesület vezetői és tisztségviselői semmiféle juttatásban nem részesültek. Itt kell azonban megemlíteni egy kivételt, mert az énekkar karnagya, Wurdits Antal megbízatása idejében évi 60 K honoráriumot kapott.

Rendkívüli pénzügyi esetek

Adódott azonban néhány eset, mely rendkívüli pénzügyi helyzetet idézett elő. Ilyen volt a helyiségek felújítása 1900-ban. Zalka János püspök 1893-ban összevonta a soproni és győri katolikus tanítóképzőt. A soproniak Győrbe költöznek, és az Új u. 28. sz. ház szabadbá vált. Felmerült a ház megvásárlásának lehetősége és egy „Katholikus Ház” megteremtése. Ez azonban pénzügyi okokból nem valósult meg, viszont a bérlemény felújítása elkerülhetetlenné vált. Ullein József¹⁹ vállalta a munkálatok elvégzését és bemutatta a költségtervezetét. Pénztárban erre nem volt fedezet, ezért kölcsönt vettek fel: 400 koronát a Berger féle szegényalaptól és 1150 koronát a Várospalébániai alaptól. Törlesztésre évi 400 K-át terveztek. A felújítás 1900. év végére elkészült, összesen 4302,43 K költséggel. A kölcsönöket pedig példás rendben 1902-ben 400 K; 1904-ben 500 K; végül 1905-ben 650 K törlesztéssel vissza is fizették. A sikeres pénzügyi akciót segítették az 1898-ban nyitott 544 sz. takarékbetét, melyben már erre a célra gyűjtötték a megtakarításokat és 1900-ban már kerekítve 900 K volt rajta, Ullein építész engedménye, a Póda-féle 600 K megtakarított pénz²⁰ és a végrendeletében az egyesületre hagyott 200 K, valamint két új alapító tag 600 K befizetése. A felújított nagyterem most már lehetővé tette, hogy rendezvényeiket a városi közönség számára is megnyissák. Hamarosan megjelent azonban egy modernizálási igény, mely egyben egy nagyobb léptékű átalakításhoz vezetett.

Ez az egész házra kiterjedő 1912. évi modernizálás ugyancsak rendkívüli pénzügyi helyzetet hozott, melynek pénzügyi hátterét az egyesület levéltári anyaga teljes homályban hagyja. Maga az akció ismét a ház megvételének, egy „Katholikus Ház” megteremtésének

¹⁸ A szolgál szerepével és feladataival a IV. fejezetben a tagok társas életének leírása során foglalkozom majd részletesebben.

¹⁹ Ullein József (1859–1915) egyesület tagja, de 1905-ben kilépett. Építőmester, kereskedelmi és iparkamara elnöke.

²⁰ Itt abból az összegből megmaradt pénzről van szó, melyet az egyesület újságjának az *Oedenburger Volksblatt*nak az alapításánál használtak fel. Erről bővebben: *Schöberl Miklós*: Póda Endre várospalébános sajtóküzdelméi: a katolikus sajtómozgalom előzményei Sopronban és az Oedenburger Volksblatt. In: Soproni Szemle 73. (2019) 2. sz. 225–229.

lehetőségével indult. Az 1910. évi közgyűlésen az elnök bejelentette, hogy a püspök a ház eladását tervezi 24 000 K becsült áron és a közgyűlésnek a kérdés megvitatását javasolja. Úgy tűnt, lassan indulnak meg a tárgyalások, mert a következő 1911. évi közgyűlésen az elnök bejelentette, a házvétel ügyében még nem történt semmi. Közben Darvas Orbán²¹ elnök betegség miatt lemondott, és az 1911. október 8-án tartott rendkívüli közgyűlésen új elnököt választottak Bermann Géza²² postaműszaki tanácsos személyében, aki azonnal kezébe vette a dolgok intézését. Úgy döntöttek, bizottság menjen a püspökhöz tárgyalás céljából. Ez még az év folyamán lezajlott, de vétel helyett az egylet felújításáról folyt a tárgyalás, hiszen a ház modernizálása, az udvari földszinti bérlemények (istállók, asztalosműhely) megszüntetése és a díszterem alkalmassá tétele most már a nyilvánosság számára is megnyitott nagyrendezvényeik számára elkerülhetetlenné vált. A püspök ekkor a felújítás pénzügyi, műszaki terveinek elkészítésével bízta meg a Kör vezetőit.²³ Schármár Károly elkészítette az építész, Bermann elnök pedig összeállította a pénzügyi terveket. Ekkor a dolgok kissé felgyorsultak, és az 1912. novemberi választmányi ülésen már azon vitáztak, hogy lassan folynak az átalakítási munkák. Végül az 1913. januári választmányi ülésen elhatározták, hogy „miután az egyesület épülete teljesen átalakított” ünnepélyes megnyitója január 12-én díszközgyűlés keretében fog megtörténni. Erről az ünnepélyes megnyitóról a II. fejezetben már beszámoltunk.²⁴

Az átalakítás műszaki tartalmáról a jegyzőkönyvekből ugyan nem sokat tudhatunk meg, de szerencsére a levéltárban megtalálhatók Schármár Károly építésrajzai.²⁵ Eszerint a legnagyobb változás az emeleti díszterem belmagasságának a homlokzatra is kiható két méteres megnövelése volt. Új feljártat céljára toldaléképülettel lépcsőházat építettek. Külön férfi és női WC-t hoztak létre, gyakorlati jeléül annak, hogy a jobbára férfiakból álló egyletnek a városi közönség számára is megnyitott rendezvényein már nők jelenlétével is számolnia kellett. Belső válaszfalak bontásával tágas játékszobákat létesítettek. Modernizálták a villany, víz hálózatát, és a szennyvizet városi csatornába kötötték. Mindezek nyomán pedig létrejött a városban egy a kor minden igényének megfelelő katolikus kultúrház.²⁶ Modernizálták az épület bal oldali traktusában elkülönített püspöki lakosztályt, ahol fürdőszobát is kialakítottak. Az átalakítás pénzügyi vonatkozásairól azonban az egylet iratanyagából sok információt nem nyerhetünk. Egy újságcikkből tudjuk meg, hogy Várady Árpád püspök, aki a terveket elfogadta, végül a tetemesre nőtt 40 000 K felújítási költséget is jóváhagyta, sőt engedélyezett még 4000 koronás kiadást belső berendezésekre.²⁷ Ugyanez az újság egy rövid írásában arról is hírt adott, hogy Várady püspök

²¹ Darvas Orbán (1852–1911) egylet elnöke, bencés paptanár, gimnázium ig.

²² Bermann Géza (1871–1938) egylet elnöke, ny. m. kir. posta és távírda ig.

²³ Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL) Püspöki Levéltár (PL), Egyházkormányzati iratok. 2899/912.

²⁴ Schöberl 2021: i. m. 50–51.

²⁵ MNL GyMSMSL, IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai, X. Építészeti ügyek, 215/1912.

²⁶ Az egylet dokumentumai alapján eddig „Katholikus Ház” néven emlegettük.

²⁷ Einwehung des neuen Heims des kat. Lesevereins. In: Oedenburger Zeitung 45. (1913) 10. 2.

(aki januári átadáskor nem lehetett jelen) augusztusban megelégedésének adott hangot, mikor meglátogatta az általa felújított házat.²⁸ A „Jubileumi írás” is valami hasonlót állít: „[...] külső támogatás nélkül a Kör vigasztalan helyzetbe került volna. Várady Árpád dr. megyéspüspök úr anyagi támogatása megmentette a Kört [...]”²⁹ Ez a „megmentés” egy tárgyi feltétellel, a „kulturház” megteremtésével alapozta meg azt, hogy az első világháború turbulens időszaka után az egyesület „virágkora” kibontakozhatott.³⁰

Rendkívüli pénzügyi helyzetet teremtett az első világháború és az utána kialakuló politikai zavaros időszak is. A háború miatt megcsappant bevételek, az egyesület helyiségeinek 1918. április 9-től augusztus 20-ig tartó elbirtoklása alatt okozott károk ellen nem sokat tehettek. Az 1919. novemberi választmányi ülésen a könyvtáros bejelentette, hogy: „[...] a szovjet uralom alatt 386 kötet veszett el kb. 9650 K értékben”. A háznagy pedig arról szólt, hogy a „[...] szovjet uralom alatt keletkezett károk kijavításából származó számlák 516,40 K értéket tesznek ki, melyet a pincér szakszervezetnek kiegyenlítés végett átadott.”³¹ Számla kiegyenlítéséről a jegyzőkönyvekben nincs hír. Ugyanakkor az 1922-es és a következő évi közgyűlésen a pénztáros hiányról számolt be, kifizetetlen szén-, villany- és könyvkötő számlák voltak. Erről a hiányról pedig az 1923. évi közgyűlés jegyzőkönyvében ez olvasható: „Desitz József tagtárs a 'Fortuna' áruforgalmi Rt. soproni kirendeltségének igazgatója kijelenti, hogy a hiány a mértéktelen drágulásnak tudható be, az általa képviselt Rt. nevében 2000 Korona adományt ajánl fel.”³² Ezzel a helyzet megoldódott, ahogyan a „Jubileumi írásban” is olvasható: „Desitz József adományával kiegyenlíti a Kör [...] hiányát, és megindul a gyökeres, az újjászületési munka.”³³

Az újabb rendkívüli pénzügyi manőver ismét az Új u. 28. számú házzal kapcsolatos. A fentebb idézett újjászületési munka igen hatékony lehetett, mert az 1924. évi közgyűlésen Blaschek Vilmos³⁴ elnök az előző eredményes évről beszámolva kijelenti: „a Kör elérte rendeltetésének magaslatát.” Újra megjelent tehát régi vágyuk a ház megvásárlásának gondolata. Az év során ezt átalakítási elképzeléseikkel együtt levélben megírták, majd személyesen is előterjesztették a püspöki titkárságon, október végén pedig bizottság ment püspöki audienciára. Fetser Antal püspök úr a ház eladását nem tervezte, anyagi támogatást sem ígért, de nem állt az egyesületi elképzelések útjába. Kész volt szerződést kötni, hogy a Püspökházban egyéb átalakítások mellett egy vendéglőt is kialakíthassanak. Ezúttal tehát az egyesület feladata lett az anyagi feltételek megteremtése. Novemberi választmányi ülésen Balogh Kovács Sándor³⁵ már a ház átalakításának terveit ismertette. Az 1925.

²⁸ Tagesneuigkeiten. In: Oe.Z. 45. (1913) 176. 2.

²⁹ Ns.J.: A „Soproni Katholikus Kör” 70 éve. In: Soproni Katholikus Almanach 5. (1935) Szerk.: Gábor Géza dr. Sopron (Továbbiakban Ns.J.) 11. (Ns.J. = Nagysolymosi József, írói álnév = Gábor Géza dr.)

³⁰ Az egyesület „virágkorának” témáját majd az V. fejezetben tárgyalom.

³¹ Vjk. 1919. 11. 28. MNL GyMSMSL, X. 146–247. 1. d

³² Kjk. 1923. 01. 21. MNL GyMSMSL, X/146–247. 1. d

³³ Ns.J.: i. m. 14.

³⁴ Blaschek (Balsay) Vilmos (1874–1954) egyesület elnöke, járási főszolgabíró.

³⁵ Bakogh Kovács Sándor (1879–1932) egyesület választmányi tagja, városi főmérnök, műszaki főtanácsos.

évi közgyűlésen Kurcsy János dr.³⁶ személyében új elnököt választottak, de a munka folyt tovább. A pénzügyi alapok megteremtése érdekében úgy határoztak, hogy részvénytársaságot alapítanak.³⁷ A februári választmányi ülésen Pinezich István dr. ismertette az Rt. alakítás ügyét és a püspök úrral kötendő szerződés tervezetét. Az áprilisi választmányi ülésen pedig Balog Kovács Sándor már arról számolt be, hogy az átalakítási munkákra kiírt versenytárgyalást megtartották. Az építési engedélyt ugyanis már februárban megkapták 22 000 K illeték befizetésével. Az előzetes költségbecslés 220 millió korona volt. Úgy látták, 320 db részvény jegyzése szükséges, melynek háromnegyede már meg is történt. Közben nehézségek merültek fel, májusban módosítani kellett a terveket, aminek költségnövelő hatása volt, de rövidesen megindult az építkezés. A nyár közepére megalakult a részvénytársaság, megérkezett a püspöki jóváhagyás is és az Rt. átvette a munkálatok irányítását. Még egy kisebb akadály merül fel, egy udvari helyiségben Horváthné lakott, akinek kiköltözéséhez 7 millió korona lelépési díjat kellett fizetni. Sajnos az általános gazdasági helyzet is egyre kedvezőtlenebbül alakult, felerősödött a pénzromlás. Közben az egyesület fennállásának 60 éves jubileumára készült, de befejeződtek az átalakítási munkálatok is. Az átalakítás műszaki tartalmáról a levéltárban megtalálható tervrajzok alapján kaphatunk képet,³⁸ ill. a tanulmány I. fejezetében is olvashattunk róla.³⁹ Leglényegesebb átalakítás a földszinten létrehozott és a szükséges kiszolgáló helyiségekkel (konyha, tároló helyek) ellátott három szobából álló vendéglő volt. Az építésvezetéssel Kämmerer Károly építőmestert bízták meg.

Ehhez a vendéglőhöz nagy reményeket fűztek, mert bérbeadásából származó bevételre alapozták az Rt. pénzügyi tervét. A használatba vételi engedélyt 87 000 K illeték befizetése mellett ugyancsak 1925. december 19-én kapták meg, de a felújított egyleti helyiségek átadását és a 60 éves jubileumot egyszerre december 6-án már megünnepelelték.⁴⁰ Ezután két nehéz gazdasági év következett. A pénztár deficites volt. A ház bérleti díjának elmaradt befizetéséből pedig az 1927. év végére a püspökség felé (már új pénznemben kifejezve) 1440 P adósság jött össze, amely miatt a püspök neheztelését fejezte ki. Az 1928. évi közgyűlésen ismét új elnököt választottak Fertsák Jenő⁴¹ személyében. Közben, az átalakítási munkák befejeztével az Rt. felszámolása is megindulhatott volna, de ennek az volt a feltétele, hogy az egyesület átvegye a részjegyek visszafizetését. E célból az 1930. évi közgyűlésen, amelyen ismét új elnököt választottak Feichtinger Mátyás⁴² személyében, elhatározták, hogy hét év alatt évi 38 db kisorsolt számú részvény visszafizetésével teljesítik is ezt a kötelezettségüket. Az 1932. évi közgyűlésen így a pénztáros

³⁶ Kurcsy János dr. (1874–1940) egyesület elnöke, ny. vármegyei főjegyző.

³⁷ Ez volt a Katolikus Ház R.-T., melyet röviden Rt. néven emlegetünk.

³⁸ MNL GyMSMSL, 1403. Soproni Városi Tanács iratai, X. Építészeti ügyek, 59/1925.

³⁹ *Schöberl* 2020 i. m. 415.

⁴⁰ Lásd: *Schöberl* 2021 i. m. 51.

⁴¹ Fertsák Jenő (1873–1963) egyesület elnöke, nyugalmazott főispán.

⁴² Feichtinger Mátyás (1875–1957) egyesület elnöke, címzetes apát.

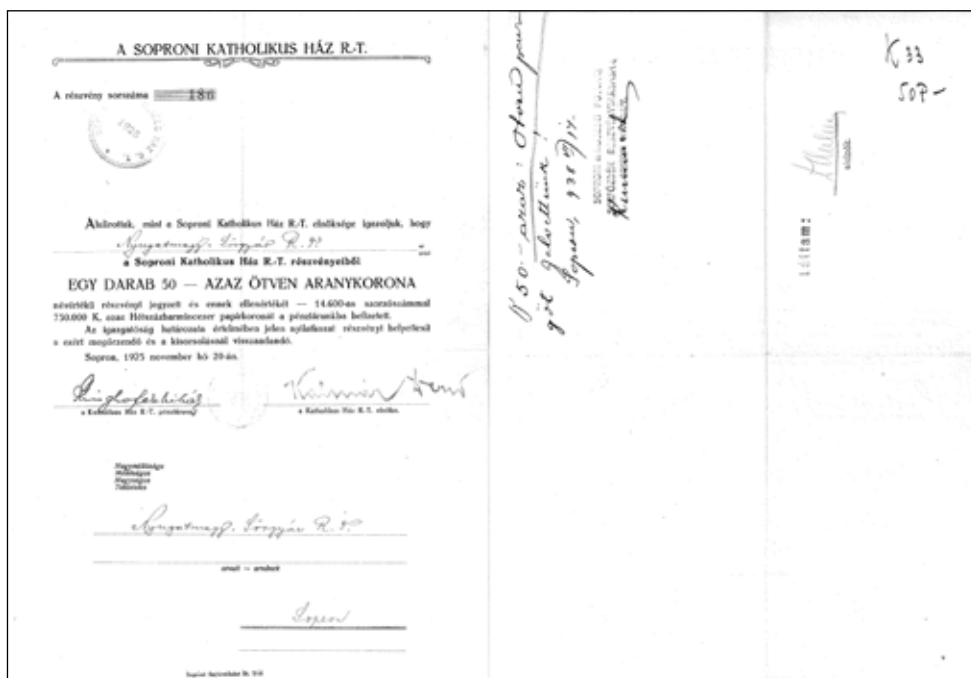
már bejelentette, hogy az előző évben a „Kath. Ház Rt. cégtörlése megtörtént”. A részjegyek visszafizetése azonban nem a tervezett ütemezés szerint zajlott. Az egyeslet iratanyagában megtalálható levél szerint 1932-ben a Sörgyár kifogásolta, hogy 60 db, összértéken 3504 P, részvényeikből csupán kilenc darabot sorsoltak ki. A visszafizetés üteme ugyanis lelassult, 1933-ban 13, míg 1934-ben csak 6 db-ot sorsoltak ki. Ekkor még mindig 125 db részvény visszafizetése volt hátra. Az egyeslet 70 éves jubileumi díszközgyűlésén „Képek a Kör életéből” című főtitkári beszámoló ezt a vendéglői bérleti díj alakulásával magyarázza: „[...] sajnos a még 1925-ben megállapított 3000 P-s bérösszeg évről évre csökken és ma már csak 800 P.”⁴³ A részvény-visszafizetési kötelezettség így az egyesletnek jelentős anyagi terhet jelentett. Emiatt a püspökség felé a házbérleti díjak elmaradásából fennálló adóságukat csak görgették maguk előtt. A püspökség fertőrákosi gazdasági hivatalának egy 1931. év végi átírata szerint az egyeslet bérleti díjából 1925-től felhalmozódott tartozása kerekén 1678 P. Annak ellenére, hogy a püspök jelentős (820 P) engedményt adott, az 1934. évi közgyűlés jegyzőkönyve szerint ez az adósság még mindig kb. 1500 P-t tett ki. Ekkor már 1933-tól Breyer István ült a püspöki székben, aki jól ismerte fel, hogy a keresztény eszme és kultúra megőrzésében és terjesztésében milyen jelentős tevékenységet végeznek a különböző katolikus egyesületek. Ezért a soproni egyeslettel, mely a gazdasági és pénzügyi nehézségek ellenére (köszönhetően néhány igen aktív személy, köztük Gábor Géza dr., Völker József, Halász Gyula dr. tevékenységének) valóban „elérte rendeltetésének magaslatát,” az 1925-ben, még Fetser Antal püspök által 10 évre kötött bérleti díjjal járó megállapodást nem újította meg, és teljesen új szellemű szerződést kötött, jelképes évi 12 P tulajdonjog-elismerési díjjal. Ezzel a könnyítéssel megnyílt a lehetősége annak, hogy lezáruljon az Rt. pénzügyi manővere. Ennek ellenére még az 1938. évi kiadásokat tartalmazó számlák között is találunk négy visszafizetést igazoló dokumentumot, melyek közül három az 1925. november 20-án kiadott eredeti részvény hátoldalára írt igazolás.⁴⁴ Ez a dokumentum azért is érdekes, mert az eredeti részvény előoldalán a nyomtatott szövegéből az is megtudható, hogy az 50 aranykorona értékben készült, mely a kibocsátáskor 14 600-as szorzóval számított 730 000 (magyar) koronát jelentett, visszafizetéskor pedig már új pénznemben 50 pengőt adtak érte. Az 5. képen egy ilyen részvényt látunk.

Végül még 1941-ben is volt a Sörgyárnak a jegyzett 60 db-ból 47 db beragadt részvénye. Az egyeslet ekkor a püspöki hagyatékából származó 500 P-t ajánlotta fel végkielégítésként, de ezt a Sörgyár 1941. április 8-án kelt levele szerint nem fogadta el.⁴⁵ Hogy aztán végül is hogyan zárult a visszafizetések ügye, az már az egyeslet iratanyagából nem deríthető ki pontosan. Sajnos az egyeslet levéltárban megőrzött dokumentumai között az Rt. működéséről, a jegyzett részvények darabszámáról és összértékéről pontos adatok nem találhatóak. A „Jubileumi írás” itt is csak szűkszavúan kommentál: „[...] a *Katholikus Ház Részvénytársaság, mely a kath. társadalom jegyzéséből 320 millió koronányi összeget áldozva,*

⁴³ Vegyes iratok. MNL GyMSMSL, X/146–247. 8. d.

⁴⁴ Pénztári elszámolás 1925–1931. K. 33. MNL GyMSMSL, X/146–247. 5. d.

⁴⁵ Vegyes iratok, Levelezés 1930–1933–1949. MNL GyMSMSL, X/146–247. 8. d.

5. kép. Soproni Katolikus Ház R.-T. részvénye és a hátoldalon igazolt visszavásárlás (MNL GyMSMSL, X/246–247. 5. d. Pénztári elszámolás 1925–1931. K. 33.)

átépítette a püspök úrtól 10 évre bérbe vett Kört, vendéglőt létesített, és a termeket (ötöt) mai igényeknek megfelelően átalakította.”⁴⁶

Kimutatások

Az egyesület pénzügyi dokumentumai között legfontosabbak az éves költségvetési tervek, ill. az éves zárszámadások. Mindkettőt a közgyűlés elé kellett terjeszteni elfogadás végett. Sajnos ezeknek a költségvetési terveknek és zárszámadásoknak csak igen kis része található meg a levéltárban. Szerencsére a pénztárosok jegyzőkönyvekben megőrzött évközi beszámolóiban számtalan adatot találhatunk, melyek segítségével, ahogy azt fentebb megtettük, jól jellemezhető az egyesület pénzügyi helyzetének alakulása az évek során. Most ezt a képet néhány konkrét, a levéltárban megtalálható kimutatással egészítem ki, egyben felhasználva arra, hogy a költségtételek közötti százalékos arányt megismerhessük.

⁴⁶ Ns.J.: i. m. 16.

Zárszámadás 1888. évről

Bevétel	ft	%
Betétkönyv	205,50	13,1
Kézpénz	154,00	9,8
Tagdíj	952,00	60,6
Kártyapénz	143,59	9,1
Biliárdpénz	56,06	3,6
Újság albérlet	56,20	3,6
Egyéb	2,88	0,2
Összesen	1570,23	100,0
Kiadás	ft	%
Helyiségbérlet	216,32	13,8
Szolga bére	147,00	9,4
Gázvilágítás	226,16	14,4
Petróleum	65,70	4,2
Fűtés	98,50	6,3
Újság-előfizetés	181,89	11,6
Könyvkereskedő	114,40	7,3
Könyvtár	18,53	1,2
Nyomda	54,50	3,5
Íróeszközök	3,48	0,2
Kártyapótlás	31,11	2,0
Biliárdjavítás	15,73	1,0
Rendezvény számla	123,68	7,9
Vigalmi bizottság számla	13,62	0,9
Karbantartás (festő, kőműves)	11,90	0,8
Banki számla (Conto pro Diverse)	52,17	3,3
Beszerezés (Blitzlampe, következő évben eladják)	28,00	1,8
Saldo	167,53	10,7
Összesen	1570,23	100,0

Költségtervezet 1905. évre

Bevétel	K	%
Tagdíj	2500	83,06
Biliárd	240	7,97
Kártya	180	5,98
Újság albérlet	30	1,00
Egyéb	60	1,99
Összes	3010	100,00

Kiadás	K	%
Helyiségbérlet	432,64	14,4
Szolga bére + jutalék	365	12,1
Karmester honorárium	60	2,0
Világítás	400	13,3
Fűtés	350	11,6
Újság	300	10,0
Könyvkereskedő	160	5,3
Könyvtár	60	2,0
Nyomda	50	1,7
Kártyapótlás	50	1,7
Íróeszköz	20	0,7
Italmérési illeték	20	0,7
Egyéb	300	10,0
Saldo	442,63	14,7
Összes	3010	100,0

Zárszámadás 1937 évről

Bevétel	P	%
Maradvány az előző évről	39,59	0,6
Tagdíj	4750,00	71,2
Kiadott helyiségek utáni bérleti díj	1202,00	18,0
Játékdíjak	142,00	2,1
Újság-albérlet	62,20	0,9
Könyvtárbevételei díjak	140,70	2,1

Kamatjövedelem	7,20	0,1
Adomány	58,40	0,9
Férfi esték	200,41	3,0
Különféle	65,32	1,0
Összes	6667,82	100,0
Kiadás	P	%
Tulajdonjog elismerési díj	12,00	0,2
Adó (249,66+18)	267,66	4,0
Épület-karbantartás	760,00	11,4
Teremőr illetménye	579,00	8,7
Béremelésre	317,00	4,8
Fűtés	960,00	14,4
Világítás	850,00	12,7
Újság, folyóirat	1292,00	19,4
Könyvtárfenntartás	487,00	7,3
Irodaköltségek	92,00	1,4
Játékbeszerzés	152,00	2,3
Rendezési költségek	375,40	5,6
Részvény-visszafizetés	467,20	7,0
Készpénzmaradvány	56,56	0,8
Összes	6667,82	100,0

Az egyesület anyagi stabilitását alapvetően a gondos pénzügyi munkán alapuló gazdálkodás biztosította. Eltekintve a rendkívüli helyzetektől, melyek során külső forrást vettek igénybe, illetve volt segítségükre (1900-ban kölcsön, 1912-ben püspöki adomány, 1923-ban magánadomány, 1925-ben részvény kibocsátás formájában), a stabilitást lényegileg a bevételeknek mintegy 60–82 %-át adó tagdíj jelentette. Ez a tény pedig a tagság létszámára, összetételére, társadalmi beágyazódására hívja fel figyelmünket, mely kérdéssel a következő fejezetekben kívánok foglalkozni.

Síkföldi terepviszonyai és nedves talaja folytán a Rábaköz sohasem tartozott a szőlőtermő vidékek közé, de váruradalmi központként Kapuvár (Kapu) gazdálkodásában kitüntetett szerepet töltött be a borértékesítés.¹ Engel Pál klasszikus tanulmánya óta gazdaságtörténeti axiómává vált, hogy vár és uradalom nem választható el egymástól, a vár katonai értékét a hozzá tartozó birtoktest, a pertinencia fedezte: „A vár birtoklása urát kivételes presztízzsel ruházta fel, a hozzá tartozó uradalomnak pedig az volt a funkciója, hogy az ennek megfelelő jövedelmet biztosítsa számára. A vár ennél fogva *politikum* volt.”² Királyi birtokadományként a kapuvári vár 1387-ben került a felemelkedő Kanizsaiak tulajdonába, tartozékaiként akkor Lövőt, Ivánt, Vitnyédet, [Rába-]Kecölt, Szilt, [Rába-]Pordányt, Bogyoszlót, Istvánházát, Babót, Erdőt (Ordódot), Hidászt, a beledi vámhelyet, valamint a mindközönségesen Teleknek nevezett elhagyott helyeket sorolták fel.³ A 16. századra a kapui vártartományhoz tartozó helyek száma jelentősen bővült, hozzávetőlegesen harminc települést foglalt magában. A házasság révén 1534/5-ben Nádasdy Tamáshoz, korának egyik legnagyobb formátumú politikusához került uradalom egyik fele a gabonatermesztésre alkalmas Rábaközben, másik fele a földművelésre kevésbé optimális Nagyerdőben, valamint a szőlőművelésben jeleskedő Fertő vidékén terült el, utóbbiakat azonban időnként nem a kapuvári, hanem a sárvár-felsővidéki (másként: hegykői) uradalom részeként tartották számon.⁴ Az uradalom gazdálkodásában a kisebb királyi haszonvételek közül a borkimérés kecsegtetett a legnagyobb haszonnal, így nem csoda, hogy a szőlővel kapcsolatos adatok lépten-nyomon előbukkannak az urbáriumokban, számadásokban, földesúri utasításokban és levelezésekben. A bor a földesúri háztartás fogyasztásának kielégítése mellett a magánvendéglátásban, az uradalmi tisztviselők fizetésénél, továbbá a katonaság természetbeni ellátásában játszott szerepet, a legnagyobb jelentősége azonban minden kétséget kizáróan a piaci értékesítésnek, a borkereskedelemnek és a kocsmáltatásnak (*educillatio*) volt. Az alábbiakban a borértékesítésnek az uradalom 16–17. századi gazdálkodásában betöltött kiemelt szerepét igyekszem feltérképezni,

¹ Egyedül a térség keleti peremén fekvő Bággyog és Szovát folytatott bortermelést, mivel azonban az itteni szőlőültetvényeket csak a 19. század közepén telepítették, és az 1970-es években felszámolták, kívül esik a vizsgált időszakon.

² Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok, 116. (1982) 5. sz. 881.

³ Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső: Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius V. Győr, 1873. 169–172. Vö.: 165–167, 167–169, 177–179, 180–182, 182–184.

⁴ Utóbbi szőlőműveléséről: Kelemen István: Bortermelés és borfogyasztás a Széchenyiek Fertő-parti birtokain a 17–19. században. Arrabona, 53–56. (2018) 169–208.

aminek során – szem előtt tartva a vár és tartozék szoros összefüggését – elsősorban a birtokközpont, Kapuvárra összpontosítok.

A bor utáni adózás a Jagelló-korban

A kapuvári uradalom Jagelló-kori gazdaságtörténeti forrásadottságai országosan is kiemelkedőek, az időszakból több urbárium, számadáskönyv és borjövedelemről való kimutatás maradt az utókorra. A legkorábbi urbárium Kapuvár és Sárvár 1492. évi közös összeírása, melynek elrendelését feltehetően Kanizsai György és László egymás közötti birtokfelosztása indokolta.⁵ Bár a helytörténetírás álláspontja szerint Kapuvár mint település a 16. század közepéig nem fordul elő a forrásokban, az urbárium alapján ez nem állja meg a helyét. Az 1492-es összeírás ugyan nem önállóan, hanem Vitnyéd kapcsán, de szól „Kapÿ” pénz- és terményszolgáltatásairól, amely azonban a korábbi elképzelésekkel szemben nem a távoli, az uradalom területéhez soha nem is tartozó, Győr megyei [Rábca-]Kapival azonosítható, hanem a „Kapw” írásmód deformálódásaként Kapuvárként értelmezhető. Kapu esetében nem, de számos rábaközi településen jegyeztek fel borméréssel és borszállítással kapcsolatos szolgáltatásokat, míg a Kis-Rábától nyugatra eső területeken a hegyvám szedése dominált. Kecöl faluközössége Szent Márton püspök napján, azaz november 11-én készpénzben 100 bécsi dénárt szolgáltatott a földesúrnak „borpénz” címén (*In Festo vero B[eati] Martini Ep[isco]pi communiter solvent Denarios Viennenses 100 quod vocatur Borpenns*). Szüret után az újbor hagyományos ünnepnapja Márton-nap, mivel azonban Kecöl nem szőlőtermő hely és termény helyett pénzjáradék-ról van szó, ez az adófajta egy később idézendő 1584-es adat alapján inkább olyan bevételt képezhetett, mely az uradalmi borvásárlás anyagi alapjaihoz járult hozzá. Az uradalom rábaközi részének egyetlen mezővárosa, az igen népes Szil victuáliában (terményként) szintén Szent Márton napján szolgáltatott be Kapu várához 6 tinna bort, a forrás a mértékegység magyar nevét cseberként adja vissza (*Circa idem vero Festum soluent Sex tinas Vini vulgo Cseber*). Ennek pontos mennyiségét nehéz megállapítani, de 1594-ből ismerjük a kapuvári csöbör arányszámát az akóhoz viszonyítva. Ekkor 170 akó egyenértékű volt 68 cseberrel, 1625-ben pedig 791 akó 317 ½ cseberrel felelt meg, azaz mindkét esetben egy akó 0,4 cseberrel volt azonos.⁶ Tekintve, hogy a Kanizsaiak birtokai kiterjedtek a Délnyugat-Dunántúlra, ahonnan nevüket nyerték, Zalából, a saját uradalmaikból is szállítottak bort, mivel a borfuvarozási kötelezettséget „szekérbér” címén Bodonhely, [Rába-] Szentmihály és Ikrény fél forintért közösen megváltotta (*Item Pro Conductione Vini de Zala quod vocatur Sekerber. Soluent communiter cum Possessione Zenthmihal Florenos ½*, illetve Ikrénynél: *Szekerbérth communiter soluent Florenos ½*). Bogyoszló, [Rába-] Tamási és Babót közösen szolgáltatott 6 tinna bort (*Vinum vero communiter cum Poss[ess]ionibus videlicet Babod, Tamasy soluent Sex Tinas, vulgo Cheberth*), vagyis annyit, amennyit Szil

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL) Diplomatikai Levéltár (= DL) 36992.

⁶ *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991. 140, 162–163. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV., Levéltartan és Történeti Forrástudományok 7)

egymaga volt képes teljesíteni. Ezeket az élelmiszer-ajándékokat nyilvánvalóan a vár háztartása emésztette fel. A Kis-Rábától nyugatra fekvő falvak közül a bortermelő [Fertő-] Homok közössége a szőlőhegy után fizetett hegyvámot (*Promonthorium habent solvent iura*), sőt a Nagyerdő déli peremén elhelyezkedő Iván is rendelkezett jobbágyközösség által birtokolt szőlőhegygel.

Ezeknek a szolgáltatási kötelezettségeknek a szerkezete érvényes maradt a 16. század első felében, csak mértékük változott. Az 1500 körül készült úrbéri összeírás⁷ szerint Babót és Tamási továbbra is közösen, míg Szil ismételten egymaga szolgáltatott be bort, Kecöl borpénzt, Bodonhely, Szentmihály és Ikrény pedig a fuvarozás megváltásaként ugyanúgy székérbért fizetett, mint korábban. A terheknek azonban a fokozatos növekedése figyelhető meg. A szilieknek ebben az időben – éppúgy, mint az 1507-es urbárium⁸ szerint – Karácsony ünnepe körül már 16 csöbör bort kellett szolgáltatniuk a földesúr asztalára, Babót, Tamási és [Rába-]Pordány együttesen 12 csöbörrel szolgált, ami duplája a korábbi mennyiségnek. Többek között immár Hidásznak és Bogyoszlónak is kellett szállítania bort Kanizsáról (Bogyoszló alighanem éppen emiatt mentesült a korábbi terményjáradék alól), de Szentmihály és Bodonhely ezt a szokott módon pénzben váltotta meg. Kecölben is duplájára emelkedett a borpénz, mely ekkor 200 bécsi dénárt tett ki.

Ezekből az adatsorokból az a tendencia rajzolódik ki, hogy nemcsak a pénzáradék terhe növekedett, hanem a munkajáradék is fokozódott. Amennyiben a többi pénzszolgáltatás számait nézzük, hasonlóan emelkedő tendencia figyelhető meg, míg a robotmunka ekkor még nem allodiális szolgálatot, hanem döntően borfuvarozást jelentett. A terhek növekedése az 1518. és az 1528. évi urbáriumok alapján sem állt meg.⁹ Ezzel párhuzamosan 1528-ban a jobbágyok részéről számos panasz érkezett a kötelezően ki-mérendő borok, a kocsmáltatás nagysága miatt. Habár a Kanizsaiaknak az egyedülállóan gazdag Jagelló-kori számadáskönyvei kevésbé tartalmaznak borgazdálkodással kapcsolatos adatokat,¹⁰ 1523-ból fennmaradt Kapuvár és Sárvár borból származó jövedelmeinek, bevételeinek és kiadásainak a jegyzéke, mely a Rábaközéből Szil, Bogyoszló, Pordány, Barbacs, Kecöl, Babót és Tamási italméréseinek bevételeiről tudósít.¹¹ A kapuvári uradalom fentiekben érzékeltetett, egyre elviselhetetlenebb terhet mutató adatai nyomán Pach Zsigmond Pál azt a következtetést vonta le, hogy a nyugatra vezető utak mentén „egyes főúri uradalmak maguk is kezdtek bekapcsolódni a borkereskedelembe”.¹²

⁷ MNL OL DL 36994.

⁸ MNL OL DL 36983.

⁹ MNL OL DL 37007. MNL OL Urbaria et Conscriptioes (= E 156) Fasc. 12. No. 42. (1528) pag. 910–949. (A továbbiakban a több urbáriumot tartalmazó csomóknál csak a dátumot és a folyamatos paginálás számát adom meg, mert az újrapaginálások, illetve az alegységeknek hol számmal, hol pedig betűvel való jelölése inkább megnehezítette, mintsem megkönnyítette az információk megtalálását.)

¹⁰ Ezek kiadása: *Nógrády Árpád*: Kanizsai László számadáskönyve. Bp., 2011. (História Könyvtár, Okmánytárak 8)

¹¹ MNL OL DL 26300.

¹² *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. Bp., 1963. 169.

A profitorientáció felerősödése

A tulajdonosváltást, a Nádasdyak birtokszerzését követően az 1540-es évektől még inkább előtérbe került a borértékesítésből való haszonszerzés, melynek magyarázata a háborús konjunktúra intenzív kihasználásban rejlik. Farkas Lőrinc korábbi kapuvári, ekkor már sárvári várnagy 1542. november 21-én, vagyis szüret után arról adott hírt urának, Nádasdy Tamásnak, hogy az urasági szőlő borából 25 hordóval szállítottak Sárvárra, melyből kettőt Kapuba továbbítottak.¹³ Amellett, hogy részletes kimutatást adott a sárvár-felsővidéki hegyvamos borok mennyiségéről, további, pénzen vásárolt és Sárváron tárolt borokról is beszámolt, melyek nyilván azt a cél szolgálták, hogy később nagyobb haszonnal kereskedhessenek vele.

Ami a bormérésből származó jövedelmet illeti, már a 16. század első felétől megfigyelhető az az akkurátus boradminisztráció, melyet majd az 1633. évi uradalmi utasítás intézményesít. 1546. április 22-én Sennyey Ferenc prefektus részletes elszámolást készített urának a boreladásból befolyt bevételekről.¹⁴ Eszerint folytatódott az a Kanizsaiak korából már ismert gyakorlat, hogy Zalából – ezúttal Zalavárról – hozattak fel az Északnyugat-Dunántúlra borokat. Az ide szállított hetvenöt hordó bor ekkorra már ki is árultatott, melyből addig 1016 forint jövedelem keletkezett. Ebből fedezték a pozsonyi kiadásokat (250 forint), Nádasdy Márton (200 forint), Perneszith György sárvári tisztartó költségeit (200 forint), a „szegénység” fizetését (168 forint 80 dénár), a regedei (ma: Bad Radkersburg, Ausztria) olajvásárlást (80 forint), az Ányos Boldizsár által vásárolt borokat (65 forint), a salétromosokat (15 forint), ami együttesen 978 forint 80 dénár tett ki, azaz szinte teljesen felélték a bevételeket. Sennyey a kiárult borok még be nem érkezett árából profitra számított. Ugyanakkor október 7-én az az évi rossz termést látva Hegykőről azt írta földesurának, hogy most, szüretkor volna az ideje egész esztendőre bort vásárolni, „mert aki bort szüretben vesz, kegyelmed, annak az ára olcsóbb, és mikor kiárulják, a nyeresége is nagyobb, és a bora is jobb lesz, mikor jól tartják, abban is nyeresége jó lesz”, ezért azt javasolta, hogy ezer forintot különítsenek el a beszerzésre.¹⁵ Ebből a profitorientált szemléletből egyértelműen kiviláglik, hogy a borvásárlások célja az volt, hogy utóbb drágábban lehessen értékesíteni azokat, és mivel a kocsmára láthatóan az uradalmi költségvetés egészét befolyásoló, bevételnövelő helyként tekintettek, különös körülményekkel foglalkoztak a működésével. Végző soron ugyanez a motiváció tapintható ki a hiteles bormérték körül kialakult probléma mögött is. 1547. február 2-án kelt levelében Sennyey afelől kérte ki ura tanácsát, hogy Ivánban a bort „az iváni mértékkel árulják ki vagy a kapui mértékkel, mert az iváni mérték nagyobb sokkal a kapui

¹³ *Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. II. közlemény. Levéltári Közlemények, 1. (1923) 3–4. sz. 298–299.*

¹⁴ *Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. V. közlemény. Levéltári Közlemények, 4. (1926) 1–4. sz. 107–108.*

¹⁵ *Mályusz 1926. 122–123. (Mályusz Elemér forrásközléseit itt és a továbbiakban a könnyebb érthetőség érdekében nem betűhíven, hanem modernizált átírásban idézem.)*

mértéknél”.¹⁶ Nem ismeretes a két űrmérték pontos mennyisége, csak egymáshoz viszonyított aránya, mindazonáltal a kapui bormérésnél meghonosodott mérték használata a minél nagyobb nyereséggel állt összefüggésben, hiszen ha nagyobb a mérőedény, több bor fogy.

A borküldések és -vásárlások az önellátást és a házi vendéglátást is szolgálták, melyek a kiadásokat növelték. A háztartási felhasználást és a természetbeni fizetést példázza, hogy 1544. április 12-én Kapuvár felé menet a kocsisok, május 27-én pedig az „uraimék” számára hozattak bort 12 dénárért Szilben, április 23-án 33, június elsején 12 dénárt fizettek a borért Bodonhelyen, Pordányban június 7-én a fuvarosok vacsora italellátására 28 dénárt, másnap ebédnél pedig 26 dénárt adtak ki, míg 1545. szeptember 30-án egy pozsonyi utazásról a sarródi révén át Kapuba hazatérve 50 dénárért vásároltak bort.¹⁷ 1553. október 25-én Sennyey, aki ekkor már a Nádasdy-uradalmak főprefektusa volt, azt az utasítást adta Egerszegi Márton deáknak, hogy Kapuban az újhordók közül egyet se, csak óhordókat használjon, és amikor More Tamás sárvári várnagy egy hordóját oda szállítják, azt töltsse meg sietve, de „egyebet abba ne tégy”.¹⁸ A minőségi borokat tehát magasabb rangú személyeknek tartották fenn, míg a jobbágyoknak és a katonaságnak a silányabbakat mérték ki. Erre következtethetünk abból is, hogy amikor 1557. november 9-én Sopronkeresztúrról (Deutschkreutz) Sombory Gergely Nádasdy Tamáshoz írt levelében beszámolt a borszüretéről, „fives [füves, azaz fűszerezett] borokat” és „veres borokat” is említett, miközben a fogyasztást általában a fehérbor uralta.¹⁹ Alátámasztja ezt, hogy a jobb fajtákból „kettőt küldtem Bécsbe az N[ag]s[á]god házához, és kettőt küldtem Kapuba”, utóbbit is nyilván a kifinomultabb vendéglátás számára. A Nádasdyak gyakran időztek politikai megbeszélések, gazdasági teendők, szórakozás (vadászat) céljából az uradalom falvaiban (többnyire Bodonhelyen, Szilben, Pordányban, Süttörön), és olyankor nekik és vendégeiknek bort szállítottak oda.²⁰

Különösen a háborús időszakoknak volt divatozó szokása a „vígán lakás”, vagyis a rézesegetés és a mulatozás, melynek során tekintélyes mennyiségűre rúgott a borfogyasztás. A rábaközi Vághoz kötődő Wathay Lőrinc cseszneki várkapitány például így vesztette életét 1573-ban, amikor az italtól bátorságot merítve az ágyúval játszadozott: „szegény atyám vígán lakván gyakran az cseszneki vitézlő néppel (mivel igen víg lakó ember volt) [...] jókedve lévén, szegény az alsó várban [...] egy ott álló tarackot ki akart volna lűtetni [...] mindjárt elszakadozott az tarack, és mind az kettőt szörnyen megölte,

¹⁶ Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. VI. közlemény. Levéltári Közlemények, 5. (1927) 1–4. sz. 86.

¹⁷ Baraczka István: Győr-Sopron megyei adatok a XVI. század derekáról a Nádasdy-számadásokban (1544–1554). Soproni Szemle 26. (1972) 1. 57–58, 62.

¹⁸ Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560. Pest, 1861. 118. (Magyar Leveles Tár 1)

¹⁹ Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. Tizedik közlemény. Sombory Gergely levelei Nádasdy Tamáshoz. Magyar Történelmi Tár. 12. (1911) 3. sz. 451.

²⁰ Horváth László: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén. Soproni Szemle 58. (2004) 4. sz. 385.

magokat is elszagatván”.²¹ Fia, a költő, festő és katona Wathay (II.) Ferenc, aki a fenti sorokat lejegyezte önéletírásában, folytatta a szép családi virtust, amikor is Tihanyban 1584-ben „az italt, a katonáskodást és az végbeli állapotnak első részét kezdtem elsőben tanulni”, Óváron pedig a tizenöt éves háború kritikus helyzetében, 1595 körül „az várasból ki negyvenöt napig nem volt szabad sehova mennem, de széjjel részegeskednem az várasban szabad volt”.²² Amikor Batthyány (I.) Ádám dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány 1657-ben hatalmas zsákmányszerző portyát indított a török megszállás alatt lévő Buda környéki területekre, a sikeres magánakció után, május 1-jén Nádasdy (III.) Ferenc Szilben vendégelte meg vastag italozással a vezetőket, hogy Batthyányék másnap már a vasi Górbán folytassák a tivornyát.²³

A kapuvári uradalom borértékesítéséből befolyt jövedelmeiről és a többi bevételi forráshoz viszonyított arányáról az 1580-as évekből, a Vasváry Imre udvarbíró visszaélései okán készült „inkvizíciós jegyzőkönyvből” kaphatunk pontos, számszerű kimutatást, melyet Horváth László vizsgált.²⁴ A helységekre bontott jegyzék szerint 1587-ben összesen 257 hordó bort mértek ki az uradalom kocsmahelyein, amiből 3725,66 forint bevétel keletkezett.²⁵ Kapuváron csak 246 forint 84 dénárnyit árultak ki, ami a felét teszi ki a Szilből vagy Vitnyédről származó bevételeknek, de ebben értelemszerűen nem szerepeltek a várban elfogyasztott vagy a praebendában kiadott mennyiségek. Az 1528. évi jobbágypanaszokhoz hasonlóan ekkor is több faluban kifogásolták a közösségre kivetett borvásárlási kötelezettség mértékét, mely a barbacsiak szerint koldusbotra juttatja őket, de a bor minőségét is sérelmezték, mely a hegykőiek szerint „büdössége miatt” ihatatlan, ezért „nem embernek való”.²⁶ Beszédes, hogy az összehasonlítást lehetővé tévő számok szerint az uradalom teljes készpénzforgalma 1588-ban 7153,55 forintot tett ki, melyből csak a borkimérés 6524 forint 32 dénárura rúgott, 1589-ben pedig 2665,60 forint bevétel származott belőle, míg az egyéb jövedelmek ennek kevesebb mint a felét, 1449,98 forintot tettek ki.²⁷ A kapuvári uradalom gazdálkodásában tehát messze a legnagyobb jövedelmi forrást jelentette a kocsmatartás, egymaga többszörösen meghaladta a majorsági gabona-termesztésből, az állattartásból, az urasági halászatból, vámokból és egyebekből származó pénzbevételeket. Következésképpen a pénzforgalom alappilléret jelentette a borértékesítés, amely nélkül a költségvetési egyensúly összeomlott volna.

²¹ *Wathay Ferenc: Énekes könyve. II. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1976. 140–141.*

²² *Wathay 1976. 142, 145.*

²³ *J. Újváry Zsuzsanna: Egy hírhedt lesvető a XVII. századból – Kösze Gyurkó zsámbéki akciója. Hadtörténelmi Közlemények, 126. (2013) 2. sz. 498.*

²⁴ *Horváth 2004. 353–385.*

²⁵ *Horváth 2004. 361.*

²⁶ *Horváth 2004. 360–361.*

²⁷ *Horváth 2004. 383.*

A várpincékben tárolt borok

Kapuvár nem volt bortermelő vidék, a legközelebbi szőlőhegy a tőle mintegy tíz kilométerre nyugatra fekvő [Fertő-]Endréden, a soproni borvidék legkeletibb nyúlványánál helyezkedett el, mely történetesen a kapuvári uradalomhoz tartozott. Tudjuk azonban, hogy néhány rábaközi jobbágyháztartás extraneusként (külbirtokosként) folytatott szőlőművelést a Fertő-vidéken. Az 1563. évi peresztegi hegyvámos bor jegyzéke szerint az ottani Agghegyen a hidászi Karikás András művelt kétfertályos szőlőt (*Andreas karikas de Hidasz qr II*).²⁸ A „Karikás” a Kapuvár és Veszvény között fekvő egykori Hidászon elterjedt családnévnek számított, a falu 1594. évi végleges pusztulása előtt és után is számtalanszor előbukkan.²⁹ Jelentős részben az uradalom nyugati feléből származtak a borok, melyeket a birtokközpontban, a kapui vár pincéiben tárolták, és onnan is szállították ki azokat árusításra.

A kapuvári uradalmi borospincékkel kapcsolatban a legkorábbi adatot Matissy György provisor 1541. január 28-án kelt levelének mellékletében találtam, mely a már meglévő kővár rajzát és az itáliai erődítési minták alapján felépíteni tervezett palánkvár alaprajzát tartalmazza.³⁰ Az ábrázolás szerint a belső vár és a Kis-Rába folyó közötti várárokban helyezték el a hosszúkás alaprajzú borospincét (*vinarium ex fossa castris exemptum – várárokból kivájt borospince*), mely inkább verem lehetett (1. kép). A Nádasdy-korszak elején a pince tehát nem magában a várépületben volt, hanem egy már létező védelmi objektumot alakíthattak át bortárolás céljára. Ez a pince azonban nem szolgált hosszú ideig, mert egy 1556. március 4-én kelt levél szerint a vermet feltöltötték (*ad repletionem aggeris Kapwyensis de vino*).³¹ Az 1584. évi urbárium már a várban lévőnek mondja a borospincét, azt is tudjuk, hogy ez a vártorony alatt helyezkedett el, de említettek egy másik, „öreg pincét” is.³² Az 1660 júniusában kelt urbárium szerint az öreg, vagyis nagy pince fölött helyezkedett el a régi ebédlő.³³ 1998-ban a várnál Gömöri János vezetésével folytatott régészeti feltárás a boltozatos, téglából épült pincesorot a vár északi falánál azonosította, mely hosszan kelet-nyugati irányban húzódott.³⁴ Elképzelhető a hasonlóság a sárvári

²⁸ Mikó Sándor: Czenk és Pereszteg 1563. évi hegyvám-bor jegyzéke. Agrártörténeti Szemle 39. (1997) 1–2. sz. 279.

²⁹ Vö.: Gerencsér Péter: Az oszmánok vagy az extraneusok? Hidász, a török korban elpusztult rábaközi falu. Arrabona, 57. (2019) 113.

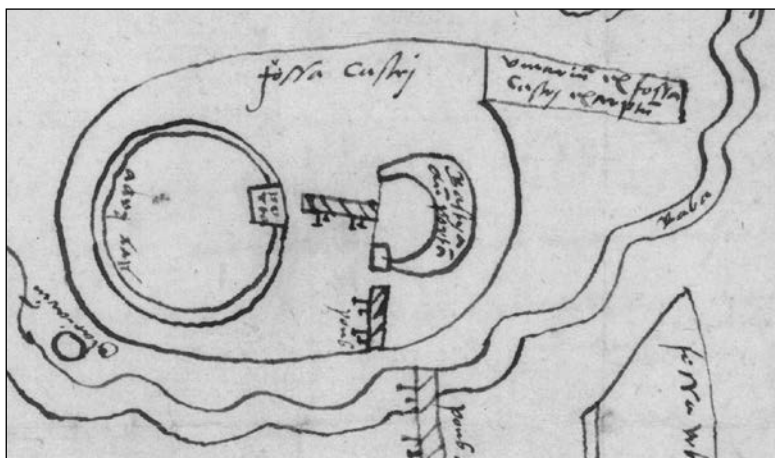
³⁰ MNL OL Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Nádasdy (1527–1730) (= E 185) Missiles, Matissy György Nádasdy Tamáshoz, No. 18. A rajzot részletesebben tárgyaltam: Gerencsér Péter: A Nádasdyak XVI–XVII. századi várépítései és erődítései Kapuváron. Fons, 26 (2019) 1. sz. 93–96. (= Gerencsér 2019a)

³¹ MNL OL P 507 (nádasdladányi Nádasdy család levéltára) B. 1558. Számadások. 5.

³² MNL OL E 156 Fasc. 56. No. 33. 88–89.

³³ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1660. június 1.) pag. 358–359.

³⁴ Gömöri János: Jelentés a kapuvári É-i várfal leletmentéséről. 1998. május. Rábaközi Muzeális Gyűjtemény, Kapuvár. Régészeti Adattár. Leltározatlan anyag.

1. kép. A kapuvári vár borospincéje 1541-ben (vinarium ex fossa castrij exemptum). Matissy György rajza, részlet. (MNL OL E 185. Missiles 19 d. No. 18.)

várral, mivel a várfal és a bástya ott is szoros kapcsolatban állt az alatta húzódó pincével, és tudjuk, hogy gyakran ugyanazok a mesteremberek dolgoztak mindkét helyen.³⁵

1584-ben ebben az átépített és kibővített várban két pincében tárolták a borokat, feltüntetve mind a származási helyet, mind a beszerzés jogcímét (urasági, vásárolt, foglalt, hegyvamos bor), és pontosan megadva a hordóban lévő mennyiséget.³⁶ A gondos nyilvántartás a gazdasági jelentőség fokmérője is. A torony alatt lévő pincében volt 4 hordó szentmiklósi bor, mely „a vár szőlőiben”, azaz a földesúri kezelésben lévő szőlőhegyen termett, melyről tudjuk, hogy huszonegy és fél fertálynyi területet tett ki, míg Agghegy, Újhegy és Aranyhegy hegyvamos szőlőhegy volt.³⁷ Az egyik hordóban ötödfél (4 ½) csöbör, a másodikban 5 ½ csöbör és egy fertály, a harmadikban öt csöbör és egy fertály, a negyedikben pedig 4 ½ csöbör és egy fertály bort tároltak. Volt továbbá az egyik hordóban borpénzen vett szentmiklósi bor, 2 csöbörrel, melyet az uradalom – mint azt a Jagelló-kori Kecöl példáján láttuk – a jobbágyok pénzjáradékából fedezett. Továbbá pontosan meghatározott mennyiség nélkül „valami fogatík bort”, azaz foglalt bort is tároltak, melyet az uraság a jobbágyoktól alacsony áron szerzett be, hogy aztán nagy haszonnal kiárultassa. Úgy tűnik, a tárolás rendjének alapját a borok eredete képezte, mivel itt döntően a földesúr saját, allodiális szőlőjében termett borokat tároltak, míg az öreg pincében a hegyvamos borokat. Nevéből és a tárolt mennyiségekből adódóan is az utóbbi helyiség volt a nagyobb méretű, mely arra utal, hogy a beszerzés uralkodó módjának a terményadó tekinthető. A nyolc hordó közül az elsőben 4 csöbör szentmiklósi, a másodikban öt

³⁵ vö.: *Gerencsér* 2019a. 100–102, 111.

³⁶ MNL OL E 156 Fasc. 56. No. 33. pag. 88–89.

³⁷ MNL OL E 156 Fasc. 56. No. 33. pag. 141.

csőbör endrédi, a harmadikban 5 csőbör és 1 fertály szentmiklósi, a negyedikben szintén 5 csőbör és 1 fertály szentmiklósi, a hatodikban négy csőbör és 1 fertály szentmiklósi, a hetedikben öt csőbör és egy fertály szentmiklósi, míg a nyolcadikban két csőbör homoki (értsd: fertőhomoki) bor volt. Egy hordó üresen állt. Az üres boroshordókat nem itt, hanem a négy üres lisztes hordóval együtt a porkoláb szobája és a zabos ház közötti gabonás házban tárolták, 1584-ben az összeírók ebből 27-et találtak.³⁸ A fentiek alapján az uradalom nyugati részének bortermését alapvetően a kapuvári pincékbe szállították, melyek döntően szentmiklósi ültetvényekből származtak.

1608-ban a tinnában, azaz csőbörben összeírt tételek alapján a két borospince megkülönböztetésének alapja ugyanúgy a saját termés és a terményszolgáltatás volt.³⁹ A torony alatt lévő pincében, melynek ajtaját retesszel zárták el, öt hordó szentmiklósi bor volt, hordónként 4, 4 $\frac{3}{4}$, 4 $\frac{1}{2}$, 5 és 4 $\frac{1}{4}$ csőbör mennyiséggel. A szintén retesz ajtóval ellátott öreg pincében pedig 11 hordót töltöttek meg, az 5 csebert kitevő homoki hegyvamos boroshordón kívül mind Szentmiklósról származott, utóbbiak közül kettő volt dézsmabor (4 $\frac{1}{2}$ és 5 csőbörnyi), a maradék nyolc hordó hegyvamos, 6 $\frac{1}{2}$, 4 $\frac{3}{4}$, 6 $\frac{1}{2}$, 4 $\frac{1}{2}$, 5 $\frac{1}{2}$, 8, 6 $\frac{1}{2}$, illetve 4 $\frac{3}{4}$ csőbörrel. Az utolsó hordónál megjegyezték, hogy mivel a többi hordót ebből töltötték fel, „csak egy arasznyi és egy tenyéryni” maradt benne. A hordók mind fehérborok voltak, mert általában külön feltüntették, ha vörösről volt szó. Az összeírás az – öreg pincében elhelyezett – eszközökről is tájékoztatást ad, három ónkanna, egy rézcsap, egy fúró, egy vasabroncs, két korcsolya, egy szarvasüllő, egy szegfejező és egy melegítő rézfazék segítette a munkát. Ugyanebben a pincében 1660-ban az eszközökről részletesebb leltárt állítottak össze: retesz nagy ajtó lakatostul, bormérő fertályos sajtár, bádogtölcsér, bormérő faicce, vasból készült csapfúró, két körömvas, két borhordó fakanna, teknő (40 darabot jelöltek belőle, de ez nyilván elírás), fedél nélküli rossz vasfazék égetni való seprőhöz, korcsolya, rossz sótartó tung (átalag), 2 abroncsos fa vatalaj,⁴⁰ 4 fazék, 6 borhordó „bokalha” (bokalla, azaz bokály), fahéber, 3 szakasztó cserény.⁴¹ (2-3. kép)

Egy 1669. március 20-án kelt leírás szerint Kapuváron kívül Szentmiklóson, a kocma alatt is volt egy pince is, melynek pléhes (vaslemezes) ajtaját retesszel lehetett zární, berendezése között találunk bormérő ónmeszelyt és „bádgyok” (bádog) öreg tölcserét.⁴² Ugyanekkor Csapodon szintén összeírtak egy pincét, hasonlóképpen vaslemezes, retesz ajtóval, fertályos sajtárral, faiccét meszelyével, tölcserrel és korcsolyával, a pince előtt lévő színecskében hosszú asztallal, így utóbbi valószínűleg borkimérő helyiségként működött. A szentmiklósi présháznak vasretesszel zárható deszkás kapuja volt, benne gúzsos prés, lakat a kapun, kád, két hordó, négy öreg korcsolya, két borvályú, parasztnyoszolya,

³⁸ MNL OL E 156 Fasc. 56. No. 33. pag. 93.

³⁹ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. pag. (1608. január 1.) pag. 280–281.

⁴⁰ Vatalaj: vatalér, vatola, máshol csobolyó. Kulacshoz hasonló dongás edény, lapos hordócska. – Csiszár Attila (Soproni Múzeum) szóbeli közlése, amit ezúton köszönök.

⁴¹ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1660. június 1.) pag. 358.

⁴² MNL OL E 156 Fasc. 78. No. 44. pag. 18–19.

2. kép. Bokály. Északnyugat-Magyarország, 1688. (SoM NT 55.738.1.)

3. kép. Bokály. Északnyugat-Magyarország, 1689. A fedelén 1693-as évszám. (SoM NT 55.737.1.)

sajtár, rosta és körömvas, míg a présházból nyíló kis kamrában kisajtót találunk láncos reteszével és egy öreg vasfazekat.

Az 1686. évi generalis commissio szerint – ekkor az uradalmat már az Esterházyak bírták – a kocsmáépületek megvizsgálása a mesteremberek és a falusi, mezővárosi bírók feladata volt.⁴³ A hordók töltését a kapuvári várban a porkoláb és a tömlőtartó jelenlétében gántárfán (ászokfán) végezték, amiről elismervényt kellett készíteniük. A mértékek közötti eligazodást segíti, hogy „minden tíz akó borra egy soproni meszőlt acceptálunk; a soproni csöbör borrhul 80 med[ia], a fraknai csöbörül 90 med., az akó szerint pedig 60 med. adjon számot.”⁴⁴

Részletes jegyzéket találunk az 1670-es évekből a tárolt borokról. 1672-ben, amikor a kapuvári uradalom Nádasdy (III.) Ferenc fej- és jószágvesztése következtében fiskális birtok volt, a kamarai megbízottak összesített jövedelemkimutatása szerint az egyháznak járó dézsmát (tizedet) az uradalom minden évben a győri püspöktől bérelte, ami zavart

⁴³ Merényi Lajos (közli): A kapuvári urad. számvitele 1686-ban. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 9. (1902) 420. (= Merényi 1902a)

⁴⁴ Merényi 1902a. 423.

okozott a nyilvántartásban, ugyanakkor a bordézsmából és a hegyvából együttesen 253 ¼ akó borral számoltak évente.⁴⁵ Dugovicz Györgynek egy másik, öt évvel későbbi, *Extractus Universorum Proventuum Bonorum Kapuvariensium Annorum 1671, 72, 73, 74 & 1675* incipittel, 1677. június 17-én kelt kimutatása több évre visszamenően regisztrálta a különböző jogcímeiken beszerzett borokat, melyeket az alábbi táblázat szemléltet.⁴⁶

A kapuvári kamarai uradalom borjévedelmei 1671 és 1675 között akóban (urna)

Év	„Aeconomicalis”	Hegyvám	Dézsma	Elkobzott bor	Összesen
1671	42 ½	251 (dézsmával együtt)			293 ½
1672	49 ¾	164 ½	115 ¾	5	335
1673	93 ¾	129 ¼	163		386
1674	27 ½	127 ¼	87		241 ¾
1675	17 ½	110 ¾	21 ½		149 ¾

A jegyzék készítője által „aeconomicalis” (oeconomicalis), azaz „gazdasági” néven nyilvántartásba vett bor nagy valószínűséggel az allodiális szőlőföldből, a földesúr saját bortermeséből származó jövedelmet jelenti, mivel aránya kicsi, így nem lehet idegen helyről vásárolt bor sem. Bár az 1671-es évben együtt jegyezték fel a dézsmabort és a hegyvamos bort, világos, hogy a – terménymennyiségtől független, a szőlőföld után általánként szedett – hegyvám jelentette a legnagyobb jövedelmet. Az elkobzásból származó contrabandális bor minimális mennyiséget tett ki.

Bizonytalanságra adhatna okot a „decimálisként”, azaz dézsmaborként megjelölt járadékfajta értelmezése, mivel az egyházi tizedet (decima, dézsma) és a földesúrnak járó borkilencedet (nona) gyakorta egyaránt tizednek (együttesen pedig huszadnak, másként quintának, azaz ötödnek) nevezték.⁴⁷ Mint azonban több forrásból – például a fent említett 1672. évi kamarai jegyzékből – ismeretes, a kapuvári uradalom bérelte az egyháznak járó terményjáradékot, és a Mária Terézia 1767-es úrbérrendezése kapcsán készített falusi jegyzőkönyvek tanúsága szerint sem Kapuváron, sem az uradalom szőlőhegyvel rendelkező településein nem volt szokás a kilencedvétel. A vallomások szerint Kapuváron soha „usuban nem volt”, hanem mundérpénzt (katonai adót) fizettek helyette, Endrédn, Homokon, Szentmiklóson is – sőt úgy tűnik, egész Sopron vármegyében – mellőzték.⁴⁸ A dézsma tehát itt egyértelműen a termésmennyiség függvényében beszolgáltatott

⁴⁵ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1672) pag. 806.

⁴⁶ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 44. (1677) pag. 172, 176, 180, 184, 189.

⁴⁷ A kérdésről átfogóan: *Pach Zsigmond Pál*: Kilenced és földesúri dézsma a XVII. századi Magyarországon. Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 13. (1963–1964) 1–2. sz. 47–69.

⁴⁸ *Csiszár Attila*: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Kapuváron (1767). Soproni Szemle 58. (2004) 3. sz. 279. *Tóth Péter*: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Sopron vármegyében. I. Magyar és latin nyelvű vallomások (1767). Sopron, 1998. 79, 104, 186.

egyházi jövedelemnek, a tizednek a földesúri árendájára utal, nem pedig a gyakran szintén dézsmának nevezett földesúri kilencedre. 1675-ben feltűnően kevés bort gyűjtöttek be ebből a járadékfajtából, ami a hegyvám többi évhez viszonyított arányából kiindulva nem feltétlenül magyarázható egy akkori esetleges rossz szőlőterméssel. Mivel a bordézsmá tizedrészt jelent, óvatos becslés alapján megállapítható a jobbágyság 1671-es bortermése, mely – egy akót középértéken 51–54 liternek számolva – 58650–62100 liter, azaz 586,5–621 hektoliter lehetett. Öt év alatt az összes típusból 1406 akó bort gyűjtöttek össze, mely átlagosan 281,2 akót jelentett évente. Ehhez hozzáadva az az évi allodiális tételt, az uradalmi termés egy év alatt 611–647 hektoliter bort – pontosabban újborról lévén szó, inkább mustot – ért el, és még ezen felül volt a vásárolt bor. Az ötévi termés körülbelül felét jelentette a hegyvámos bor, (782 $\frac{3}{4}$, de ez tartalmazza az 1671. évi dézsmabort is), míg a földesúri bortermés alig haladta meg a 16%-ot. Így számszerűen is igazolható az a 16. századi pincészeti adatokból látható sejtés, hogy az ország nagy részéhez hasonlóan a kapuvári uradalomban a földesúri szőlőhegyeken megtermelt bor mennyisége messze alatta maradt a kiárult mennyiségeknek, azaz a borból származó jövedelmek nem a saját bortermésből, hanem a szőlőterület és a termés megadóztatásából fakadtak.

Logisztika és kocsmatartás

A kapuvári vár pincéiben tárolt borokat az uradalom falvaiba szállították ki, hogy ott többszörös áron a kocsmákban árusítsák. Kiviláglik ez az 1608. évi urbáriumból: „Ezen Kapu Varbul vittének borokat ki az Falukra, kik mostan folynak, és az borokat még nem percipialták [adták el]”.⁴⁹ Pontos leírást kapunk arról, hogy a kapuvári elosztóközpontból mely településre milyen eredetű és mennyiségű bort szállították ki. Babótra 4 tinna „szőlő borát” (vagyis urasági bort), az összes többibe pedig szentmiklósi hegyvámos bort: Kapu városába 6, Kecölbe 5, Vitnyédre 4 $\frac{1}{2}$, Endrédre 5 $\frac{1}{2}$, Szentmiklósrá 7, Csapodra 4 $\frac{3}{4}$, Söjtörre (Süttörre) 5 $\frac{1}{4}$, Bogyoszlóra 6 $\frac{1}{2}$ tinnát. A legtöbb bor láthatóan mindig Szentmiklósról származott. A földesúr kocsmáltatási monopóliuma és a kényszerpiacot jelentő jobbágyok vételi kötelezettsége folytán fordult elő az abszurd helyzet, hogy a szentmiklósi jobbágyok által beszolgáltatott borokat beszállították Kapuvárra, majd onnan újból kivitték Szentmiklósrá, hogy a jobbágyok adott esetben saját boraikat – és a hitvány minőségűnek tartott hegyvámos borokat – fogyasszák el, de immár drágábban. 1672-ben 12 településen történt uradalmi kocsmáltatás, Kapu mezővároson kívül Babóton, Vitnyéden, Szilben, Pordányban, Bodonhelyen, Pápocon, Bogyoszlón, Szentmiklóson, Csapodon, Söjtörön és „Sz. Andráson” (azaz nyilván Endréden), mely helyeken összesen 2665 $\frac{1}{4}$ akó bort árultak ki.⁵⁰ Összevetve ezt az 1672. évi kamarai adattal, az tűnik ki, hogy az uradalom a kimért borokat döntően vásárlásból biztosította. A kocsmabevétel ekkor 3884 forint 37 dénár-ra rúgott. 1677-ben Pordány 12 forint 50 dé-

⁴⁹ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1608. január 1.) pag. 288.

⁵⁰ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1672) pag. 810.

nár szárazcsap-pénzt fizetett, a barbacsiak 18, a bősárkányiak 17, a babótiak (telkenként két, összesen) 46, az ordódiak 9, a süttőriek 21, a csapodiak 16, a vitnyédiek 28 (telkenként két) forintot.⁵¹

Azon falvak számára, ahová nem jutott bor a kapuvári pincéből, vétel útján szereztek be a hiányzó mennyiséget, amint arra Sennyey fent idézett, 1546. október 7-én kelt levele világosan utal. 1588-ban a borok a szentmiklósi és a hegykői vételek mellett főként Sopron környékéről, Sopronból, Kőszegről, [Fertő-]Széleskútról (Breitenbrunn), Borsmonostorról (Klostermarienbergről) és Trautmannsdorfról származtak, egy évvel később pedig Nezsider (Neusiedl am See), Pápa és [Sopron-]Keresztúr is felkerült a listára.⁵² Ekkor a borok több mint felét vásárolták, és csak alig tizede származott terményadóból. Aligha meglepő tehát, hogy szüretkor minduntalan a vételt szorgalmazták. Ezeket a borokat azonban a jobbágyoknak hosszú fuvarban, több napi távollétben kellett szállítaniuk, ami nemcsak saját gazdaságaik teendőitől, de a majorsági földeken teljesítendő robottól is elvonta őket. A török veszélyeztettség dacára továbbra is érvényes maradt az a még a Kanizsaiak idején meghonosodott gyakorlat, mely szerint a bodonhelyiek délről hoztak fel borokat. Amíg korábban azt szekérbér címén készpénzen megváltották, most a hosszú fuvar ténylegesen teljesítették. 1583 nyarán ugyanis borszállítás közben, a „vár bora mellett” a török portyázók meglepték a bodonhelyieket, őket és a szili Dicső Józst fogságba vetették.⁵³ Közülük Kovács Péter 1584-ben szabadult ki, Kis Simon fiát viszont még mindig fogva tartották. A szekerezés évszázadokon át tartó terhét támasztja alá, hogy 1672-ben azon kapuváriaknak, akik igavonó marhával rendelkeztek, bort kellett szállítaniuk a kocsmahelyekhez.⁵⁴

Ami a bor árát illeti, nehéz általános képet alkotni. 1560. május 31-én Sárvár és Kapu tartományban Szele Jakab intézkedett a bor kiárúsítása ügyében, miután Sennyey közölte vele, hogy nem áll rendelkezésre kiárúsításra szánt bor, így Szele bort küldetett, hogy azokat osszák szét a falvakban.⁵⁵ Ennek során említették, hogy 1 pint bort 12 krajcárért árusították. 1588-ban átlagosan 20 dénárért árulták pintjét, ettől a minőségtől függően eltérhettek, a gyengébb minőségű hegyvamos borok olcsóbbak voltak (16 dénár pintonként), míg a borseprű nélküli keresztúri borért 32 dénárt is elkértek.⁵⁶ A nyereségre példa, hogy amíg a kőszegi bor akóját két forintért vásárolták, ugyanezt a bort Bodonhelyen már 2 forint 50 dénár körül mérték ki, vagyis a haszon – leszámítva a borkimérési jutalék átlagos 0,7%-át – nagyjából 25%-os volt. Buza János Tholt Juditra is támaszkodó kutatása szerint 1595-ben – 1588-hoz hasonlóan – 20 dénár volt egy pintnyi mennyiség ára,

⁵¹ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 44. (1677. július 31.) pag. 3, 10, 22, 33, 40, 42.

⁵² Horváth 2004. 361, 383–384.

⁵³ MNL OL E 156 Fasc. 56 No. 33. pag. 1–2. 37.

⁵⁴ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1672) pag. 783.

⁵⁵ *Óze Sándor* (kiadja): 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz. 1549–1562. II. Bp., 1996. 191.

⁵⁶ Horváth 2004. 383–384.

de feljegyezték, hogy az év folyamán 24-re, sőt 28-ra is felszökött, 1624-ben már 24–32, 1628-ben pedig 32 dénárt kértek ugyanezért a mennyiségért.⁵⁷

Az italmérés Kapuváron belüli helyéről a 16. század végéig nem ismert megbízható adat, de a kocsmahely bizonyosan nem a várban volt, mert a vár védelme szükségessé tette az illetéktelenek belépésének tilalmát. A pincét is a fokozottabb őrizet miatt helyezhették oda, és 1608-ból tudjuk, hogy városi árultatásra a bort kiszállították a várból. Gyanítható, hogy a kocsmá és a vámhely egy helyen volt, ahogyan azt az általános gyakorlat, uradalmi szinten pedig Bodonhely és a kecsői Újhíd példája is mutatja. Kapuváron az első adatot erre 1597-ből találjuk, amikor az urbárium szerint „Ezen Vám haz udwárán korchyomall az Vr ew Nag[yság]a Szamara Kászá Amburus”.⁵⁸ Ezek szerint a nagy utasforgalmat és a megállási kötelezettséget kihasználva a kocsmaház valóban a vámháznál volt, melynek akkori kocsmárosát Kasza Ambrusnak hívták. Korábban azt feltételeztem,⁵⁹ hogy a vámház a Sopronba vezető országút mentén a mezőváros nyugati határánál állt, álláspontomat azonban felül kell vizsgálnom. Az urbárium ugyanis elárulja, hogy „Az Vr eó Naga Szamara egy Kowach Szynnye [színje, azaz műhelye⁶⁰] hell vagyon, vagyon wgyan ottan az Vám ház”. Márpedig 1584-ből tudjuk, hogy a kovácsműhely a vár szomszédságában volt (*Kovách mehelben az war elöth valoban*),⁶¹ így a vámháznak is a vár „előtt” kellett lennie. Később azonban a vámhelyet a város nyugati végébe helyezték át. 1945-ig a róla elnevezett Vámház-ér partján állt, így ábrázolja a „Domus Telonialis”-t Hegedüs Nepomuk János megyei földmérő 1786-ban készült térképe.⁶² Azt, hogy az állandó urasági kocsmá még a várhoz közel lévő vámháznál helyezkedett el, az 1608. évi két urbárium teszi bizonyossá. Az egyik „Uram eó Naga Korchomallo haza” néven hivatkozik rá, a másik pedig elmondja: „Korczomaros haza / Ez az eó Naga szamara walo ház / elette Vam haz wolt”.⁶³ A kocsmáépületet a 17. században a városon belül a Főszeren, közvetlenül a plébánia mellett lokalizálták az összeírások. 1660-ban Takács Mátyás lakott benne, nem messze tőle pedig a kocsmáros, Olaszgyörgy, 1672-ben is a plébániával volt szomszédos a „Korczma ház”.⁶⁴ Az 1680-as urbárium, amely nem az *Urbaria et Consciptiones* fondjában, hanem az Esterházy-iratok között maradt fenn, a vámház és a közelében lévő plébániaház

⁵⁷ Buza János: Mezőgazdaság és parasztság a török korban. In: Horváth Ferenc (szerk.): Sárvár monográfiája. Sárvár, 1978. 255.

⁵⁸ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1597) pag. 18. Az urbáriumot kiadó Mikó Sándor nem „korcsmál” gyanánt, hanem – meglátásom szerint tévesen – egy főnév és egy ige kapcsolataként értelmezte a szöveg helyét: „Korchjom all”. Vö.: Mikó Sándor: Az 1597. évi kapuvári urbarium. I. Soproni Szemle 46. (1992) 2. sz. 135.

⁵⁹ Gerencsér 2019a. 105.

⁶⁰ Mikó Sándor forráskiadása ezt helytelenül közölte: „Vynnje helyly”. Mikó 1992. 135.

⁶¹ MNL OL E 156 Fasc. 56 No. 33. pag. 96.

⁶² MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (= GYMSMSL) Sopron megye kéziratos térképei, 28. Mappa exhibens plagam inter terrena opidi Kapuvár et possessionis Vitnyéd controversam, 1786.

⁶³ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1608. március 6.) pag. 157. (1608. január 1.) pag. 291.

⁶⁴ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1660 I.) pag. 685. (1660 II.) 880–881. Fasc. 156. No. 2. pag. 128.

mellett említ egy urasági kocsmát, ugyanakkor Henye Gergelyné telkénél is szól kocsmaházról, azaz ekkor Kapuváron már két kocsmá működhetett (de elképzelhető, hogy utóbbi esetben a margóra írt megjegyzés csak utólagos, 18. századi betoldás).⁶⁵

A belső berendezést tekintve Kapuvárról nem, csak Szentmiklósról rendelkezünk információval. 1669-ben a szentmiklósi kocsmában összeírtak egy hosszú asztaltáblát, körülötte két hosszú padot, három romladozott ablakot, ablaktáblákkal, két folszegezett polcot, egy paraszt kályhás kemencét (cserépkályhát), egy bélétes, fából készült kilincses ajtót, a házból kinyíló pitvaron is volt ajtó láncos retesszel, és a fentiekben már leírt módon a kocsmá pincével is bírt.⁶⁶ Ugyanebből az évből a süttöri korcsmaház berendezéséről csak azt tudjuk, hogy kilincses ajtaja és két parasztablaka volt, illetve egy paraszt kályhás kemence fűtötte.⁶⁷

Szilben 1677-ben a kocsmaházról feljegyezték, hogy kőből (valószínűleg inkább téglából) épült, de ott akkor a lakatgyártó és a kocsmáros lakott, akik évi 10 forintot fizettek.⁶⁸ Ugyanakkor Babóton – mint az Kapuváron is megfigyelhető volt – a plébániaház szomszédságában helyezkedett el a kocsmaház, ahol a kocsmárosi teendőket Németh János, Szentmiklóson pedig Varga János látta el, utóbbi helyen a vincellér Fodoróczi Balázs volt.⁶⁹ Az endrédi kocsmáros Fejes Péternek, a csapodit Kovács Ferencnek hívták.⁷⁰ Czuppon Mihály bírságpénzeokról való 1671-es kimutatása szerint a bogvoszlóiak 74 forint büntetést fizettek „más idegen kocsmára való járásért”,⁷¹ amit a földesúr (ekkor a kamara) azért szankcionált, hogy ne essen el a bevételeitől. Ez az üzleti észjárás tükröződik az utasításokban is.

Uradalmi rendtartások

Az úrbéri összeírásokban a törvényi előírásoknak megfelelően meghatározott rendtartás szerint karácsonytól a következő év Szent Mihály napjáig, azaz szeptember 29-ig a jobbágyok csak a földesúr borát árulhatták ki, és a fennmaradó negyedévben adhatta el a jobbágnép a saját termését. Azon falvak, melyek rendelkeztek szőlőhegygel, annyi kedvezményt kaptak, hogy az év többi részében is minden két urasági hordóra rákezdhettek egy hordó saját bort.⁷² Az alább tárgyalandó 1633. évi instrukció idejéig, mely ezt a szabályozást módosította, még nem volt általános szokás a boroknak kizárólagosan kocsmákban

⁶⁵ MNL OL P 108 (Esterházy család hercegi ágának levéltára) Repositorium 65. (Úrbéri ügyek és az uradalmak urbáriumai) Fasc. 9. Az 1680. évi kapuvári urbárium. pag. 100–102.

⁶⁶ MNL OL E 156 Fasc. 78. No. 44. pag. 19.

⁶⁷ MNL OL E 156 Fasc. 78. No. 44. pag. 16.

⁶⁸ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 44. (1677. július 31.) pag. 12.

⁶⁹ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 44. (1677. július 31.) pag. 21, 25.

⁷⁰ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 44. (1677. július 31.) pag. 35, 38.

⁷¹ Idézi: *Eckhardt Ferenc*: Az úriszéki büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Jogtudományi Közlöny, 6. (1951) 7. sz. 391.

⁷² vö.: Fertőszentmiklós példáját: MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1608. január 1.) pag. 234.

való kimérése, árusítottak magánháznaknál is. A korszak végén, az új birtokos, Esterházy Pál Kapuvár privilegizált mezővárosnak adományozott, 1684. november 1-jén kelt kiváltságlevelé 6. pontjában a következőképpen szabta meg a negyedéves kocsmáltatási jogot: „Nem lehetvin bor nélkül magunk is Kapuvárott, azokáért annak esztendőtt által Czégér alatt való folyássát föntargyuk, mind azon által Sz: Mihály naptul fogvást Karátson napig, hogy az Város is bort árultathasson meg engedünk”.⁷³ A város mint communitas bírta tehát a háromhavi bormérési jogot. Az úgynevezett Nádasdy-kódex nevű instrukciós könyvben a bortöltőknek és az asztalnokoknak szóló instrukciókon túl négy 17. századi, rábaközi vonatkozású kocsmai utasítás maradt fenn, melyek közül a legbővebb és legkorábbi 1633-as keltezésű.⁷⁴

Révay Judit, az alig két hónappal korábban elhunyt Nádasdy Pál özvegye 1633. december 12-én Csejtéről Madarász Márk kapuvári udvarbírónak részletes uradalmi utasítást adott, melyben ismétlődően visszatért az italmérés kérdésére.⁷⁵ A minden ízében nyereségorientált üzletpolitikáról árulkodó instrukció körültekintően szabályozta a kocsmáltatást, és ellenőrzési kötelezettségek sorával a korábbiaknál jóval szigorúbb rendelkezést adott udvarbírója és a föléje prefektusként kinevezett Wittnyédy János kezébe, ami növekvő adminisztrációs terheivel a professzionizálódó földesúri vállalkozás képét mutatja. Minthogy a határnapok be nem tartását általában is szigorú pénzbírsággal sújtották, melynek révén a szőlőbirtokos gyorsan nagy adósságra tehetett szert, Révay elejét kívánta venni annak, hogy a szőlők műveléséből kitaltsák azon személyeket, akik kis adósságot bírtak. Az intézkedés mögött az a megfontolás állt, hogy nem szolgálja az uradalom érdekeit a szőlőhegyek elhanyagolása, mivel így a borból származó jövedelem csökken. Ugyancsak ezt a célt szolgálta az a rendelkezés, hogy egy héttel előtte tájékoztassák a nemesasszonyt a szőlőhegyen végzendő munkákról, hogy azok művelése idején ne vonják el a munkáskezeket más feladatokra. Az instrukció egyértelművé teszi, hogy a birtokos bérelte az egyháztól a bordézmát, ám itt is a hozamkülönbséget lebegett a szeme előtt (*Az dézmát tudja-e kegyelmed mi drágán szoktuk megárendálni, hogy azért haszonnal térüljön meg*). Madarász Márknak a dézsmaborról szóló kimutatást évente kellett megküldenie a földesúr számára, de a dézsmaszedést megelőzően is folyamatos tájékoztatási kötelezettsége volt. Az úrnő megtiltotta továbbá, hogy bárki az engedélye nélkül bort adjon el, és jól mutatja a szőlő jövedelmezőségét, hogy földesúri monopóliummá tette a bor és a gabona közötti terménycserét (*Az ki gabonáért bort akarna eladni, másnak adni ne engedje, nekünk is lévén gabonánk, gabonát adjunk borért*).

⁷³ MNL GYMSMSL V 27. (Kapuvár nagyközség iratai) 2. d. A kapuváriak kiváltságlevelé, 1684. november 1. Közölve: *Gerencsér Péter*: Bécs kapujában. A Rábaköz hadtörténete a török korban. Csorna – Kapuvár, 2020. 223–224.

⁷⁴ A kódex tartalmának jegyzéke: *Koltai András* (szerk.): Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708. Bp., 2001. 269–277, et passim.

⁷⁵ *Iványi Béla* (közli): A kapuvári uradalom utasítása 1633-ból. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 12. (1905) 281–286.

A kocsmállás terén Nádasdy reformintézkedéseket vezetett be. Azelőtt két földesúri hordó bor után a „polgárság” (jobbágyközösség) a harmadik hordót maga árusíthatta, ezután ezt nem engedélyezte, minden kétséget kizáróan a konkurencia kizárása miatt. Úgy intézkedett, hogy a polgárok elégedjenek meg azzal, hogy Szent Mihály napjától maguknak kocsmálhatnak. Ugyanakkor a kapuvári uradalomban „jóakaratunkból megengedtük”, hogy az új szabályozás csak a következő évtől, 1634-től lépjen életbe, addig a földesúr minden két hordó bora után a harmadikat rákezdhetik, de legfeljebb nyolc-kilenc akónyit, ellenkező esetben a bort lefoglalják. A kocsmai borok árát azonnal kellett beszedni, és a belőle befolyt bevételből quietantiát, nyugtát kellett adni. Mint láttuk, Sennyey Ferenc korában a bor értékesítésének és kifizetésének ideje még eltérhetett egymástól. Az utasítás szerint az udvarbíró kötelessége volt ügyelni arra, hogy a bor a kocsmáltatás során ne fogyjon el. Ez a passzus a jövedelmek szaporítása érdekében a fogyasztás folyamatosságát igyekezett biztosítani, míg a 16. század közepén még találkozhattunk hiánygazdasággal: a kocsmákon elfogyott a bor, és nem volt mit kiárulni. A vendéglátást az instrukció oly módon szabályozta, hogy főrendek beszállásolása esetén a várakban és a majorságokban a földesúr javaiból illedelmesen kínálják meg őket borral, de „nem tékozlással” – azaz Révay takarékosra intette a javak kezelőjét. A szakértelem, az ellenőrzés és az áttekinthetőség piacorientált szelleme egyaránt kitetszik abból a pontból, amely a korábbi gyakorlatot megváltoztatva ezután kizárólag kocsmákon, és nem magánházaknál engedélyezte az italmérést (*egy-egy eszes és borhoz tudó korcsmáros árulja az mi borainkat és ne házanként, úgy mint annak előtte*).

Datátlanul maradt fenn a Nádasdy-kódexben a rábaközi kocsmák inspektorának, Márton Pálnak szóló földesúri utasítás, melynek szövege gyakorlatilag megegyezik az utódjának, Ensel (Enzsöl?) Andrásnak szóló, 1656. január elsején kelt instrukcióval (utóbbi teljes szövegét a tanulmány végén közlöm).⁷⁶ Nyolc, illetve kilenc pontjában Nádasdy (III.) Ferenc elsőként arra hívta fel felügyelője figyelmét, hogy személyes jelenlétével biztosítsa: a boroknak a Rábán történő behozatalakor ne történjen korrupció. A borok tárolásának helyszínén, Szilben és Csornán a hordókat csak egyesével szabadott a kocsmáros rendelkezésre bocsátani, és az elfolyt veszteség kiegészítését, a „borvonást” is személyesen kellett ellenőriznie. Anyja, Révay Judit utasításához hasonlóan ő is felszólította az inspektort a kiárult borok utánpótlásának szükségességére, melyeket tisztességes embereknek kellett árulniuk. A kocsmárosok fizetését akónként 10 dénárban szabta meg, emellett a borseprő is őket illette. Szintén az 1633. évi rendtartással egybevetően megparancsolta az eladott borok árának azonnali beszedését, mivel utóbb nehezebb volt utánajárni a felhalmozott adósságoknak. Annyi engedményt tett, hogy a helyieknek alacsony összegre rúgó hitelt szabad volt adniuk, az idegennek viszont semmit, nyilván azért, mert utóbbinak bottal üthetik a nyomát. A kocsmatartásból befolyt árbevételt kéthetente a biztonságosabbnak ítélt kapuvári várba kellett szállítaniuk, ahol egy erre kijelölt külön

⁷⁶ MNL OL E 185 Utasítások, 67. doboz, I. kötet. No. 57. pag. 288–289. 336–337. A „kódexben” való elhelyezkedése és szövegezése alapján a Márton Pálnak küldött instrukció éppúgy Nádasdy (III.) Ferentől származhat, és keletkezése is a 17. század derekára tehető, mint az Ensel Andrásról írt 1656-os rendelkezés.

pénzesládában kellett őrizniük. Megtiltotta, hogy a kocsmáros a borból befolyt pénzzel kereskedjen. Utolsó pontja magyarázatot ad arra, hogy miért szállították a behozott borok egy részét Csornára, nevezetesen azért, mert közel fekszik Barbacshoz, melynek 13 hordót volt kötelessége megvennie. Hasonló megfontolás állhatott a szili tárolás mögött is, mivel a térség közepén fekvő faluból a Rábaköz többi települése gyorsabban elérhető.

Nádasdy (III.) Ferenc 1664. október 25-én pottendorfi kastélyában újabb, tízpontos italmérési utasítást adott ki, ezúttal Fábíán János számára, aki nem pusztán a rábaközi (kapuvári), hanem a többi Nádasdy-uradalom, Sárvár, Sárvár-Felsővidék, Sopronkeresztúr, Klastrom (Borsmonostor), Léka (Lockenhaus) és Dörföly (Dörfel, ma Steinberg-Dörfel része) közös kocsmállási felügyelője is volt (az utasítás szövegét szintén közlöm a függelékben).⁷⁷ A bortárolás logisztikai központja Sopronkeresztúron és Sárváron volt, ahol a kulcsárok feladatául szabta meg az úr a borok őrzését, elismervény adása ellenében ők tartoztak kiadni azokat az egyes uradalmak tisztviselőinek a kezébe. Fábíán János munkaköréhez tartozott, hogy a hónap elején kimutatást kellett készítenie a kiszállított borok mennyiségéről és helyéről, a hónap végén pedig a tisztviselőkkel és a kocsmárosokkal együtt a keresztúri várban kellett kölcsönös nyugtaadások mellett tételesen elszámolniuk. A pénz szállítását muskétás katonák kísérték. Megerősített több, már korábban is érvényben lévő szabályt, mint a bor folyamatos utánpótlását, a kocsmáros személyének feddhetetlenségét, a hitelezés felső értékhatárának maximalizálását (ezúttal egy forintban), a jobbágyok borkimérési tilalmát, az idegen kocsmára járás tilalmát 24, illetve 4 forint büntetés terhe mellett. A földesúr kereskedelmi monopóliumát biztosította a jobbágyok borának elővásárlási joga, és ha ezt a jobbágy, másnak adva el borát, nem tartotta tiszteletben, 12 forintos bírságot helyeztek kilátásba. A nyereségorientált szemlélet rajzolóódik ki az utolsó pontból is, miszerint a kocsmárosoknak az üres hordókat a kulcsárokhoz kellett visszaküldeniük, hogy azonnal újratöltsék.

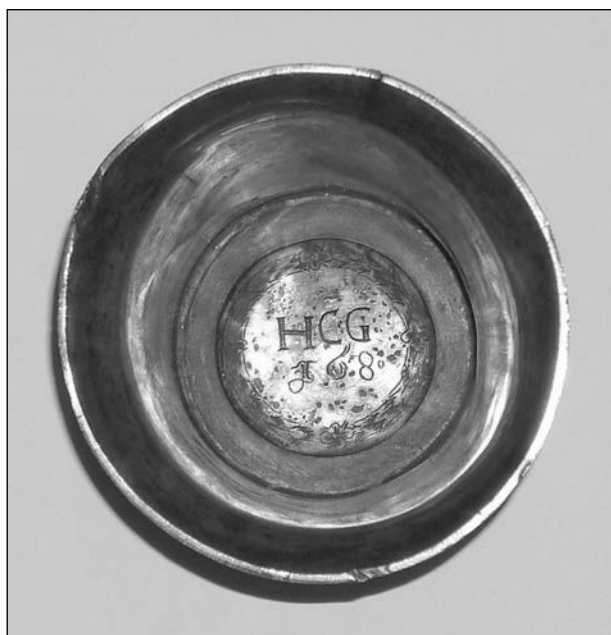
Ugyanezt a szellemiséget örökölte tovább az új birtokos, Esterházy Pál, amikor 1688-ban kelt általános instrukciója során felhívta tisztartóinak a figyelmét a majorsági szőlők ganajoztatására, tisztán tartására, illetve újfent a munkák írásbeli nyilvántartására: „szorgalmasan conscribálván hiven és igazán adminisztráljanak.”⁷⁸ (4–5. kép)

A kiadásokat növelte viszont, hogy az uradalmi tisztviselők és a majorsági alkalmazottak jövedelmük egy részét természetbeni járandóságokban, borban kapták meg, ezek rendjéről rendszeresen tájékoztatnak az utasítások és összeírások. Az 1608. évi első urbárium szerint a legtöbb bort kommencióban Balassy Mihály udvarbíró és Vághy János porkoláb kapta (egyaránt 12 akót), a számtartónak, a viceporkolábnak és a majorsági alkalmazottaknak viszont nem járt bor, a kocsmárosasszonynak is csak 8 köből búza.⁷⁹ A személyzet fizetéséről szóló 1690-es összegzés szerint a tisztartó és a számtartó borjáradéka egységesen 12 akó volt, a porkolábnak ennek a fele, a kaszárnak, a kulcsárnak és

⁷⁷ MNL OL E 185 Utasítások, 67. doboz, II. kötet. No. 87. pag. 287–292.

⁷⁸ *Merényi Lajos* (közli): Hg. Esterházy Pál nádor általános utasítása tisztartóihoz (1688). *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 9. (1902) 473.

⁷⁹ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1608. január 1.) pag. 285–288.

4-5. kép. Ezüstpohár, Beled. A fenék belső oldalán 1680-as évszámmal. (RMGy HT 70.11.87.)

a konyhasáfárnak együttesen 9 akó bor, ezenkívül a pordányi majoros is kapott 5 akóval.⁸⁰ A kapuvári plébánosnak 1686-ban a szombati votívumért, azaz a rendkívüli szentmiséért (*missa votiva*) hat akó bort járt.⁸¹ Ugyanez maradt érvényben a század végén is, mivel az 1696–97. évi katolikus egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint az akkor 33 éves Andor István plébános az uradalomtól évente 6 akó bort kapott a szombatonként tartandó iszentszeletért.⁸²

A 17. századi rendtartások mind ugyanazt a motivációt hordozták magukban, nevezetesen az ellenőrzés, a felügyelet, az elszámoltatás szigorítását, amelynek végső célja a nagyobb haszonszerzés volt. A birtokosok igen drákói szigorral tartották rajta a szemüket a szőlő- és borkereskedésen, a termelés, az értékesítés és a fogyasztás minden egyes fázisát elismervényekkel és ellenőrzésekkel igyekeztek követhetővé tenni, ami a kapitalizálódás és a bürokratizálódás modern szelleme felé mutat.

Visszaélések és restanciák

Minthogy a borkereskedelem az uradalom messze legjövedelmezőbb üzletágát jelentette, potenciálisan a korrupció melegágya volt. Elsődlegesen ennek megelőzését, a borforgalom átláthatóságát célozták az imént tárgyalt ellenőrzések, nyugtaadási kötelezettségek. Alighanem a hűtlen kezelés széles körben divatozó gyakorlata ihlette a sárvári Nádasdyudvarban is megforduló Tinódi Sebestyén *Az udvarbírákról és kulcsárokról* című 1554-es költeményét, melyben a tisztségviselők gazdasági visszaéléseit korholta: „Óh, mely nagy kárt tesznek az udvarbírák, / Mert titkon magoknak sokat takarnak, / Igön hízölködnek, sokat csélcspanak, / Ki miatt az urak sok kárt vallanak”.⁸³ Találunk is Kapuváron ilyen udvarbírói visszaéléseket. 1587–1589-es tevékenysége alapján Vasváry Imre provisor ellen éppen az uradalom megkárosítása jogcímén indítottak eljárást 1589-ben, majd 1590-ben, és váltották le tisztségéből. Többek között az volt a vád ellene, hogy összesen 149 akó borral károsította meg az uradalmat, Pacsy Gergely számtartó azt hozta fel ellene, hogy Vasváry 1587-ben korlátozta hatáskörében, csak a falvak borárulással beszedett pénze kapcsán intézkedhetett.⁸⁴ Kozma Máté szentmiklósi vincellér arra panaszkodott, hogy nem törődött a szőlőhegyen végzendő munkálatokkal, a szentmiklósi présház és a hordók tönkrementek, az úrbéresek a szüntelen sárvári fuvarozások folytán nem tudták megművelni saját szőlőtökéiket, az endrédiiek pedig sokallták a szőlőben végzett robot egy napi késedelméért rájuk kiszabott 21 dénáros bírságpénzt.⁸⁵

⁸⁰ *Merényi Lajos* (közli): A kapuvári uradalom személyzeti kiadásai 1690-ben. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 9. (1902) 470–472.

⁸¹ *Merényi* 1902a. 423.

⁸² *Varga Imre*: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–97-ből. *Arrabona* 14. (1972) 306.

⁸³ *Jankovics József – Kőszeghy Péter – Szentmártoni Szabó Géza* (szerk.): *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma*. Bp., 2000. 51.

⁸⁴ *Horváth* 2004. 355. 12. jegyz. 376.

⁸⁵ *Horváth* 2004. 376–378.

A nemesek általános útvámmentességét érte sérelem 1687-ben a kapuvári vámon, ahol egyébiránt hordónként egy pint bort kértek az áthaladásért. Csáfordy Péter Esterházy Pál főispánhoz és Sopron megyéhez írt 1688. évi panaszlevelében azt kifogásolta, hogy a Mátyás nevű zsidó vámos többszöri alkalommal is törvénytelenül vámolta meg boros szekerét, sőt még igavonó jószágát is lefoglalta: „Kénszerítettem cum protestatione [tiltakozással] nemes vármegyénk esküttjő székén azon Kapuvárott tíz tallért letennem, hogy két elfogott ökrömet kiszabadíthassam, mellyeket előbb szolgabíró Vörös János úr által repetalattam [visszaszereztem] ugyan, de nem adta különben ki, hanem azon letett tíz talléromra”.⁸⁶ Még a panaszlevél keltezését megelőző héten, január 25-e körül is erővel sértette meg Csáfordy szabadságát „ezen sidonak alkalmatlanságha”. A megyei törvényszék tárgyalása igencsak elhúzódhatott, mert (Felsőbüki) Nagy István Sopron megyei alispán, Vörös János szolgabíró és Tóth Péter ülnök jelenlétében csak 1692. február 7-én Csáfordon született döntés arról, hogy Csáfordytól jogtalanul követelte Mátyás kapuvári vámos a vámot, aki azonban az idézés ellenére meg sem jelent a bíróságon, így bizonyítást nyert hivatali visszaélése mellett rá külön büntetést is kiszabtak.⁸⁷

A falvak borral kapcsolatos tartozásait pontosan nyilvántartották. 1660-ban pénzbeli restanciaként tartottak számon a bormérési kötelezettség alapján szedett adót, Barbacsnál és Bősárkánynál együttesen 13, Babótnál 22, Szentmiklósnál 14, Söjtörnél 26, Endrédnél 33 forint csappénzt, melyeket a falusi bírónak kellett beszolgáltatniuk, de a kapuvári bírónál, Göndöcs Jánosnál ilyen nem jegyeztek fel.⁸⁸ Ugyanebben az évben „Az korczmakon valo Restantia” címén a kapuvári kocsmárosnál, Olaszy Györgynél számon tartottak viszont 69 forint 93 dénár adósságot. Ezenkívül a kapui Süpölcz (Sipőcz) Pál 94 dénárral tartozott a seprő áráért. Összehasonlításképpen Hirschel Michael babóti kocsmáros restanciája 159 forint 20 dénárt, Zámbo István szentmiklósi kocsmárosé 12 forint 21 dénárt, Varga Balázs endrédi kocsmárosé 24 forint 21 dénárt, Gemery (?) Farkas söjtöri kocsmárosé 20 forint 54 dénárt, Kacs (Gacs?) István csapodi kocsmárosé pedig 18 forint 34 dénárt tett ki. A borarulás utáni teljes tartozás összesen 305,27 forint volt. A babóti tette ki az összes adósság több mint felét, míg a kapui a negyedét, ami jól mutatja, hogy a birtokközpontban – Babóton és a tőle még nem teljesen független Kapuváron – a hajdúk fogyaszthatták a legtöbb bort. A három évvel későbbi *Ectraxtus urbarii* szerint emelkedett ugyan a kocsmáltatás utáni restancia nagysága, mivel azonban a többieké is jócskán megnövekedett, a birtokközpont uradalmon belüli aránya csökkent.⁸⁹ A tartozás teljes összege 3069 forint 57 ½ dénár rúgott, melyből Kapuvár Varga Ferenc vezette kocsmájánál 195 forint 37 ½ dénár, Babót Osonna Balázs által irányított borarúsító helyénél 374 forint 25 dénárt jegyeztek fel, azaz a két kocsmá tartozásának

⁸⁶ Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó oklevéltár. IX.1282–1739. Bp., 1966. 166.

⁸⁷ Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó oklevéltár X. 1150–1766. Bp., 1967. 262–263.

⁸⁸ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1660) pag. 374–378. Az, hogy az alább szóba kerülő Olaszy szolgált kapuvári kocsmárosként, máshonnan derül ki: MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1660 II.) pag. 881.

⁸⁹ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1663) pag. 759.

aránya alig haladta meg a 18%-ot. Varga Ferencről annyi tudható, hogy 1672-ben zselérlékként írták össze, fiát Mártonnak és Ferencnek, unokáját Istóknak hívták; 6 ökörrel és 2 tehénnel rendelkezett, Sipőcz Gergely mezővárosi bíró mellett esküdtként is szolgált.⁹⁰ Visszatérve az 1663-as jegyzékre, a többi falu restanciája a következően alakult: Bodonhelyen Nagy Mártonnál 371 Ft 87 ½ d., Csapodon Nagy Ivánnál 249 Ft, ugyanott Hatos Istvánnál 98 Ft 12 ½ d., Bogyoszlón Szarka Pálnál 179 Ft 12 ½ d., Endréden Heczele Jánosnál 206 Ft 50 d., Pordányban Horváth Györgynél 150 Ft 50 d., Vitnyéden Horváth Tamásnál 146 Ft 50 d., Szentmiklóson Horváth Márknál 346 Ft 50 d., Söjtörön Kovács Ivánnál 202 Ft 12 ½ d., Szilben Boczker (Böcskör) Istvánnál 387 Ft 62 ½ d., Barbacson a faluközösségnél 134 Ft 75 d., míg az Újhídon 32 Ft 32 ½ d. volt a tartozás összege.

1681. január 9-én Pavcsnik György számtartó három évre visszamenően Pozsonyban készített kimutatást a Mathias Aloysius kapuvári udvarbírói tisztsége idején felhalmozódott adóhátralékokról, lajstromában településenként írta össze a kocsmárosoktól várt késedelmes pénzeket.⁹¹ Eszerint az 1677. augusztus 1-je és 1678. július 31-e közötti egy év alatt keletkezett Kapuváron 3 Ft 48 ½ d., Gartán 28 Ft 12 ½ d., Babóton 84 Ft 84 ½ d., Vitnyéden 57 Ft 44 ½ d., Bodonhelyen 191 Ft 57 ½ d., Bogyoszlón 54 Ft 6 d., Pordányban 44 Ft 20 d., Szilben 55 Ft 66 ½ d., Endréden pedig 33 Ft 3 d. adósság. A legtöbb tartozása Bodonhelynek volt, mely nyilván összefüggött az ottani híd katonai és a mellette lévő vámhely gazdasági szerepével. Új szereplőként tűnik fel a listán a Kapuvár szomszédságában alig egy évtizeddel korábban, 1663-ban alapított Garta település, amiből következik, hogy ott már akkor volt külön kocma. Sem Gartának, sem Kapuvárnak nem volt viszont restanciája, míg Babótnak 59 Ft 68 d., Bogyoszlónak 7 Ft. 63 d., Szentmiklósnak 78 Ft 16 d., Marhester Györgynek Endréden 12 Ft 53 d., Ivancsics Jánosnak ugyanott 11 Ft, a már korábban megismert Fejes Péternek ugyanott 3 Ft 50 d., míg Csapodnak 12 Ft.

Égettbór és sörfőzés

Az ország belsejében, főként a magyarok által lakott részeken a szeszes ital hagyományosan a borral volt azonos, a 17. században azonban itt is megjelentek az alkoholfogyasztás olyan alternatívái, mint a pálinka és a sör.

Az égettbór a borkészítés mellékterméke volt, az égetett szesz három alapvető nyersanyaga közül (gabona, gyümölcs, szőlő) ez terjedt el legkorábban a Rábaközben. Az aqua vitae névvel is illetett borpárlatot terminológiailag is megkülönböztették a gabonából készült desztillátumoktól (*crematum*, *crematura*), így „az égettbór eleinte *borszeszt* jelentett, majd jelentése felölelte a gyümölcs- és gabonapálinka jelentését is”.⁹² A borpárlat alapanyaga a hordókban vagy más tárolóedényekben lerakódott üledék, a borseprő volt,

⁹⁰ MNL OL E 156 Fasc. 156. No. 12. pag. 129, 125.

⁹¹ MNL OL E 156 Fasc. 68. No. 56. A kocsmárosok személyéhez vö.: MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 44. (1677. július 31.) pag. 35, 38.

⁹² Balázs Géza: A magyar pálinka. h. n. 1998. 24.

így aligha meglepő, hogy a borok tárolása során kerülnek elő a vele kapcsolatos adatok. A kapuvári uradalomban az égettborra vonatkozóan az 1584. évi urbárium elmondja, hogy az öreg pincében tároltak két hordónyi „söprő bort”, s hogy ez valóban lepárlásra várt, mutatja az összeíró megjegyzése: „eghetny walo”.⁹³ Minthogy a pálinkafőzés is földesúri kezelésben álló kisebb királyi haszonvétele volt, a boraljának mint a mellékterméknek a gazdaságos feldolgozásával nyert borpárlatot szintén az uradalmi kocsmában mérette ki jó pénzért az uraság. Horváth László kutatásai szerint ebben az évtizedben az italkimérés után megmaradt borsöprűt Kapuváron tárolták, ahol már külön „borégetőt” is alkalmaztak, de hogy a rövidital ekkoriban még nem játszott jelentős szerepet az uradalomban, az kitészik abból, hogy ecetet is készítettek belőle, pálinkára nem is utalnak a számadáskönyvek.⁹⁴ A Márton Pálnak és az 1656-ban Ensel Andrásnak szóló rábaközi kocsmái rendtartások szerint a kocsmárosok gazdálkodhattak a seprővel. Erről tanúskodik, hogy 1660-ban bizonyosan égettort készítettek belőle, mivel a kapui Sipőcz Pálnak 94 dénár restanciája volt a borseprű miatt.⁹⁵ Az öreg pincében ekkor összeírtak egy borseprű égetésére szolgáló rossz vasfazekat is, melynek nem volt fedele sem.⁹⁶ Sipőcz a jobbágytársadalom gazdagabb rétegéhez tartozott, mely bő állatállományában nyilvánult meg, nyolc ökre, hat-hat tehene és lova volt, Hidáson halastavat is birtokolt.⁹⁷ 1686-ra már meghonosodott gyakorlattá vált az égettort-készítés, mert a borseprű a „régí szokás szerint” a kocsmárosoknak járt.⁹⁸

Jóllehet a pálinka- és a sörfőzés a közös mesterségbeli fogások miatt gyakorta járt együtt, olyannyira, hogy sokszor közös házban is rendezkedtek be, Kapuváron a 17. század második feléig jelenleg nem ismeretes sörnevelőházra utaló információ. Annak is megvan persze a maga katonai és etnikai vetülete, hogy miért éppen ekkor jelenik meg a sörfogyasztás. Az 1681-es adóhátralék-jegyzék szerint 1677 és 1678, illetve 1678 és 1679 között is volt tartozása a sörfőzőknek, tehát létesült már uradalmi sörfőzőház.⁹⁹ Ami az első adóévet illeti, két sörfőzőt is említene, az egyikük Joannes „Brahraater”, aki a zab árával tartozott, méghozzá 6 forint 25 dénárral. Ugyanennél az évnél feltűnik egy másik sörfőző is, akire „Matthias Dietrik Braxator Gardayensis” néven, azaz gartai serfőzőként hivatkoztak. Ő 3 Ft 50 d-ral a rozs árával, 6 Ft-tal pedig az árpa árával tartozott. Az adótartozás az alapanyagokra is fényt vet, gabonasört főztek zabból, rozsból és árpából. Minthogy a sörnevelés földesúri kiváltság volt, alighanem mindkét mesterember bérletként bírta a tevékenységet. Beszédes németes megnevezésük, így könnyen elképzelhető, hogy idegen személyek újdonságként honosították meg a sörfőzés tudományát. A másik adóévben

⁹³ MNL OL E 156 Fasc. 56 No. 33. pag. 89.

⁹⁴ Horváth 2004. 361. 64. jegyz. is.

⁹⁵ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1660) pag. 378.

⁹⁶ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1660) pag. 358.

⁹⁷ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42. (1660 II.) pag. 879, 884.

⁹⁸ Merényi 1902a. 423.

⁹⁹ MNL OL E 156 Fasc. 68. No. 56. pag. 1, 3.

Matthias Dietrich a sörfözde (*braxatoria*) épülete után 33 forint cenzussal tartozott a földesúrnak. Mindebből következik, hogy a sörnevelőhely egészen új lehet, nem sokkal 1677 előtt hozták létre. Tudjuk, hogy a még Nádasdy (III.) Ferenc által 1663-ban alapított Gartát az 1670-es években fiskális birtokként német telepesekkel népesítették be, a vár felőli felszéről lévő szerven meg is találjuk Joannes „Brandtsiter” nevét, aki 1676-ban kezdett épülni Gartán.¹⁰⁰ Ebből nemcsak arra következtethetünk, hogy ő is gartai illetőségű volt és hogy sörfőzdéje is újonnan nyílhatott meg, hanem arra is, hogy személyében sem sokkal korábban kerülhetett a Rábaközbe, sőt vezetékneve foglalkozására utal. Másodszor pedig az a tanulság is leszűrhető, hogy a sörfőzés elterjedését nem feltétlenül az italfogyasztás átalakulása siettette. Éppen ellenkezőleg: inkább a Gartára telepített, a német etnikumhoz tartozó katonák, valamint a Nádasdy kivégzésével a fokozódó germanizáció nyomán Kapuvárra beszállásolt császári csapatok ellátását szolgálhatták. Mind az égettbor-készítés, mind a sörfőzés azt mutatja tehát, hogy még távol van az a 19. századi trend, amikor pálinka- és sörfőző, illetve -mérő helyek sokaságának alapításával igyekeznek megfelelni a változó fogyasztási szokásoknak Kapuváron.

Konklúzió

A kapuvári uradalom legnagyobb bevételi forrásának – az ország számos más magánföldesúri gazdaságához hasonlóan – a borértékesítésből és a kocsmáltatásból származó tekintélyes összegű készpénz-jövedelem tekinthető. A teljes pénzforgalom felét, adott esetben akár kétharmadát a borkereskedelem tette ki, érthető tehát, hogy a földesurak a vonatkozó időszakban mindig különös gondot fordítottak a szőlőből nyerhető profit maximalizálásra, uralva a termelés, az eladás, a vásárlás és a fogyasztás teljes folyamatát. Az egyes tételek számontartása, a kiadások és bevételek regisztrálása, az utasításokban leírt elismervény-adási kötelezettség (*quietantia*) nagy körültekintést igényelt, így elősegítette az uradalom modern alapokon nyugvó adminisztrációjának és az írásbeliségnek a fejlődését, végső soron a kalkulációnak és a gazdaság irányítási rendszerének a professzionalizálódását.

A háborús időszak borszükséglete által is indukált borkereskedelem a vártartomány leginkább tőkés rendszeren nyugvó szegmensét képezte, ami a kapitalista gazdaság-szerveződési modell felé mutatna, ám sok más uradalomhoz hasonlóan a kapuvári sem lépett túl a kiváltságokra és természetbeni járadékkötelezettségre épülő feudális struktúrákon. A magánföldesúr csak nagyon korlátozott mértékben alkalmazott bér munkásokat, szőlőföldjeit robotban saját jobbágyaival műveltette, a szállítást is ők bonyolították. Elővásárlási joggal rendelkezett az úrbéresei által megtermelt szőlőtermés fölött, amit az úgynevezett „kisebb királyi haszonvételekkel” (italmérés és kocsmatartás joga, pálinka- és sörfőzés) és egyéb monopóliumaival élve olcsón vásárolt meg és drágán árult ki – gyakorta ugyanazoknak, akik megtermelték. Korlátozta a borpiac szabadságát, ellehetetlenítette a

¹⁰⁰ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 44. (1677. július 31.) pag. 23. Vö. az 1672. évi névsorral is.: MNL OL E 156 Fasc. 156. No. 2. pag. 133.

jobbágyok borának értékesítését, ami gátolta az úrbéresek gazdasági és társadalmi mobilitását. Az uradalom profitorientált szemlélete csak látszólag piacgazdasági: a parasztság kényszerpiacot jelentett, amellyel megvásároltatták az uraság kezére került borokat. Ennélfogva a 16–17. századi Nádasdy-uradalomban nem a valós erőforrásokon, a ténylegesen alapuló szabad piaci szellem mutatkozott meg, hanem az a féloldalas gazdasági modell, melyet Leopold Lajos más kontextusban „színlelt kapitalizmusnak” nevezett,¹⁰¹ és amely máig hatóan torz gazdasági és társadalmi képleteket eredményezett.

FORRÁSKÖZLÉS

1.

1656. január 1., Seibersdorf. Utasítás Ensel Andrásnak, a rábaközi kocsmák inspectorának. [MNL OL E 185 Utasítások, 67. doboz, I. kötet. pag. 336–337.]

Instructio pro Andrea Ensel

Minthogy Ensel Andrást, az mi Rábaközi Korczmáink Inspectorsaghára fogadtuk, akartunk azért, hogy ez keőuetkezendő punctumokhoz alkalmaztassa magát.

Primo. Legh elsőbbenis, minthogy ekkoraigh az Borok ide hozássakor legh inkább leőt itt az Rábán migh által hozzták czáuállások, es vesztegetessek, szükséghe mindenkor, valamikor által hozzák magais jelen legyen.

2. Minthogy bizonynyos helyeken lesznek mind az borok, ugy mint Szilott és Csornán, csak edgy hordonkent köll az Korczmárosok keziben az bort adnny, s magais ott legyen az bor le vonnyasson, s uigyázzon, hogy az vonyo borert uizet ne tölzen az Korczmáros az hordoba.

3. Szorgalmatosan arrais vigyázzon, hogy sohul egy oraigh se allyon Korczmánk heában, hanem mihelyen láttya, hogy el fogy az bor, mindgyárást mást uitessen helyben.

4. Koczmaróssokat pedigh Embersséghe Embereket mindenűt fogadgyon, az melynek ertekekis legyen, kik mindenkor meghfizetthetnek.

5. Ezekkel valo fizetisseket, illy forman akargyuk hogy végezze, hogy minden akotul tiz tiz pénzt köll fizettny, s az Sőpreiis az Korczmáros számára maradgyon, de uiz mirtikkel nem akariuk hogy adgyanak számot, hanem az mint ako fa hossza, ugy adgyon számot rula.

6. Ekkoraigh azért vehettek be nehezen az Korczmárosoktul az Borok arrat, hogy mind hitelben adta ki az bort, ez után ugy alkalmaztassák a dolgot, hogy edgy Embernek sokat ne adgyanak hitelben, az idegennek penigh sohunt semmit.

7. Az pénzt az Koczmaíkrul, minden két hétben be köll szednny, s itt az várban tartuán magános ládat, mind abban köll tenny, itt iobb securitasbanis [biztonságban is] lészen az pénz, az koczmarós sem kereskedhetik pénzűnkkel, mellyet magadnakis tilalmazunk, hogy semmi

¹⁰¹ Ifj. Leopold Lajos: Színlelt kapitalizmus. In: Uő: Elmélet nélkül. Gazdaságpolitikai tanulmányok. Budapest, 1917. 93–131.

uttal pénzünkkel ne kereskedgyel, mert ha az olyan hirünkre essik fejeddel iadszol.

8. Soha az Borokk fogytát nem köll várnyy, hanem, ha aziránt valo fogyatkozásodat látod, idein köll minket tudossitanny, hogy aziránt lehessünk dispositioval [rendeléssel].

9. Minthogy az Barbacziak tizen három hordoval tartoznak meg innya, azon Borok[na]k alkalmas helet Csornán adtak, ha oda uússzik az Borokat, legyen vigyázásban azokra, mint az többire, hogy azon Borokban valami kár ne essik, mert ha kárunk köüetkezni nem másnak, hanem magadnak imputáltatik [tulajdonítottatik].

Datum in Castro n[ost]ro Szeibersdorff Die prima Janua[rii] A[nn]o 1656.

2.

1664. október 25. Utasítás Fábíán Jánosnak, a sárvári, kapui, felsővidéki, keresztúri, klastromi (borsmonostori), lékai és dörffölyi kocsmák inspectorának. [MNL OL E 185 Utasítások, 67. doboz, II. kötet. No. 87. pag. 287–292.]

Fabyan Janos Sarvary, Kapuy, Feölseő Vidéky, Kereszthury, Lekay, Kalastromy és Deörfföly igaz Joszaginkban leveő Korczmakra Inspectrosagra valo Instructio

Primo. Istenét féllie, io életnek, és Józansaghnak Kiövetiöie legien, becsületunket maga eleöt visellie, senkitiöl mastul, hanem magunktul, Bizalmas Atiankfiatul, és Prefectussunktul az kinek méltó becsületit megh advan, reverenter [tiszteletteljesen] szavaitis fogadjia, higgien, hogy ha mastul iora intetik, mivel az által szokot nagyobb perfectiora menny az ember. Szavat kinek kinek Okossan fogadgia.

2do. Ez lévén akaratumk hogy cziak éppen Kereszthurat és Sárvárat Korczmáinkra valo boroknak le tétele legien, az kikre azon az két helen léveő fiő kulczarink gondot fognak viselny, azokrais szorgalmatos gondgia legien hogy az jobb borainkat az korczmáinkra megh tartvan p[rae]bendas czeledinkre ne vesztegessék, es idő iartában fogyván az bor azokrul megint idein tudosetson benunket, hogy miis io idein tiöb borral providealhassunk [gondoskodhasunk], mivel tellies szandékunk hogy magunk[nak] és Prefectussunk[nak] legien azirant valo provisio [gondoskodás] és az korczmákon gondviseletlensegek miat fogiatkozast ne köllssek szenvednunk.

3io. Minden Joszagbeli Tisztviseliő kezében az kulczarok tartozanak bort adny quietantiat [elismervényt] vévén rola, az Tisztviselok foghnak az korczmakra vigiazny és gondot viselny, az kiben illien modot akarunk observaltatny [megtartatni]. Minden holnapnak az elein szorgalmatosan föl iria maganak az Inspector menny bort vittek mindenik korczmara, és hogy arulliak, az kire kivaltkieppien valo Laystroma legien, eltelvén penigh az holnap, az hogy minden holnapnak utollian az Tisztviselok az korczmarosokkal és magával edguít Keresztury varunkhoz eöszve giölvén és számot vetve egymás keözeöt abban az holnapban elkiölt borok árát

mind éppen feöl veggio, és hozza be, rula is az qvientantiát advan kinek kinek az Tisztviseliők keőziől addigh migh magunktul extrahalt [kivonatos] qvientantiából vissza valthassa magia quietientiait. Es mivel az pénz batorsagtalan egy embernek hordozny Kereszthurrul mindenkor muskatirossokat naggiob securitasnak [biztonságnak] okáért maga melé kérvén, és ha kivántatik, Szekeretis rendöltessen, az minthogy megirvan hadgya prefectus Úr[nak] hogy mind muskatirossokat mind peniglen az Tisztviseliőket szerül rendöltessen szekereket alaia.

4to. Korczmárosok[n]ak értékes igaz, és io lelki isméretiő embereket tétessen, az hordokat hogy mindenkor pecziöltössiek az Tisztviseliők nevunkkel megh paranczollia: Sok lievén az korczmárosok[nak] czalárd, és hamis talalmanniok, azokat ereős szoval megh eskütesse, birsagot vetvén ollanokhoz ha hogh kisebb semmisegbenis megh találatnanak, azoknak penigh Praefectus Uramtul, avagy minden falunak polgáritul rendöltetet fizetéssöket megh adatassa, tiőbbet sem, meghis paranczolván nekik, hogy hitelben borainkat ki ne osztogassak, sem ha valakinek jobbagyunk kiőziől bort hitelben adnanakis egy forintnal fölliüb megh ne hadgiak, és azt minden holnapban irremissibiliter [könyörtelenül] meghis vegiek, nem akarvan, hogy az korczmabeli restantiák [tartozások], meliek által magunk karaval Jobbagyink szoktak megh niomorodny, szaporodianak, hanem minden holnapban az elköl[t] borok ára éppen legien megh az kit plenarie, et irremissibiliter [teljességgel és kérlelhetetlenül] meghis variuk, inkább akarvan ha kevesebekelis korczmákon hogy ha az Jobbagsagh az által kárunkkal megh niomorodiek.

5. Megh paranczoltassa az Tisztviseliők által minden faluban az Boraknak 24 fl. birsagh alatt, hogy az Korczmárosokkal edgiut arra szorgalmatosan vigiazzanak, senki Jobbagyink kiözöl mas idegen korczmakra menny ne mereszellen, és ha ollat talalnak 4 fl. birsagot irremissibiliter megh vegienek raita toties qvotius [mindannyiszor] mellyiet az tiobb korczmak jóvedelmivel egiut kezünkhöz hozza az Inspector, ha penighlen az Birak az ollat magok czelekednék avagy el halgatnák, az föliől specificalt 24 fl. megh vegik raitok, és hozza kezünkhöz.

6. Az Tisztviselőkkel vigiaztasson. Hanem magais szorhalmatosan vigiazzon senki ne merészelen borainkra kezdeni, és ha ollat talalnak, semillen valogatas nelkiől borat confiscalliak [elkobozzák], és mivel az korczmárosok czalardsagainak gond minden utait ki gondolny, vigiaztasson, és vigiazzon, hogy valamellik közeölek szokott korczmankra bort ne paranczollion, az borunkkal edgiut ki ne arullia, ha olliat talalnak, minden irgalmasságh nielköl vasban vetössek, hogy[an] kelessiek az utan providealny [gondoskodni] vele az ne az Praefectussunk gondgia leghien, hassonlót czelekedienek, ha borainkat vizzel vesztegetny tapasztaltalnak, ha penighlen az utban az polgarsagh korczmakra vévén az bort azt megh vesztegetny, megh kezdvén avagy vizzel keverni, hasonló büntetésnek ala vetessek legien.

7. Az bort, hogy kiölessiek arultatny, mindenkor tiöltönk, avagy Praefectussunktul vegien paranczolatot, ha penighlen az szomszedsagban massok aitolban árúlnak, az mely által az mi korczmaink p[re]pedialtatnának [akadályoztatnának], benünket tudositany el ne mulaszszon, hogy annakis obvialny [gátat szabni] tudhassunk, de bar féle aronis arulnák masut az

mi alattunk leviő Embereink akkar katona, Haidu avagy Jobbagy legien sub supradicta 4 fl. poena toties quoties irremissibiliter [a fent megírt 4 forintos büntetésnek mindannyiszor törté-
nő könyörtelen megvételével] idegenen reá menny ne mereszellien.

8. Az mint oda folliéb emlékeztunk, mivel magunk fogunk az korczmákra való bort szerzettetny, ha az Joszaginkban valamely Jobbaguinknak eladny valo bora volna azt megtiltssa, és legh előszőr minket megh kinaltasson véle, és az ararulis tuditatson, megh varvan azirant valo Resolutionkat [határozatunkat] adikys azon Jobbagy sub poena 12 fl. [12 forintos büntetés terhe alatt] ne mereszellie eladny.

9us. Vigasztassion arrais hogy az kórczmarossok ne hamis, hanem általunk rendőltetet igaz merteokkal éllienek, és az szegenysegh az korczmarosokat semmisegekel ne panaszozkodhassák.

10mus. Elkelvén az bor az korczmakon megh paranczollia az korczmarosoknak hogy az üres hordokat tisztan, es Szaraz helen tartsak, és miket több borért küldienek ismégh az kulczarok kezéhez küldgiek, mivel azokrulis rendes Szamadast várunk az kulczaroktul.

Sok volna megh az kit ezen Instructioban iratathatnak, ha magat megh éret elmejiő embernek lenny ne ismernenk az ki minden Instructio nélkülis az mely legh becziületeseb, és io Szolgahoz illendő megh tudgia gondolny. Hanem bizvan inspectorságában nem kételkedunk, hogy az mi hasznunkért kiirt intelmet maga becziületiert kiert mindentiől diczérétét magat szorgalmatossan, iol es hiven, ezen hivataliaban fogia viselny, és mind karos szandekot, az ki sem intelmet, se becziületét sem helliet nem tartja, mindentul oltalmaztatny fogia, és masoktólis, az mint exemplaris [példamutató] emberhez illendő.

Datum in arce n[ost]ra Pottendorff die 25 octobris 1664.

MŰHELY

CSISZÁR ÁGNES

Soproni utcák rejtett kincsei:
Sopronbánfalva. Kutyahegy
(1. rész, A–Gy)

Bánfalva, illetve mai hivatalos nevén Sopron-Kertváros a honfoglaló magyarok legelső települései közé tartozott Sopron környékén. Eredeti neve, amelynek legkorábbi okleveles említését 1277-ből ismerjük Szovány volt. Ez feltételezhetően az első birtokos személynévéből alakult ki. A fokozatosan elnémetesedő község lakói Zewan, később a „falu” szó német megfelelőjét is hozzátéve Zewan-dorf néven emlegették. Az ösztönös nyelvérzék azonban a név első szótagját a német „zu” előtaggal vélte azonosnak, és mint „lényegtelen”, fokozatosan elhagyta. Így jött létre a magyar Szoványból röpké másfél évszázad alatt a német Wandorf. Amikor aztán az eredeti név végleg elfelejtődött, a község új magyar nevét már ebből a német alakból képezték: a két ajak között ejtett „w” hangot, mivel az a magyar nyelv hangzásvilágától idegen volt, „b”-vel helyettesítették, a „dorf” utótagot pedig egyszerűen magyarra fordították. Ami végül a település mai hivatalos nevét illeti, az minden előzményt nélkülözve egyszerűen a községnek a városhoz való csatolását hivatott kifejezni.¹

Az elnémetesedett községnek az egyik 19. század végi népszámlálás idején már egyetlen magyar anyanyelvű lakója nem volt. Történelme és környezete ugyanakkor folyamatosan Magyarországhoz kötötte, így kettős kapcsolata alakult ki a magyar és a német hagyományokhoz, kultúrához. A település sajátos földrajzi adottságai pedig egyedi, értékes településszerkezetet és építkezési hagyományokat hoztak létre. A 12. századi templom körül kialakult középkori falu a Lóvérek alatt meghúzódó szűk völgyben, a Rák-patak mentén terjeszkedett eleinte, és bár ma már jóval több utcája van, valamikori hosszú, útfalu jellegét most is őrzi. A társadalmi viszonyokkal összefüggésben itt alakult ki az ország egyik legsűrűbben beépített kistelepülése. Lakosságát 1890 és 1900 között a természetes szaporodáson túl a bevándorlás is növelte, hiszen az ipari üzemek, például a Vasárugyár vonzásában még Ausztriából is költöztek ide.

Az I. Világháborúban a községből 510 fő vett részt, akik közül 89-en haltak meg, ugyanekkor hadifogolytábor is működött a faluban. E fogolytáborból és a katonai kórházból 1651 osztrák és magyar katonát, valamint antant hadifoglyot temettek el a katonai, ma: hősi temetőben. Azóta már a II. Világháború soproni polgári és katonai áldozatainak egy része is itt nyugszik.

¹ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4. bőv., jav. kiad. Budapest, 1988, 489.

Az 1921-es népszavazáskor a magyar hazával való érdekközösség érzése, a magyar állampolgári öntudat a Sopron környéki németajkú községekben nem volt elég mély, így Bánfalva lakossága 925:217 arányban Ausztria mellett szavazott.² Ennek oka lehetett a nemzetiségi rokonszenv mellett a nyelvi azonosság, másrészt a már akkor jellemző munkavállalás az ausztriai vagy későbbi burgenlandi területeken, a gazdák nyugat felé kereskedése, melyet a Monarchia vámközössége is elősegített, illetve a jobb és gyorsabb közlekedés Bécs és Ausztria más részei felé.

A nagyhatalmak 1945 nyarán a potsdami konferencián nem kötelezték Magyarországot a német ajkú lakosok kitelepítésére, illetve elűzésére, hanem „csak” lehetőséget adtak erre, az ország balra tolódó politikai vezetése szovjet és csehszlovák nyomásra azonban elfogadhatónak tartotta a németek kollektív megbüntetését. Sopronbánfalva 1941-es népszámlálási adatai szerint a 3391 főből nemzetiségre 2524-en, anyanyelvre 2784-en vallották magukat németnek.³ Ez alapján 2062-en szenvedték el az elűzést: 514 katolikus és 1553 evangélikus vallású lakos.⁴

Az ősi település, bár nem érintetlenül, de máig megőrizte értékeit és jellegzetességét. Nekünk, az utókornak tehát magától értetődő kötelességünk, hogy erre vigyázzunk úgy, hogy minél jobb kompromisszum jöhessen létre a múlt megőrzése és a mai komfortosság sok szempontból ellentétes, de összehangolható követelményei között. E tanulmány a városrész értékeinek megőrkítésére vállalkozik az utcanevek betűrendjében.

Ady Endre út

Az út a Frankenburg úti aluljárótól az egykori önálló Bánfalva falu központját jelentő Hajnal térig húzódik. Mai nevét 1945-ben kapta. A 18. század végétől ismert térképek szerint ez az utca tekinthető az egykori Bánfalva egyik fő útjának, noha a 19. század második feléig itt húzódott a Rák-patak (vagy Altbach).

Az út korábbi elnevezése Nándor fasor volt (kb. 1866); illetve a bánfalvi falurészhez tartozó szakaszé Ödenburgerstrasse. A fasor névadója, Braun Nándor (Sopron, 1802. május 1.– Sopron, 1877. december 27.) evangélikusnak lett keresztelve.⁵ Apja Johann Ferdinand Braun, anyja Catharina Fleischacker volt. Szappanfőzéssel és gyertyamártással foglalkozott 1829 és 1856 között. 1849-től városi képviselő, majd 1854-től hol tanácsnokként, hol törvényhatósági tanácsosként szerepel a feljegyzésekben. Már 1835-ben szorgalmazta az evangélikus templomhoz a torony felépítését, 1856-ban pedig megválasztották az evangélikus konvent elnökévé. Ugyanezen év május 1-jén átadta az Alomhe-

² Winkler (Köszeghy) Elemér: Sopronbánfalva emberföldrajzi leírása. Föld és Ég, 4 (1924), 2. szám 78. http://acta.bibl.u-szeged.hu/10376/1/fold_004_002_075-090.pdf (Letöltés: 2021. 03. 28.)

³ A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Összeállította: Czibulka Zoltán, Heinz Ervin, Lakatos Miklós. Budapest, 2004, 347.

⁴ Penger Gyula: Az 1948. évi Győregházmegeyi összeírások: Quinquennális relációk. In: Levéltári Szemle, 67 (2017), 4. sz., 77.

⁵ Braun Nándor születési bejegyzése <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVH-TDQ9?i=333&cat=206472> (Letöltés: 2021. 02. 17.)

gyen (Streuberg) saját költségén létesített pihenő- és kilátóhelyet a hozzá vezető sétaúttal együtt, amely hamar népszerű lett. 1859-ben a szőlő- és pincebizottság vezetőjévé választották. 1863 és 1865 között a templomi zene művelése és a „társas dal élvezete” céljából alakult Dalfűzér (Liederkranz) egylet elnöke, majd dísztagja volt. Flandorffer Ignác és Braun Nándor vezetésével alakult meg 1865-ben a Verschönerungs-Tischgesellschaft, amely 1869-től Soproni Városi Szépítő Egyletként működött tovább (ma: Soproni Városszépítő Egyesület). Braun tagja volt az 1865. május 10-én összeült előkészítő bizottságnak, amely megalapította Pest, Pozsony, Temesvár és Debrecen után az ország ötödik gázgyárát. 1873. május 13-án megtartott Soproni Általános Takarékpénztár alakuló közgyűlésén választmányi tag volt. Utolsó várospolitikai tevékenysége az 1876-ban létrehívott Erzsébet kerti, akkor Új kerti (Neuhof) bizottságban való tagsága. 1872. augusztus 16-án kelt végrendeletében a népiskola számára képezdei és líceumi ösztöndíjakra, a szegények és árvák ellátására, nyugdíjakra összesen 7000 forint alapítványi összeget hagyott. Síremléke a régi evangélikus temetőből való áthelyezés után ma a Balfi utcai evangélikus temető XXI. parcellájának 8. sz. sírhelyén áll.⁶

Az egykori önálló falut a várossal összekötő útrészt 1967-ben építették meg, ami így lett a mai aluljáróig egybefüggő. Az útszakasz jellegzetességei közül egy műemlék szobrot és két helyi védettség alá eső épületet kell megemlítenünk.

A Mária-oszlop. Az alkotás a falu egykori belterületén, a Sopronba vezető út mellett, kereszt alakban kivágott talapzaton, ión oszlopon szobor áll: Máriát, mint az Ég királynőjét ábrázolja. 18. századi alkotás, 1820 táján az oszlop alján még két mellékalak is állt. Jelenlegi helyére az 1970-es években került. Újraszentelése a restaurálás után 2009. szeptember 13-án, a bánfalvi búcsú napján történt. Restaurálását a peresztegi Faragó és Faragó Kőrestaurátor és Építőipari Kft. végezte.

Az Ady Endre úton két jellegzetes, helyi védelem alatt álló lakóház van. Az egyik a 193. házsám alatti épület, amely kora klasszicizáló lakóház, jellegzetes tömeggel. Bejárati ajtajában a múlt diszkrét bájaként a hivatalosan 193.-nak hívott, de vélhetően a 191. házsám táblája látható. A másik egy szabadon álló, részben földszintes, részben emeletes lakóépület, a 195. sz. ház.

Alsóerdő utca

Az Erdei Malom közt és a Felsőerdő utcát délen összekötő utca. Nevét 2005-ben kapta újonnan beépülő közterületként. A Kutya-hegy korábbi elnevezéseként a Kurta-Újhegy a korabeli térképeken németül két alakban tűnik fel: Kurze Neubirg és Kurzwald.⁷ Bánfalvánál 1855-ben tagosították a külterületet, ekkor több gyümölcsöskert volt a Magas-szántók, a Hosszú-újhegy és a Kurta-hegy dűlőkben. A falutól északra elterülő

⁶ *Dávidházy István:* Egy érdemes soproni polgár élete: Braun Nándor 1802–1877. Soproni Szemle 48 (1994), 4. sz. 348–361.

⁷ Dorf Wandorf ungarisch Bánfalva in Ungarn Oednburger Districtus Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Kataszteri Gyűjtemény, S 78, 208. téka, Sopronbánfalva 1–8.]

Mária-oszlop az Ady Endre út bánfalvi szakaszán (A szerző felvétele)

dombháton szántóföldeket, délre réteket és erdőt, északnyugatra szőlőt és gyümölcsöst említenek.⁸

A Kutya-hegy neve Friedberger Farkas patkolókovács és mostohaanyja, Orsolya, Henrik kovács özvegye közötti örökösödési vitában kerül elő 1542-ben Hundsberg alakban a rajta levő szőlők kapcsán.⁹ Az 1856-os kataszteri térképén a falutól északnyugatra, az Erdei malom fölötti dűlőkben a legtávolabbi a Lange Neubirg dűlő, ettől keletre a Kurtze-Neubirg dűlő következik. Emellett található a Satz dűlőnév. Ezeket közösen hívják Hundsbergnek.¹⁰

⁸ *Rozsondai Károly, Sümeghy József: Sopronbánfalva: Falutanulmány és községrajz. Sopron, 1937, 67–68., 146.*

⁹ *Tirnitz József, Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554. Sopron, 1996, 36–37.*

¹⁰ *Kücsán József: Adatok Sopron északkeleti külvárosának 17–18. századi szőlőbirtoklásához. In: Soproni Szemle 53 (1999), 4 sz. 382–389, 1. térkép, a 384–385 oldalak között.*

Artner Vilmos utca

A Dalárda utca 16-18. házszámok kanyarulatából induló utca nevét 2016-ban kapta, jelenleg zsákutca.

Artner Vilmos, azaz Wilhelm Artner (Sopron, 1602 – Sopron, 1657. április 15.) Artner Farkas (Wolfgang) városkapitány legidősebb gyermekeként született, anyja Margaretha Schmid, a lajtafői *consul* lánya volt. Az apát 1611-ben választották meg belső tanácsosnak. Wilhelm alsó iskoláit szülővárosában végezte, atyja 1618-ban küldte a boroszlói (Wrocław) gimnáziumba tanulni. Itt Thomas Sagittarius (1577–1621) német polihisztor tanítványa volt három évig. 1621-ben iratkozott be a frankfurti egyetemre,¹¹ majd 1623 novemberében Tübingenbe. Jogi doktori védését 1625. szeptember 2-án tartotta, és ezzel szülővárosából másodikként nyerte el a doktori címet.¹² Az erről kiállított bizonyítvány szövege is ismert.¹³ 1627. július 14-én megkérte Hornig Judit kezét, akinek apja néhai Balthasar Hornig belső tanácsos, nevelőatyja Christoph Lackner volt. Ebből a házasságból hét gyermek született.

Artner a tanács tagja maradt 55 éves korában bekövetkezett haláláig. Ez idő alatt többször viselte a polgármesteri tisztséget, így például 1636–37-ben és 1652-ben is. Többször vett részt a város képviselőtársaságában az országgyűlésen, így az 1637–38-as, valamint az 1646–47-es diétán.¹⁴ Ügyvédi tevékenységet is folytatott, jogász tudását nemcsak városában, hanem annak tágabb környezetében is elismerték.¹⁵ A korabeli európai jogtudományban és városa jogában egyaránt járatos városvezető ügyvéd nemcsak ügyfelei és városa érdekeit képviselte kiválóan, hanem tudását hite és a soproni evangélikus egyházközség érdekében is kamatoztatta. Szembeszállt a jezsuitákkal, nehogy további ingatlanokat szerezzenek a városban. Ebben mellette Wittnyédy István is kitűnt.¹⁶ 1641. május 6-án a városi tanács őt választotta meg a Szent Mihály-templom tempomatyjának.¹⁷ Következetes evangélikus kiállása ellenére 1647-ben királyi asztalnoki címet kapott.¹⁸

¹¹ P. Szabó Béla: Hungarológiai munkácska államtudományi hangsúlyokkal a 17. század első feléből. In: *Gerundium* 8 (2017), Reformáció különszám, 147–165.

¹² *Oratio De Laudibus Juris, ac praecipue superioris seculi in Germania Jurisperitis habita, in Actu Solenni ab ipso Magnifico Tubingensi Rectore D.D. Joh. Halbrittero, Antecessore Maximo, Patrono mihi magno. cum ego Gvilelmus Artner, Oedenburgensis, in J.U.Doctorem renunciarer. die 14. Septembr. An. 1625.*

¹³ *Hoffmann Gizella: Artner Vilmos (1602–1657) testimoniuma. In: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 2006, 82–84.*

¹⁴ *Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története, A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig, Sopron, 1917, I, 338.*

¹⁵ *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk. Varga Endre. Budapest, 1958. 673.*

¹⁶ *Payr i.m. I, 324–325., Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Sopron, 1924. 14.*

¹⁷ *Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982, 190. sz.*

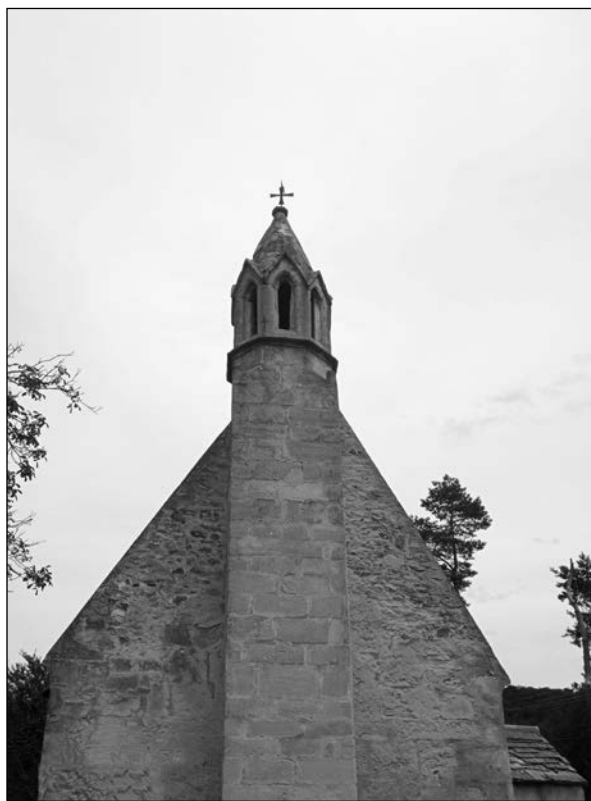
¹⁸ *Aula familiaritatus Wilhelmi Artner Magistri Ciuium Civitatis Soproniensis. MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, 10., 13–14.*

Avar utca

A Szőlőskert utcát délről köti össze az Erdei Malom közzel. Nevét 1950-ben kapta arra emlékeztetve, hogy a falu környékét kelták és avarok lakták; azelőtt Berggasse-nak illetve Hegy utcának hívták.

Az utca jellegzetességei: Az Avar u. 44. alatti ház építésekor 19. századi mészégető kemencét tártak fel. Az ovális formájú, erősen kiégett földkemence tüzelőnyílása épen megmaradt. Tüzelőgödrt széles padka veszi körbe. Feltöltésében égett kövek és faszén között vaskori (Hallstatt-kori) cserepek kerültek elő, másodlagosan. A hegyoldalba vágott kemencével korai vaskori gödröt bolygattak meg.¹⁹

Az Avar utca mentén helyi védett tájértékű területbe tartoznak: a 44-106 sz. közötti ingatlanok. Az Avar utca 44. egy régészeti lelőhellyel érintett terület. A településre jellemző részházak: Avar u. 16., 22., 34., 54., 72., 78., 82., 84., 98., 102.

Mária Magdolna templom nyugati oromfalas homlokzata a toronnyal (A szerző felvétele)

¹⁹ Gömöri János – Iváncsics Jenő: Egy sopronbátfalvi mészégető kemence leletmentése és archeometriai vizsgálata. Soproni Szemle 67 (2013), 3. sz. 265–271.

Mária Magdolna templom déli oldala a templom bejáráttal (A szerző felvétele)

Bánfalvi út

Az egykori önálló Bánfalva falu központját jelentő Fő, ma Hajnal térig húzódik. A Kossuth Lajos úttól indulva párhuzamosan halad az Ady Endre utcával. Korábbi elnevezése Hauptstrasse.

Ennek az útnak a legfőbb jellegzetessége a Mária Magdolna-templom. A templom telkét terméskő fal övezi. A belépőt festői látvány fogadja, román hajóval, gótikus toronnyal, szentéllyel ellátott egyhajós templom, a szentély északi oldalán vastag falú sekrestye. A nyolcszögű kősisak csúcsán kőgömbön kovácsolt vaskereszt, zászlóján 1748 évszám. Nyugati homlokzatán a torony két oldalán Szent József és Remete Szent Antal kőszobra, 18. századi barokk. A hajó diadalívén feltárt freskók alapján a templomot a 12. századra datálták. A torony nélküli templomot a gótikában átalakították; a nyolcszög négy oldalával záródó szentélyt alakítottak ki, hajójára magas hajlású tető került, nyugati oromfalára pedig harangtornyot emeltek. A templom helyreállítását régészeti feltárás és falkutatás előzte meg 1949-50-ben. Ekkor a román stílusú falképek feltárása mellett a templom kifestését megörökítő 1427-es évszám került elő a szentély gótikus zárókövének. A fel-

tárt részleteket bemutatták, homlokzatát pedig vakolatlanul hagyták, ezáltal a román és a gótikus fázis jól leolvasható. A kápolna északi falánál egy kőfallal határolt, közvetlenül a templom falához csatlakozó, téglalap alakú, a 16. században épült ossarium (csontház) került a felszínre. Restaurátor, tervező építész: Gerő László. Társtervező: Szakál Ernő. Régész: Héjj Miklós. Kőszobrász, restaurátor: Szakál Ernő.²⁰

Természeti védetség alá esik hét juharlevelű platán a Bánfalvi úton. A mezőgazdasági szakmunkásképző iskola (Bánfalvi út 48–50.) 1960-as évek végén telepített gyümölcsösében bronzkori településnyomokra (gödörök, edénytöredékek) bukkantak.²¹

A Bánfalvi út 51. alatt (névváltozatai Greilinger-telek, Mühlacker-dűlő, Heimler Károly telke) a volt Katonai Csapatkórháztól a Bánfalvi út és a Rák-patak között római kori vízvezeték nyomai kerültek elő 1925 őszén, szántási munkák közben. Régi falazatra, majd kőből falazott csatornára akadtak. A vízvezetékét a 2. század elején létesítették, a bélyeges téglán a legio XV Apollinaris pecsétje található: a Carnuntumban (Deutsch Altenburg) állomásoztatott legio Scarbantia közfürdőjét építette.²²

A Bánfalvi út 63–77. sz. házak között 1971–1972-ben i.e. 380–250 körüli kelta sírt, Árpád-kori (10–11. századi) vasolvasztó telepet, vas-, zsugor- és folyósalakot, nyugatmagyarországi típusú Árpád-kori vasolvasztó műhelyt és imolai (ÉK-magyarországi) típusú vaskohót találtak. A műhelyben két kemencét tártak fel, az épebbet a múzeum számára kiemelték. A műhelyben fúvócsövek, érczúzó, hulladékgyödrökben a vassalakkok mellett vaskapocs is előkerült. A közelben egy 11–12. századi gödörházat is feltártak, sarkában kőből épített kemencével, a kemence előtt tűzhellyel és három üllögödörrel. A ház végében terménytároló verem volt.²³ A Bánfalvi utca 69. a kohó lelőhelye, a 82. sz. a kelta sír.²⁴

²⁰ Sedlmayr János: Dr. Gerő László (1909–1995). Budapest, 2006. 28.; Csányi Károly, Lux Géza: A sopronbánfalvi Mária Magdolna-templom. *Technika* (10) 1942, 432–435.

²¹ Nem legenda a sopronbánfalvi alagút: Másfélezer éves római vízvezeték Sopronban? In: Sopronvármegye, 1924. VIII. 12., 181. sz.; A másfélezer éves alagút nyomán: Tegnap megkezdődtek az ásások. In: Sopron-vármegye, 1924. VIII. 13. 182. sz.; A Bánfalva–soproni alagút: A tegnapi ásások eredménye egy 1800 éves római pénz. In: Sopronvármegye, 1924. VIII. 14. 183. sz.; A bánfalva–soproni alagút nyomán. Sopronvármegye, 1924. VIII. 15., 184. sz.; VIII. 29. 194. sz.; VIII.30., 195. sz.; Sopron és Bánfalva közt kétezeréves római vízvezetékét találtak. Sopronvármegye, 1925. X. 11., 230. sz.; *Póczy Klára*: Föld alatti falazott csatornák. In: *Közművek a római kori Magyarországon*. Budapest, 1980, 65–67.; *Gabrieli Gabriella*: Sopron, Bánfalvi út 51. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2008*. Budapest, 2009, 271.

²² Sopron-Bánfalvi út. In: *Az 1968. évi régészeti kutatásai*. Szerk. Sz. Burger Alice. Budapest, 1969, 20.

²³ *Gömöri János*: Sopron, Bánfalvi út. In: *Régészeti Füzetek*, 26. Budapest, 1973. p. 85–86.; *uő*: Kora császárkori és Árpád-kori település, X. századi vasolvasztó műhely Sopronban. *Arrabona*, 1973. 69–123.; *uő*: IX–X. századi vasolvasztó helyek Sopron környékén. In: *Soproni Szemle*, 1976. 27. 3. p. 239–255.; *uő*: *Castrum Supron: Sopron vára és környéke az Árpád-korban*. Sopron, 2002, 154–162.; *uő*: *Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában: Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. vasművesség. The archaeometallurgical sites in Pannonia from the avar and early Árpád period: register of industrial archaeological sites in Hungary I. Ironworking*. Sopron, 2000, 373.

²⁴ *Gömöri János*: *Régészeti emlékek*. In: *Soproni Tájvédelmi Körzet. Monografikus tanulmányok a Soproni-hegység természeti és kulturális értékeiről*. Szerk. Kárpáti László. Budapest, 2019, 247–265.

A Bánfalvi út 173. alatti szabadon álló, egytengelyes, oromzatos, földszintes lakóház 1958 óta nyilvántartott műemléki érték. Utcai ablakait a szokásos háromosztatúra cserélték.

A Bánfalvi út 180. alatt, a Széchenyi István Városi Könyvtár Bánfalvi fiókkönyvtárának falán Vándor Sándor emléktáblája: „Vándor Sándor a magyar forradalmi munkás-énekkarok kiemelkedő fejlesztőjének emlékére. Mártírhálált halt 1945-ben Sopronbánfalván. Állította az Országos Diáknapok Szervezőbizottsága 1967-ben. Vándor (szül. Venetianer) Sándor (Miskolc, 1901. július 28. – Sopronbánfalva, 1945. január 16.) magyar karmester, zeneszerző. 1945. január 16-án, a Malomhegy utca 10. szám alatti, Poropatic-héle hengermalomban végtagjai elfagyásától, 43 évesen esett a nyilasterror áldozatául. Sírja ma a Fiumei úti temetőben található: 24-es parcella, I. sor, 75. sír. 2004 óta védett. Károlyi Gyula kőfaragó restaurálása utáni helyezték vissza a táblát 1998. júl. 25-én.

A Bánfalvi út 186. épület helyi védelem alatt álló szabadon álló, egyemeletes lakóház. Kora historizáló épület lehetett, de ma átépített, hattengelyes. A Bánfalvi út 188. alatt található a Pálos-malom (Pauliner Mühle) – Krausz- Nagy-, Schwarz-, Perge-malom.²⁵

Boldizsár utca

Nevét 2003-ban kapta. Az Újdúló utcát DK-ről köti össze a Rozsondai Károly pedagógusról elnevezett utcával. Boldizsár a bibliai háromkirályok egyike, később az utasok, útonjárók, vándorok, zarándokok, vendégfogadósok patrónusa lett.

Boronkai Pál utca

Külterületen, az Ágfalva felé tartó kerékpárútról ágazik le DNy-i irányban. Mindkét oldalán mezőgazdasági terület helyezkedik el, amelyeken gazdasági épületek találhatók.

Boronkai (szül. Bergmann) Pál Keresztély Mihály Károly (Sopron, 1897. június 27.²⁶ – Sopron, 1970. január 21.) mérnök, Sopron város főmérnöke. Apja Bergmann Adolf evangélikus vallású lakatosmester, anyja a gloggnitzi Maria Mangold. A nagymúltú Széchenyi István reáliskolában érettségizett 1916-ban, ezt követően a M. Kir. József Nádor Műszaki Egyetem mérnöki karán folytatta tanulmányait. A háborúban egyetemi hallgatóként a MÁV-nál Gospic térségében a dalmát tengerpartot feltáró hadifontosságú vasútvonal építésén dolgozott. 1921. december 19-én szerezte meg mérnöki oklevelét. Bergmann Pál (nevét csak 1948-ban magyarosította Boronkaira) egész életét Sopron szolgálatába állította. Már 1922. április 1-jén tiszteletbeli mérnökként alkalmazta szülővárosa, néhány nap múlva letette a hivatali esküt is. Két év múlva nevezték ki városi főmérnökké. 1925. június 12-én tette le az esküt ebben az új - és végleges munkakörében. Munkássága

²⁵ Horváth Zoltán: A soproni és sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története: 1767–1950. Sopron, 1993. 79–88.

²⁶ Anyakönyv: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTVQ-9QPR?i=171&wc=92QQ16N%3A40680801%2C52486101%2C41169801&cc=1452460> Letöltés: 2021. 05. 01.

kitűnő példája a szülővárosát szerető, annak érdekében a legteljesebb odaadással dolgozó és jelentős eredményeket elérő mérnöknek. Működése kiterjedt a város csatornázási, vízellátási és szennyvíz-elvezetési kérdéseire, s nemcsak mint tervező, hanem mint építésvezető is dolgozott. Az egész várost behálózzák a nevéhez köthető mérnöki létesítmények. Nagy érdemeket szerzett a várostervezés terén is.

Súlyos feladattal kellett a város mérnöki hivatalának megbirkóznia a második világháborúban a várost ért hatalmas légitámadások következtében szinte legnagyobb részében rommá változott város újjáépítésében. Ebben oroszlánrésze volt Boronkai Pálnak. 1945–50 között az ő vezetésével történt meg, a pusztulás mértékét tekintve igen rövid idő alatt, a csatornahálózat és a Bánfalvi-patak sérült boltozatának helyreállítása. 1965-ben a nagy árvizek időszakában pedig az árvízvédelmi feladatok megoldását dolgozta ki teljes részletességgel.

A Nehézipari Műszaki Egyetem Sopronban működött Bánya- és Földmérnöki Karán 1951-től kezdve több éven át a vízépítéstan és mélyépítési enciklopédia előadója volt. A közműfejlesztéssel és városrendezéssel kapcsolatos tanulmányai főleg a Soproni Szemle hasábjain jelentek meg. Sírja a Szent Mihály temetőben található.²⁷

Borz utca

Nevét 2011-ben kapta. Délnyugatról északkeletre köti össze a Lakfalvi utcát a Vepperdi utcával. A Sopron és környékének kisméretű faunájába tartozó borz (*Meles meles*) védett faj.

Brennbergi út

A Hajnal térről induló utca nevét 1898-ban kapta. A németül Brenberger Strasse északkelet-délnyugati irányban fut végig a teljes falun egészen a Várhely utcáig.

Jellegzetességek: Erdei Iskola, Brennbergvölgyi Tábor.

Az erdei iskola 1918-ban nyitotta meg kapuit. A város nagyhírű szülőtte, Manninger Vilmos (Sopron, 1876. szeptember 30. – Sopron, 1945. május. 2.) sebészprofesszor, a rákkutatás hazai úttörője ajándékozta 1917-ben a városnak a brennbergi erdőben fekvő telkét a rajta álló nyaralóval és gazdasági épületekkel együtt, hogy ott elsősorban Sopron városi és vármegyei beteg gyerekeket gyógyítsanak. Az internátusban 6–14 éves korú gyermekeket: 18 fiút és 18 leányt fogadtak, akik állandó orvosi felügyelet mellett végezték az elemi iskolai tanulmányaikat. 1948-tól Állami Erdei Gyógyiskola néven folytatta munkáját. Ma a Doborjáni Ferenc Speciális Nevelési és Oktatási Központ működik a kibővített iskola falai közt, ápolva az elődök emlékét.²⁸

²⁷ Garád Róbert: Boronkai Pál. In: Hidrológiai Közlöny 50 (1970), 6. sz. 243.; Vendel Miklós: Boronkai Pál. In: Hidrológiai Tájékoztató 10 (1970) június. 7; Kubinszky Mihály: Emlékezés Boronkai Pál városi főmérnökre (1897–1970). In: Soproni Szemle 52 (1998), 3. sz. 261–263; Kozák Péter: Boronkai Pál. <https://nevpont.hu/palyakep/boronkai-pal-926ff> (Letöltés 2021. 04. 24.)

²⁸ Németh Ildikó, Patyi Gábor: Sopron iskolaváros: Gondolatok a Sopron Monográfia számára készítendő iskolatörténeti áttekintés kapcsán. In: Soproni Szemle 61 (2007), 1. sz. 22.

Az intézmény nagy becsben tartja az adományozó személyét, illetve a Manninger családot. Ennek jeleként rendben tartják az adományozó édesapjának, dr. Manninger Gusztáv Adolfnak (1842–1917) az iskola közelében lévő síremlékét. 2000. október 6-án, az intézmény fennállásának 50 éves jubileumi évfordulóján az intézmény falán dr. Manninger Vilmos emlékére domborművet helyeztek el.²⁹

Brennbergi út 82. Erdei iskola. 1,8544 ha védett faállománya magas kőrís (*Fraxinus excelsior*), kislevelű hárs (*Tilia cordata*), mezei juhar (*Acer campestre*) és mézgás éger (*Alnus glutinosa*). A Brennbergi út menti erdő természetvédelmi terület. A lucfenyő (*Picea abies*) óriási példányai váltak jelképévé a brennbergi autós pihenőnek is.

Darufalvi utca

Nevét 2001-ben kapta az Erdei malom közből délnyugatra nyíló zsákutca. Darufalva (németül Drassburg, horvátul Rasporak) község Ausztriában, Burgenland tartományban, a Nagymartoni járásban. Itt született Csatkai Endre (Darufalva, 1896. augusztus 13. – Sopron, 1970. március 12.) történész, művészettörténész, muzeológus. Szülőházán, a Baumgartner Str. 10. falán 1986. szeptember 11-én emléktáblát helyeztek el a következő szöveggel: „Ebben a házban született 1896. VIII. 13-án Dr. Csatkai Endre, Sopron város, Sopron megye és Burgenland művészeti és művelődéstörténeti emlékeinek kiváló kutatója.”³⁰

Dóczy Lajos utca

A Cházár András térről északkelet-délnyugati irányban nyíló zsákutca a Besenyő utca felé (1927). Németkeresztúri báró Dóczy Lajos, eredeti nevén Ludwig Dux (Németkeresztúr, 1845. november 29. – Budapest, 1919. augusztus 27.)³¹ cs. és kir. külügyminiszteri osztályfőnök, a Kisfaludy és Petőfi Társaság tagja, újságíró, költő. Atyja Moritz Dux bőrkereskedő volt, anyja Roza Rosenberg. Apja temetéséről maradt fent az a szomorú anekdota, hogy bár sokat adakozott a temetőre, mégsem vehetett részt a temetésen, hiszen Dóczy Lajos keresztény hitre áttérve nem vehetett részt ortodox zsidó temetésen. Több helyen járt gimnáziumba, majd a bécsi egyetemen jogot hallgatott, majd a *Die Presse* szerkesztőségének tagja lett. Ő tudósította Ferenc József koronázásáról újságját. Hírlapi cikkeiben lelkes védője volt Deák Ferenc politikájának. Horváth Boldizsár a miniszterelnökségre rendelte őt be fogalmazónak, majd 1872-ben Andrássy Gyula gróf külügyminiszter vitte magával Bécsbe. Rövid időn belül magyar nemes, udvari tanácsos és miniszteri osztálytanácsos lett. Munkatársa volt a *Neue Freie Presse*nek, a *Pesti Napló*nak, a *Borsszem Jankónak*, a *Hírmondónak*, a *Reform*nak, a *Fremdenblatt*nak. Színdarabjai egymás után kerültek

²⁹ Koszorúzás, éremsztás az emléknapon. In: Kisalföld, 2007. 234. sz., okt. 6., p. 7.; Elismerték a legjobbakat: Az iskola alapító igazgatójára emlékeztek a Doborjániban. In: Kisalföld, 2009. 236. sz., okt. 8. p. 8.

³⁰ Csatkai Endrére emlékeztek: Emléktábla Darufalván. In: Kisalföld, 1986. 216. sz., szept. 12. [8.]

³¹ Budapest V. kerületi halotti anyakönyvből. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DTW3-V7F?fbclid=IwAR3vZvjq-zm9x4E2FtwzI1vrjq6YEvYGCGzXu7rGdaq70Mvrf9gRYgdvWM&i=296>

Az út másik oldalán a malomhoz tartozó lakóépület helyi védelem alatt áll (A szerző felvétele)

színre. Különösen a *Neues Pester Journal*ban Onkel Tóbiás álnéven megjelent írásai voltak népszerűek.

A Nemzeti Kegyeleti Bizottság 2007-ben a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította az írónak a budapesti Fiumei úti temetőben, a 28-as parcella I-es sorának 34-es sírjában található nyughelyét.

Erdei Malom köz

Nevét 1945-ben kapta. A Brennerbergi utat köti össze a Szőlőskert utcával. Az Erdei, más néven Kárpáti-malom (Erdei Malom köz 10.) névváltozásai szinte elmesélik történetét (Waldmühle) – Mühl – Tiefbrunner. Bánfalván szerető tisztelet övezi a tulajdonos Kárpáti-Gangl családot. Az épület eredete a 17. század elejére nyúlik vissza, barokk külsejét a 18. században kapta. A krónikák szerint valamikor az 1600-as évek közepén épült, azután többször átépítették, utolsó nagyobb felújítása – a mestergerendán is szereplő dátum szerint – 1873-ban volt. Konrad Johann Mühl 1761-ben vásárolta meg, a vízimalom szerkezete 1832-ből való. A 19. században egy ügyes bádgosmester, Tiefbrunner Karl lett a tulajdonos, aki Mühl Katharinát vette feleségül. Ebből a házasságból négy lány született: Irma, Elza, Hermina és Katalin. A kőszegi Flamisch György pék másodszüllött fia, Sándor zenetanár és zeneszerző (Kőszeg, 1872. január 2. - Sopron, 1939. február 26.) lett, és a soproni Evangélikus Tanítóképzőben kapott állást. Tiefbrunner Irmát vette feleségül. Így lett malomtulajdonos, s mivel nevét Kárpátira magyarosította, az őrlőhelyet is Kárpáti-malomként kezdték emlegetni. Így ismerik máig a soproniak. A három vízikerékkel működő, három kőjáratos malom utoljára 1949-ben működött. Az épületegyüttes 1954-ben került műemléki védelem alá, de néhány év múlva eladták. Akkor ugyanis a Kárpáti család a „kulákveszélyre” való tekintettel fölmondott a bérlőnek, így kerülte el az

államosítást, ennek köszönhetően megmaradtak a gépi berendezések. Az épület állaga fokról fokra romlott, szinte az utolsó pillanatban sikerült dr. Kárpáti György családjának visszavásárolnia az épületegyüttest a Taródi családtól, és felújítani azt. 2018-ra elkészült a műemlék épület tetőszerkezete és az oromfala, mára a csatlakozó épületegyüttes teljes szerkezeti felújítása. Restaurálták a homlokzatán lévő faragott kőkereteket és nyílászárókat. A malom monumentális erőátviteli szerkezetének, a közel három méter átmérőjű öntöttvas fogaskerekeknek a felújítása Tamás Péter pápai gépészmérnök segítségével készült, majd elkészült az a víztározó, amelyből a rekonstruált patakmedren keresztül vizet engedhetnek a malomkerékre. 2018. augusztus 20-án a Kárpáti-malomban örölt lisztből sütötték Sopron város kenyerét.³² A malomhoz tartozó lakóépület helyi védelem alatt áll a Rák-patak feletti boltozattal. A 19. század második felének jelentős ipari alkotása.

Kertjét 1958-ban természetvédelmi területté nyilvánították. Különlegességei közé tartozik az amuri parásfa (*Phellodendron amurense*) és a sárgafenyő (*Pinus ponderosa*), a lágyszárúak a kakasmandikó és az illatos hunyor. Mindez Dr. Kárpáti Zoltán (Sopron, 1909. október 1. – Budapest, 1972. június 8.) biológus, botanikus, dendrológus érdeme. A kertben található a hegyi templom előtti barokk, 1667-ben készült „Krisztus Kajafás előtt” stáció-pillére.³³

Erdei, másképpen Kárpáti-malom (Erdei Malom köz 10.) homlokzata az utca felől (A szerző felvétele)

³² Bertalan Judit: Soproni famíliák: A Gangl-Kárpáti család [kézirat]; *Pluzsik Tamás*: Ismét örölhet a malom: Dr. Kárpáti György újjáépítette fel a sopronbánfalvi műemléket. In: Soproni Téma, 2018. 7. 4. 02. 07. p. 4.; *Bódvai Ildikó, Magasi [Dávid]*: Újra élet költözik a Kárpáti-malomba: In: Kisalföld, 2018. 73. 216. 09. 16. p. 7.)

³³ *Lapidarium Hungaricum: Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye.* Budapest, 1988. 259.; *Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltat: A milleniumi műemlék-helyreállítások lexikona.* Szerk. Tamási Judit. Budapest, 2000, 245.

Felsőerdő utca

Nevét 2005-ben kapta. A Darufalvi utcából délkeletre nyíló utca. A Kurta-Újhegy a korabeli térképeken két alakban tűnik fel: Lange Neuberg, Hochwald. Bánfalvánál 1855-ben tagosították a külterületet, ekkor több gyümölcsöskert volt a Magas-szántók, a Hosszú-újhegy, és a Kurta-hegy dűlőkben. A falutól északra elterülő dombháton szántóföldeket, délre rétet és erdőt, északnyugatra szőlőt és gyümölcsöst említenek.³⁴

Fenyő tér

A közterület nevét 1959-ben kapta. A Laktanya utcát köti össze egy enyhe kanyarral a Besenyő utcával. Alakja egy szögletes „U” betűt formáz. Ezért is lehetett korábbi neve Winkelgasse.

A Soproni-hegységben az erdők több mint 50 %-a telepített fenyves volt a 20. század közepén. Ma fokozottan védett a Tolvaj-árokban az öreg lucfenyves és a Várhely jegenyefenyő-állománya, valamint országos természetvédelmi emléeknek nyilvánítandó a Mészveremnél lévő lucfenyő folt az őshonos elterjedésének határán.³⁵

A Fenyő tér elrejtett és felújított műemléke a Walter Ábrahám – Greilinger Mihály (II.) – Bruckner Gottlieb malom. Az épületet Greilinger János Mihály 1778-ban vásárolta egy nyilvános árverésen. A malmot 1869-ben gőzmalommá alakították, majd lakást is kialakítottak benne. A malombirtokot a város 1890-ben kisajátította, majd 1918-ban ismét magánkézbe került. Az összes alapterület közel ötszáz négyzetméter, a két szinten kívül a pincével együtt. Mai tulajdonosa a földszinten műemlék jellegű otthont, az emeleten modern, stílusos lakást alakított ki Józsa Dávid okleveles építészmérnök közreműködésével.³⁶

A régi iskola (amit a felső tagozat használt) eredetileg katonai létesítmény volt, az első világháborúban csapatkórházként használták. A Soproni M. Kir. Szőlészeti és Borászati Szakiskolát 1922-ben alapította a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium. 1927-ben a Fenyő tér 1. alatt lévő iskolában átalakításokat végeztek. A szőlész-borász iskola ebben a formában 1949-ig működött itt. A Soproni Kísérleti Állomás története a Selmecebányai Központi Kísérleti Állomásig nyúlik vissza, amely működését az első világháború után Sopronban folytatta. A Központi Kísérleti Állomást 1933-ban Erdészeti Kutató Intézetté minősítették.³⁷ Az Erdészeti Tudományos Intézet 1949 júniusában Budapesten történt megszervezéséig Sopronban volt az erdészeti kutatás központja. Az iskolát Vajda Géza építészmérnök tervei alapján 1984 és 1985 között építették. Az új létesítményt 1985

³⁴ Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva: Falutanulmány és községrajz. Sopron, 1937. 67–68., 146.

³⁵ Soproni Tájvédelmi Körzet: Monografikus tanulmányok a Soproni-hegység természeti és kulturális értékeiről. [Budapest]: Szaktudás Kiadó Ház; [Sarród]: Fertő-Hanság Nemzeti Park Ig., 2019. p. 13, 34.

³⁶ C. V.: Megújulhat a Greilinger-malom. In: <https://www.kisalfold.hu/sopron-es-kornyeke/megujulhat-a-greilinger-malom-873469/> (Letöltés: 2021. 02. 23.)

³⁷ Soproni Kísérleti Állomás. <https://erti.naik.hu/erti-soproni-kiserleti-allomas> (Letöltés 2021. 09. 01.)

szeptemberében vették használatba. 2007. szeptember 1-jétől az iskola új neve Soproni Német Nemzetiségi Általános Iskola – Deutsche Nationalitätenschule Ödenburg.³⁸

Az iskola mellett védett fák és fasorok találhatók. Védettek: 1 db fehér fűz (*Salix alba*), 1 db kislevelű hárs (*Tilia cordata*), vadgesztenye (*Aesculus hippocastanum*), összesen 30 egyed.

Gáspár utca

Az Erdei malom köz utcából délkeletről északnyugatra nyíló utca nevét 2003-ban kapta. A bibliai háromkirályok egyikéről. A Mária Magdolna-templom hajójának freskótöredékein a betlehemi Szent Családot meglátogató a háromkirályok, illetve férfiszentek láthatók.

Gesztenyés körút

A Hajnal térről nyíló utca magyar nevét 1950-ben kapta, korábban is Kastanienringnek hívták. Egy tizenöt házhelynyi telken előbb egy fordított csúcsos „U” betűt formál, majd északnyugat- délkeleti irányban mintegy harminchét házhelynyi telken folytatódik, ezután szinte merőlegesen megtörik és két kanyart beiktatva szintén merőlegesen halad vissza a Hajnal térre.

A szelídgesztenye őshonos fánk (*Castanea sativa*, *C. vesca*, *C. silvestris*). A 16–17. században minden bizonnyal a maiaknál jelentősebb kiterjedésű gesztenyések voltak Bánfalván. Egy 1674-ből származó vizitatori jelentés említi, hogy a gesztenye Bánfalván „a pálosok erdejében összefüggő területeket alkot.” Loew Károly Frigyes (1699–1741) botanikus, orvos és Deccard János Kristóf (1686–1764) botanikus, evangélikus iskolaigazgató 1740–1741-ben közösen írták meg híressé vált munkájukat, ez az első hazai, bár még latin nyelvű flóramű, a *Flora Semproniesis*. Ebben gesztenyéseinkkel bőven foglalkoznak, előfordulási helyül Bánfalvát és az Alsó- és Felső-Lóvereket jelölik meg. 1837-ben Oderszky János visegrádi erdőmester gesztenyést említ a bánfalvi polgárok Madarások és Ultra közötti erdejében is (3 kh).³⁹

A Gesztenyés krt. és Kolostor u. sarkán késő középkori, kora újkori sziklapincét találtak. A támfalak tövében ma osztrák tulajdonban van egy hatalmas, barlangszerű sziklapince, amelynek két 17. századi, domborművekkel díszített faragott kőkeretes bejárata van. A településen egy a kolostorhoz tartozó nagyobb pincerendszer és két különálló, magántulajdonban lévő hatalmas méretű sziklába vésett teremzerű pince ismert.

A Gesztenyés körút 9. műemlék. Zárt sorban álló, sarok helyzetű földszintes parasztház. Helyi védelem alatt áll a Gesztenyés körút 60., 60/A., jellegzetes oromfalas lakóház. A részházas portál szakszerűen felújítású. A 62. számú lakóház is helyi védelem alatt áll, itt a régészek kora újkori (17. század) kapu kerékvetőjét és szórványeletben edénytöredékeket találtak.

³⁸ Kubinszky Mihály: Adatok Sopron 20. századi iskola-építkezéseihez. Soproni Szemle, 2003. 57. 4. p. 59.

³⁹ Főző Géza: Soproni szelídgesztenyések. Soproni Szemle 2 (1938), 3. sz. 27–33.; Csapody István: A Sopron környéki szelídgesztenyések. Soproni Szemle 13 (1959). 3. sz. 44–63.

Gesztenyés körút 9. műemlék lakóépülete (A szerző felvétele)

A Gesztenyés körút 64. sz. a mai Pálos Pince. Emeletes lakóház jelentéktelen homlokzattal. A Gesztenyés krt. 68. késő középkori, kora újkori sziklapince.⁴⁰ Helyi védett tájértékű területbe tartoznak a Gesztenyés körút mentén a 36. sz., a 38. sz., a 40. sz., 54. sz. házak. Részházas porták még: Gesztenyés körút 1., 3., 11., 13., 45. 48., 56., 58., 58/A., 58/C, 58/D., 60., 62., 62/B. és a 65. házak.

Gyepes köz

A Szőlőskert utcáról nyíló zsákutca (2018)

A 18. században a Hidegvíz-völgyön kívül a Rák-patak alsó szakaszát Görbehalom és Bánfalva között összefüggő gyepes borították, melyek 10–150 m, átlagosan 60–80 m szélesek voltak. 1860–90 között több nagyobb (1:2880–1:5760) méretarányú kataszteri térkép készült ezeknek a területeknek a községhatáráról, melyek a hegység szinte teljes területét lefedik, és a gyepesek, szántók határai igen pontosan fel vannak tüntetve; sárgászöldes színezés jelöli a szárazabb legelőket, világoskék a nedvesebb réteket és kaszálókat. Mára a gyepesek területe a harmadára csökkent, az égerliget területe több mint kétszeresére nőtt.⁴¹

⁴⁰ A jánosrendi lovagok kastélyában rábukkantak a középkori alagút bejáratára. Sopronvármegye, 1924. 174. 08. 09.; Séta a bánfalvi pálosbarátok sokszázados alagútjában. Sopronvármegye, 1924. VIII. 10. 180. sz.

⁴¹ *Baranyai-Nagy Anikó, Baranyai Zsolt*: A patakmenti égerligetek táj történeti kutatása a Soproni-hegység területén. In: *Tájökológiai Lapok* 2 (2011), 375–413.

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

A megélt történelem. Perlaki
Ferencné Karner Éva 20. százada
I. rész „Amikor én kicsi voltam”

*„Az ország történelme a családi történetekből rajzolódik ki.”
Ludmilla Ulickaja*

Csaknem 10 éve ismerem Perlaki Ferencné, Karner Évát, akivel számos beszélgetést folytattunk a két háború közötti Sopron hétköznapjairól, a fiatal lányként átélt háborús évekről, találkozásáról Mécs László költővel, az ausztriai beilleszkedés nehézségeiről 1956 után, vagy éppen a páneurópai piknik személyesen is megélt történéseiről. Éva néni 98. évében is megőrizte szellemi frissességét, nyitottságát. Úgy tud mesélni gyermekkorra városáról, hogy a hallgató/olvasó előtt megelevenednek az akkori utcák és emberek, személyes élményként éljük át a vele történeteket. Ebben az interjúban elsősorban az ősokról, a gyermekkor helyszíneiről, az otthoni szokásokról és az iskoláiról faggattam.

1924. március 18-án született a Jégverem utca 4-ben, első gyermekként, Karner Évaként. Mesélj a szülőkről, nagyszülőkről.

Az 1800-as évek végén jött a nagyapám, Karner Máttyás Sopronba, ahol egy üveg és porcelánkereskedést alapított 1898-ban. Ez az üzlet az Oroszlán gyógyszertár mellett állt a Várkerület 28. alatt.

Pontosan honnan érkezett?

Nagymartonból, ahol a dédnagyapám üvegiparosként dolgozott három fiúval. Kettő közülük az üveges, a harmadik a festő hivatást választotta. Hárman nem tudtak megélni egy szakmában ebben a kisvárosban, így a nagyapám bejött Sopronba és megalapította az üzletet. Sajnos nagyon fiatalon halt meg, 1914-ben. Középfül-gyulladását kapott, amit abban az időben nem tudtak meggyógyítani. Édesapám, aki a nevet és a szakmát is továbbvitte, 1900-ban született, 14 évesen maradt árván. A nagyapapa halálakor már a Jégverem utca 4-ben laktak, egy részházban. Otthon németül beszéltek, de tudtak magyarul. Az akkori beosztás szerint apámnak az utca végén álló pflaszter iskolába kellett volna járnia – az volt akkor a németül beszélő gyerekek iskolája, de nagyapapa a Petőfi téri magyar iskolába íratta be. Így egyformán beszélt mindkét nyelven. Három éves koromig én sem tudtam egy szót sem magyarul, a két nagymamám németül beszélt otthon. Karner nagymama, született Schimetits Marianna mindig fekete ruhában járt, nagyon szépen volt felöltözve, és úgy hívott engem, hogy „Goldkind”. Idővel megszoktam, hogy a tágabb környezetemben sokan beszélnek magyarul, így észrevétlenül kétnyelvű lettem.

Mi lett az üzlettel a családfő halála után?

Apukám a Széchenyi reáliskola negyedik osztályát végezte éppen. A nagypapa kívánsága az volt, hogy a felső kereskedelmiben folytassa a tanulmányait. Itt német és francia levelezést is tanult, aminek később nagy hasznát vette. A kereskedelmi iskola fele zsidó volt, köztük nagyon okos emberek. Sajnos, sokakat elvittek negyedszázad múlva. A keresztény osztálytársak közé tartozott Schneeberger húsgyáros fia, Nándor, vagy a későbbi temetkezési vállalkozó, Bratranek András. Nagyon rétegzett volt a társadalom, de nem volt gyűlölködés, mindenki tudomásul vette a másik létét, felfogását. Különböző társadalmi körök voltak, amelyeknek a tagjai néha találkoztak egymással. Ezt az üzletben, ahol később én is dolgoztam, gyakran megtapasztaltam. Ott mindenkiel találkoztam, különböző társadalmi csoportokhoz tartozó emberekkel. Ezek persze üzleti jellegű találkozások voltak. Apukám tanulmányai alatt az üzletet a mamája és annak testvére vezette, kevés sikerrel. A körülmények kedvezőtlenek voltak a háború miatt, de nem is értettek hozzá. Így apám 1918-ban leérettségizett, de nem az üzletbe lépett be, hanem elment a vasútra dolgozni, a forgalmi irodába.

Éppen a legnehezebb időkben!

Mesélte, milyen borzasztó volt akkoriban az állomáson dolgozni. Jöttek a katonavonatok, toprongyos, piszkos, megkeseredett emberekkel. Egyszer, amikor apu felszállt a vasúttól a kaszinó felé tartó villamosra, egy csoport nagy hanggal ordítózni, lövöldözni kezdett. Mindenki megijedt, a villamos megállt, ő a többiekkel együtt bebújt az ülés alá. Ott várták meg, amíg a feldühödött horda elrohant a villamos mellett a város felé. Azt mondta, ilyen jeleneteket filmen sem lehetne így megrendezni. Kemény idők voltak!

Azután következett a Tanácsköztársaság. Egy alkalommal Kun Béla és Szamuely Tibor lejött ellenőrizni a Déli vasútra, ahol dolgozott. Mikor az alkalmazottak meghallották, hogy jönnek – nagyon rossz hírük volt – elmenekültek, ő maradt csak egy zsidó kollégával. Amikor megérkeztek, elég határozottan intézkedtek, de végül nem lett bajuk. Apám és ez a bácsi életük végéig jóban voltak, nem jut eszembe most a neve. Kunék azután megálltak és valahol Szentmiklós körül – nem tudom melyik helységben – felakasztották az ott lévő őrt és annak a gyerekeit. A papámék erről nem tudva kiutaztak ellenőrizni a síneket, és ott lógott az a tisztességes, rendes ember, meg a gyereke felakasztva. Soha nem tudta elfelejteni!

Apám egy ideig még a vasútnál maradt. Néhány év múlva átvette a családi vállalkozást, de előtte rövid ideig a Jehn patikában dolgozott. Ott vette az első fényképezőgépét, ami akkoriban nagy újdonságnak számított! Jehn a háború után kezdett el fotózással, majd fotócikkek kereskedelmével foglalkozni, a patikában árusította a fényképezőgépeket. A papám nagyon szeretett fotózni, később engem is bíztatott rá.

Rövidesen a családalapítás ideje is elérkezett, 1924. március 28-án születél.

A házasságkötésre 1923-ban került sor, osztálytársa nővérét, Eisner Irmát vette el édesapám. Ekkortájt vette át a rosszul menő üzletet is. Apósa a Déli Vasút pályamestere volt,

1. kép. Perlaki Ferencné Karner Éva 2019-ben. Turbuly Éva fotója.

anyai dédpapám a nagymartoni állomáson dolgozott. A nagymama 10 gyereket szült, kilencet nevelt fel. Az egyik fiú a kereskedelmiben érettségizett, ahol a papám. Ő is a vasúton dolgozott, így ismerkedtek meg a szüleim. Komoly családi problémát jelentett, hogy a nagymama szigorú katolikus volt, anyukám pedig evangélikus. Ez nem tetszett a nagymamának, feszült volt a viszonyuk. Annyira ment a dolog, hogy a szüleim fogták magukat – nem mesélték el, de tudom a részleteket –, elmentek Máriazellbe és ott megesküdtek. Családi hagyománnyá vált, hogy a házassági évfordulójukat minden évben ott ünnepeltük meg. (1. kép)

Édesapádnak hány testvére volt?

Öten voltak, ő egyedül fiú. A legidősebb lány elkerült a városból, a középső kettő tbc-ben halt meg. Vizes volt a Jégverem utcai ház, talán ez is közrejátszott a betegségük kialakulásában. A negyedik lány utódai ma is Sopronban laknak. Kisgyerekként arra emlékszem, hogy egyszer az udvaron nagy sikoltozás támadt, egy lavórban valaki vért hozott ki. Nekem annyit mondtak, hogy Lujza néni nagyon beteg. Szanatóriumba küldték a nővéreket, az egyiket Budakeszire, a másikat Bécsbe, jelentős költséggel. Végül mégis meghaltak, 25, illetve 18 évesen. A fiatalabb volt a papa kedvenc testvére, jószágos, édes gyermek. Öreg korában is emlegette.

Ti hányan vagytok testvérek?

Az öcsém, ugyancsak Mátyás 1931-ben született, sajnos nagyon fiatalon, 51 éves korában halt meg. Hét évvel volt fiatalabb nálam, mivel az orvos nem javasolta anyukámnak egy újabb gyerek vállalását. A leszármazottai ma is Sopronban élnek.

Mivel foglalkozott pontosan a családi vállalkozás?

Épületüvegezési munkákat végeztek, amit versenyeztetés révén nyertek el. Övüké volt az evangélikus teológia, a Lóver szálló, a főposta jelentős része. Az üzletben a drága porcelánok és üvegkristályáruk mellett használati cikkeket, háztartási edényt, poharakat, tányérokat, dunsztos üvegeket, petróleumlámpát, valamint a hozzá tartozó kellékeket, például cilindert is árultak. A háború utáni nyomott években a túlélést segítette, hogy kirakodtak az országos vásárokon. Kör alakú állványokon kínálták az áruikat, többek között éjjeli edényeket is. Jó bevételi lehetőséget jelentett a poncchtereknek való kölcsönzés. A borkimérés idejére kértek ennyi, vagy annyi borospoharat, volt, akinek tányér is kellett, elvitték, és amikor a kimérésnek vége volt, visszahozták és kifizették a bérleti díjat. Ez kedvezőbb volt számukra, mint a vásárlás.

Szeretném, ha részletesebben beszélnél a gyermekkorodról, arról, milyen volt a Jégverem utcai ház, ahol 1928-ig éltetek, hogyan zajlott ott a mindennapi élet?

Az ajtók az udvarra nyíltak, egy közös udvaron kellett keresztül menni, mert a ház fele egy Hegedűs nevű, a postán dolgozó három gyerekes emberé volt. A lakásunkban a kicsi, de kedves előszobából két szoba nyílt. A Sas térre lehetett látni, ahol különösen szüreti időben nagy volt a forgalom. A konyha kisméretű volt, magasan fekvő ablakkal, nem láttam ki rajta. Onnan két-három lépcsőn értük el az ebédlőt. Szemben az Ipari Tanonciskola állt.

Egy előadás kapcsán sokat kérdezgettelek arról, hogyan étkeztetek, hol szereztétek be a főznievalót?

Mami nagyon szeretett főzni. Mindig volt leves, benne nudli, borsó vagy krumpli, máskor paradicsomlevest ettünk. Az ebédet és a vacsorát az ebédlőben fogyasztottuk szépen megterített asztalnál, a terítőt mami hímezte. Rendesen, megfésülködve kellett az asztalhoz ülni, mindenkinek megvolt a helye. Gyakran jött Rudi bácsi, mami testvére, aki apuval járt a kereskedelmibe és az üzletben is segített. Kedden mindig főzelék volt, szerdán és pénteken tészta, túrós tészta, vagy bukta, tojásos nokedli, káposztás kocka, palacsinta lekvárral vagy dióval, nyáron rétesek, cseresznyés vagy almás. Pénteken nem ettünk húst. Vasárnap, néha már szombaton is rántott hús, sült csirke vagy kacsa volt terítéken, májféle sütvé. Meleg vacsora csak ritkán került az asztalra. (2. kép)

Az üzletben minden héten megjelent egy asszony, a fején vándlinggal, benne a megpuccolt csirkével, kacsával, libával. Apu szerette a finom ételeket, de nem evett sokat. Disznóölés idején a Perkováts rokontól hoztak véres hurkát (Pluncnit) és májast (Leberwurst).

A vacsorához a sonkát, egyebeket apu vette meg Schneeberger Rézinél, pár üzletnyire a miénktől. A húsgyár a Hátulsó utcában volt a főüzlettel, de az messze volt, így Rézinél

2. kép. A Karner család a 30-as évek elején.

vásároltak. Nála működött Sopronban az első sonkavágógép, óriási kerékkel, azt kellett hajtani. Másféle wurstok is voltak, azokat is géppel vágták, ha valaki vékonyat kívánt. A főznievaló húsokat Sosztarits bácsinál lehetett kapni, mami hetente egyszer ott vette meg a rántani való és a pörkölt húsokat meg a belső részeket, a disznó velőt, vesevelőt. A húslevesbe valót a felesége válogatta össze. A zöldségeket az üzletünk előtti téren szereztük be a poncichter és a Fertő menti magyar asszonyoktól, mert ott volt a legjobb föld – A sárgarépa íze édes, a petrezselyemnek zamata van – szokták mondani. A ponciheteknek a babon kívül, amit a szőlőkben termeltek a főzelékféléi voltak minőségiek. A piac nagyon érdekes volt, a sarkon a „Paprika Jancsinál” kezdődött, a hegykői, hidegségi, széplaki asszonyok nemcsak zöldségeket, hanem tejfölt és túrót is hoztak kannákban. A heti vásár pénteken volt. Odébb egy állandó gyümölcsárus standja állt. Kiskorom kedvenc helye volt Madotto bácsi, aki a déligyümölcsöket kínálta. Narancs, banán, mandarin, füge csábította a gyerekeket. Borsos áruk volt, apu mégis gyakran hozott nekem mandarint, ami a kedvencem volt. A jó idő beköszöntével jelent meg az utcán Argiroff bácsi egy fehér fagyaltos „taligával”, csengő jelezte az érkezését. A Szentlélek templommal szemben, egy kis helyiségben gyártotta a fagyaltot, sokszor néztem, hogyan önti bele a nagy gépbe a vanília, csokoládé, eper, néha más gyümölcs keveréket.

Azután elindította a masinát, ami kívülről jéggel volt körbevéve. Jól ismert, mert az üzletünk előtt szokott árusítani, és onnan sétált végig a Várkerületen a forró nyári napokon.

Mesélj egy kicsit anyukádról, aki amellet, hogy besegített az üzletben, ellátta a háztartást, maga főzött. Te is úgy születél, hogy az üzletben létrán állva egy csészét akart levenni a vevőnek. Leesett, amitől megindult a szülés.

Mami szenvedélye a varrás volt. Evangélikus létére Nagymartonból járt be a soproni szürkékhöz¹, ami az ő idejében nem volt általános. A polgári elvégzése után fehérenmű és női ruha varrást, kalapkészítést tanult. Modernül öltözködött, a ruháinkat maga varrta. Állandóan kézimunkázott, az üzletben szabadidejében hímzéseket varrt ki, amiket egy Kadnárné nevű hölgnél nyomatott elő. Rendszerint ágynemű párnákat hímzett monogrammal. Monogram volt a zsebkendőinken is. A minták többnyire magashímzéssel lettek kivarrva, de tudott lyukas hímzést, hőveji csipkét is varrni. Később nekem is meg kellett a hímzést tanulnom, mivel az akkori szokás szerint a lányoknak illett a „stafirungon” saját kezűleg dolgozni. Már 15 éves koromban elkezdtem, legkevesebb hat két ágyszóló nagypárnát, hat kispárnát és hat paplan huzatot kellett elkészíteni. Amit az elején, még ügyetlenül varrtam, az házi használatra lett felhasználva. Egy részüket máig őrzöm. Mindig elmentünk a kézimunka kiállításokra. Az egyikről 1934-ből képet is őrzök. (3. kép) Az iskolában is oktattak kézimunkát az alsó tagozaton és külön ipari iskola is volt. Az orsolyáknál a magashímzést, valamint az egyházi ruhák díszhímzéseit tanították aranyszállal. A szürkéek elsősorban felsőruhavarrást oktattak. Amikor a magyarosítási mozgalom elkezdődött, a népi kézimunkára fektették a hangsúlyt. Rendszerint párnákat hímztünk, buzsáki kék-piros öltésekkel, és kalotaszegi mintákat.

Milyen volt a kis Éva élete a 20-as-30-as évek fordulóján?

Három évesen kezdtem el magyarul tanulni. A Jégverem utcai és a későbbi Ferenczy János utcai lakás között 1928-tól egy ideig a városi mozi melletti egyemeletes ház emeletén béreltünk lakást. A földszinten egy kocsmá volt, a Sakk futballcsapat drukkereinek a bázisa, mivel a háztulajdonos szponzorálta a csapatot. Kisgyerekként az ablakból sok mulatságos jelenet tanúja voltam. A drukkerok hol örömeükben, hol bánatukban öntöttek fel a garatra. A vendéglős Pilz bácsi lányai, Tercsi és Mici fodrászüzletet nyitottak. Akkoriban jött divatba a bubi frizura. Szép barna hajam volt, az üzlet reklámjaként nekem is vágtak, ondoláltak. Ritka volt még akkoriban a női fodrász. Hogy ne nyafogjak hajvágás közben, megígérték, hogy elvisznek autózni. Akkor indult be Sopronban az első taxi, piros színe volt, Beck bácsi volt a tulajdonos. Ha nagyon jó gyerek voltam, no meg hogy ne szólják meg a lányokat, beültünk Beck bácsihoz a két lánnyal a nyitott autóba és autókáztunk a Várkerületen. Akkoriban ismertem meg az autó mellett a sört is. A szüleim rettenetesen féltettek, és mindent elkövettek, nehogy úgy járjak, mint a két beteg nagynéném. Divatba jött a patikákban a csukamájolaj, amit semmiképpen nem akartam lenyelni. Végül vettek egy szép kis korsót, és valamilyen italt kínáltak a rossz ízű orvosság leöblítésére.

¹ Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációja

3. kép. Kézimunka kiállítás az orsolyiták iskolájában 1934-ben.

Azt mondtam, nekem nem kell más, csak a sör, mert annak olyan szép habja van. Ha lenyeltem a csukamájolajat, kaphattam egy kevés sört.

Amikor egy időre újra visszakerültünk a Jégverem utcába, történt ott egy szomorú esemény is, amire máig emlékszem. Valakit kitelepítettek a lakásából. Kint ült a család két vagy három gyerekkel a kapu előtt az utcán, egy matracot, meg pár párnát tudtak a lakásból kihozni. Ez engem gyerekként nagyon megrázott. Nem tudom, végül mi lett velük, de a képek megmaradtak bennem.

Kik voltak az ismerőseid, játszótársaid?

Különleges barátságokat kötöttem. Az üveges üzlet közvetlenül az Oroszlán gyógyszertár mellett volt. Összebarátkoztunk a szomszédos Oroszlán patika tulajdonosának, Nikolics Milivojnak a fiával, Karcsival, aki később tudós patikus és gyógyszerértörténész lett, a város életének jellegzetes alakja. Rengeteg játéka, sőt babája is volt az emeleti lakásban, egy öreg szekrényben, amit sokszor kirámoltuk az utolsó darabig.

A fényképalbumaidat nézegetve kiderült, hogy te is jártál Brunner Dóra nevezetes torna iskolájába!

A Templom utcában működött ez az intézmény. Később, iskolás koromban az itteni társaim, ha találkoztunk, úgy üdvözöltek: „Szervusz Ördög!”. Ezek szerint nem lehettem angyal, a megszólításnak mégis örültem, mert éreztem, hogy kedveskednek velem. Az iskola tulajdonképpen az óvodát helyettesítette, amibe soha nem jártam. Abban az időben a környezetemben a gyerekek nem jártak óvodába. Dóra nénihez többnyire üzletemberek gyermekeit írták be. Mami elkísért, szépen felöltözve érkezünk. Tornaruhát húztunk,

4. kép. Brunner Dóra tornaiskolájában. Az 1920-as évek második fele.

fekete nadrágot, fehér blúzt és tornacipőt. Nem csak tornagyakorlatok voltak, hanem tánc is, ami nekem igen tetszett. (4. kép) Az évfőzárót a színházban tartották, óriási szenzáció volt. Mindenki más ruhában szerepelhetett, az enyém igen különleges volt. Halványzöld alapon kézzel festett piros cseresznyék voltak rajta. Mami varrta, már nem tudom, ki festette, sokat beszéltek róla, siker volt. A színházi szereplés izgalmas eseményt jelentett, a hátsó bejáraton kellett bemenni a színpadra, furcsa folyosók és ijesztő, nagy kulisszák között.

Az előadás alkalmával mutatta be Dóra néni a balettre járó növendékeit is. Ők 3-4 évvel idősebbek voltak nálunk, minden alkalommal találkoztunk velük, amikor kijöttünk a tornaóráról. Legjobban várkerületi üzletszomszédunk, Klier bácsi lányát, Nellit ismertem, aki szintén balettre járt. Később híres lett, sokat szerepelt a pesti operaházban és feleségül ment az operaház akkori karmesteréhez, Sergio Failonihoz. Klier néni mindig elmesélte, Nelli éppen milyen fontos szerepet kapott. Büszke volt a karmester vőjére!

Nagy öröm ért, amikor még az iskola előtt biciklit kaptam az apukámtól. Egy kis francia gép volt, halkán kattogott, a kormány mellett lehetett fékezni. Gyorsan megtanultam hajtani, a városháza előtti téren gyakoroltam. Amikor már jól ment, az Ábrahám nevű rendőrré bíztak, hogy vigyázzon rám. Autók alig voltak, és a téren amúgy sem mehettek át. Otthonos voltam a Fő téren azért is, mert a várostoronnyal szemben volt a „Schneider ház”, amiben Mami testvére Vilmos bácsi és Käthe néni csemege üzletet nyitottak. Hátul Vilmos bácsi egy bélyegüzletet üzemeltetett. (5. kép) A legérdekesebb számomra a kávépörkölő gép volt. Belerakták a zöld kávé, a belseje körbe járt, előre és hátra keverve a kávé, ami lassan megbarnult és illatozni kezdett. Szép időben az egész teret belengte a finom kávéillat! Ennek a háznak a bejáratától jobbra egy patika volt, a mai patika-múzeum. Akkor Angyal gyógyszerháznak nevezték, Dobsa úr volt a tulajdonosa. A fia jó

5. kép. Eisner Vilmos boltja a Fő téren 1931 körül.

barátja volt Schreiner Emil, aki sok-sok év múlva az Esterházy uradalom igazgatója lett Kismartonban. Ez a két fiú volt a másik szórakozásom, jó kislányként csak figyeltem őket, mit művelnek. Fejükön hosszú tollal indiánosdit játszottak, ordítva rohagáltak körbe-körbe. A patikában hátul az oldalajtón berohantak Vilmos bácsi bélyegüzletébe, onnan a csemege boltba, és a vevőkön keresztül üvöltve a terre, ahol bicikliztem. Ilyenkor az említett rendőr szelíden megdorgálta őket, – a legtöbbször eredmény nélkül. Én inkább a kávé pörkölését nézegettem.

A hétvégeket hogyan töltötte a család?

Minden héten Eisner omihoz mentünk, aki közvetlenül az Erzsébet kert mellett lakott. Opi épített egy nagy kuglipályát, nekünk gyerekeknek pedig orosz kuglit, ami egy fakocán álló hosszú rúd volt kötélen lógó golyóval. 26-an voltunk unokák, egymás unokatestvérei. Vasárnaponként örültünk a találkozásnak, a közös játékoknak. A kertben hátul a Rák patak csordogált. Opinak gyönyörű rózsafái voltak az előkertben, megmutatta, hogyan kell oltani őket. Ámulva néztem, ahogy késsel belevágott az ágba, behelyezte egy másik tő tuskéjét, azután bekötözte, mintha a rózsafa beteg lett volna. A háztól jobbra volt egy kisebb házikó – talán nyári konyhának tervezték. Mami szépen berendezte, ott töltöttük a nyarat, ott is aludtunk. Apu az üzletből sétált ki naponta.

Az életünk része volt a nagyszülők melletti Erzsébet kert a gyönyörű virágaival, fáival és a zenepavilonnal, ahol a hétvégén, néha máskor is a soproni műkedvelő zenekarok szórakoztatták az embereket váltakozva a katonazenekarral. Sokszor sétáltunk arra, élveztük a koncerteket, az emberekkel való találkozást. A soproniak ide jártak esténként sétálni, társasági életet élni.

A sok szórakozásnak idővel vége szakadt, iskolás lettél.

A négy elemi az orsolyita belsőben jártam, ahol két nyelven, magyarul és németül folyt az oktatás, ami példa nélkül volt, azt hiszem. Egyik nap magyarul, másik nap németül tanították a betűvetést, utóbbit még gót betűkkel. A palatáblára fel voltak rajzolva a betűk, és mi kórusban mondtuk, melyik mi. Négy éven keresztül ezt a két nyelvet egyszerre tanultuk. Az iskolának három elemije volt, ezek társadalmi rétegek szerint különültek el. A belső elemi az emeleten volt, öt pengőbe került havonta, ami nem volt kevés. A tanítónőképző gyakorló iskoláját a földszinten helyezték el, három pengő havidíjjal. Ott nem tanítottak németül és a tanítóképző iskolából jöttek ide gyakorlatra az ifjú tanítónők. Úgy emlékszem, egy „Soror” tanított, akinek krémszínű fátyol volt a fején, tehát még nem szentelték fel. A külső elemiben civilek tanítottak, itt nem kellett fizetni tudtommal. A kurucdombi gyerekek látogatták.

Gimnáziumba is hozzájuk jártál?

Ott kezdtem. A papám megkérdezte, milyen iskolába akarok menni. Ez akkoriban nem volt szokásban. Mehettem volna polgáriba, az orsolyába, az állami gimnáziumba. Én az orsolyát választottam. Idővel azonban nem éreztem ott jól magam a merev légkör és az osztálytársak összetétele miatt. Az első két osztályban még evickéltem, a harmadik és negyedik osztályban már nem mentem semmire. Új emberek érkeztek, a Zrínyi leánynevelőből jött át az akkori hadügyminiszter két lánya, ikrek voltak. Elkezdtek, kikkel nem szabad beszélni, például a bentlakókkal, akik az emeleten voltak elszállásolva. Velem sem álltak szóba, ezt meg is mondták. Mellém ültették az egyiket, Görög Idát, és beszéltem vele – ami baj volt. Felállított az apáca és azt mondta: – Nézd, fiam! Lehet látni, milyen neveletlen vagy, mert te csak egy kereskedőnek vagy a lánya. Vedd tudomásul, ő egy igazi úri lányka, egy tisztí lányka! Úlj le! Ez kemény volt.

Nem gondoltál arra, hogy iskolát váltasz?

Akkor nem lehetett, már harmadikba jártam.

Ez érdekes a számomra. A Soproni Szemlében olvastam már az orsolyiták iskolájának a történetéről. Házi Mária is odajárt. Az iskolán belüli szegregációról, az egyes társadalmi rétegekkel való megkülönböztető bánásmódról még nem hallottam!

Volt ilyen. A gimnáziumba járt a kőhidai börtön igazgatójának a lánya. Őt hintóval hozták és vitték. A másik három kőhidai gyerek nem ülhetett fel mellé. Az apácák zöme nagyon előkelő családból származott. Az említett tanárom egy grófnő volt, Mater Valentina. Amit tőle tanultam, az megmaradt bennem. Talán azért, mert félttem tőle. Félttem az iskolában, a végén már annyira, hogy a tízórait sem tudtam megenni. Haza sem mertem vinni, így az iskola pincéjének az ajtaján dobtam be a szalámis vagy sonkás kenyeret, amit nekem otthon becsomagoltak, a legfinomabb dolgokat. Rengeteget tanultam, hogy ne tudjanak belém kötni. Azt mondta egyszer a tanárnő: Nézd fiam, ha én nem akarom, akkor te nem fogsz tudni. Ezt mondta.

Elemiben nem érezted ezt a megkülönböztetést?

Ott nem, az akkori viszonyokhoz képest. Szigorú rendet tartottak, az igaz. Szünetben nem volt szabad szaladgálni, párosával sétálhattunk az udvaron. Ha esett, az aulában tartózkodtunk. Májusban elvették a tízórai szünetet, litániát mondtunk helyette a lépcsőházban. Egyszer bement a mamám az iskolába, és kérdezte, jól viselkedem-e. Mondták, hogy igen, igen. De van egy probléma, a hajam. Csak nem tetves? – kérdezte rémülten. Dehogy kérem, csak ahogy a haja vágva van... A már említett, divatos bubifrizura nem tetszett nekik.

Végül nem náluk fejezted be a tanulmányaidat. Hova mentél az első négy osztály elvégzése után?

Átmentem az Isteni Megváltó Leányaihoz, a szürkékhez a kereskedelmibe és ott érettségiztem. Ez egy nagyon más intézmény volt, összetartó légkörrel. 31-en jártunk az osztályba, köztük evangélikusok is, ők nem mindig vettek részt a közös programokban. Senkit nem kényszerítettek semmire. Az orsolyában nem emlékszem más vallású diákokra. Távol álltak a tanárok a növendékektől. Kisiskolásként is magáztak bennünket. Nagyságos fejedelemasszonynak kellett szólítani az igazgatónőt, nem volt szabad három lépésnél közelebb menni, és lehajtott fejjel kellett beszélni hozzá.

Visszaugorva egy évtizedet az időben, hogyan változtak a családot életkörülményei? Lassan beindult az üzlet. Új lakóházba költöztetek, az üvepipari vállalkozás is új, tágasabb, kétemeletes épületbe került.

Nagy nehézségek árán, kölcsönökkel, de előrelépés történt. Apám nem szeretett adósságot csinálni, mégis szükség volt rá. Sok mindenre emlékszem már ebből az időszakból. A sorházi három szobás házunkat a mai Ferenczy János, akkoriban Klebelsberg utcában Boór Nándor építőmestertől vásárolta apukám, amikor első elemista voltam. Meghalt a nagymama, a másik két lány férjhez ment. A Jégverem utcai házat az örökség kiadása miatt el kellett adni, ahogy a virágvölgyi kertet is. Utóbbi egy darabig Dr. Kup Gyula orvosé volt. Állt benne egy helyes házikó – egyszer kint voltam megnézni, még mindig megvan. A lakóház árának egy részét készpénzben, másik részét természetben, üvegezéssel fizette meg apám. Még nem is lehetett beköltözni, nem volt teljesen készen a vásárláskor. Ebben a nehéz anyagi helyzetben ajánlotta apámnak a szomszéd gyógyszerész a későbbi üzletházunk megvételét. Az akkori tulajdonos egy Schaffer nevű órás volt. 1933-ban már érezte, hogy Hitler porondra lépéséből nagy baj lehet, azt mondta, nem marad, eladja az egészsét és elmegy. Milivoj bácsi ezt tudta, ő javasolta apámnak, vegye meg az épületet, mert az üzlet túl kicsi. Ez jó helyen van, a Várkerület forgalmasabb oldalán, a piac közelében. Kétemeletes, sok árú elfér benne. 1951-es lejáratl vette fel a hitelt édesapám, a bank úgy ítélte meg, jó adós, tudja majd fizetni a részleteket. Az évtized második felében és a '40-es években jól ment a bolt, nem volt gond a törlesztéssel. Mindenhol áru, a pincétől a padlásig, sőt, külső raktáraink is voltak. Egy kis irodát rendeztek be az emeleten, ahol a papírügyeket, könyvelést intézte apám, többnyire éjjel. Maga az üzlet a földszinten volt, a többi rész raktárként szolgált. Vittek fel embereket, hogy megmutassák az árukat, nem

lehetett mindent lehozni. Az első emeleten tárolták az ólomkristályokat, ami nagyon finom, törékeny áru, nem szívesen mozgatták.

Az áruházban étkészleteket, poharakat, dísz tárgyakat is árultak.

Mindennel foglalkoztunk, még képkeretezéssel is. A porcelán étkészlettől kezdve a normál tányérokig és poharakig, evőeszközökig minden volt. Ahogy említettem, jó üzletet jelentett a poncchtereknek való kölcsönzés. Amikor rájuk esett a bormérés sora és kirakták a fenyőcsokrokat a fehér meg piros szalaggal, tőlünk kölcsönözték a szükséges dolgokat. Nagyon szigorú rend szerint árultak. Volt, aki három hétig, más hosszabb vagy rövidebb ideig. Volt, ahol le lehetett ülni, és zsemlyét, egyebet is adtak, máshol csak bort árultak. Miután az érettségit követően bekerültem az üzletbe, sok mindent megtanultam erről is. Nem engedtek az irodában üldögélni, mindent kellett csinálnom. A végén már hét különböző raktárunk volt különböző helyeken és mindegyikben másféle árut tartottunk.

Mivel jellemeznéd a soproni társadalmi életet az általad gyerekként, diákként megélt időszakban?

A társadalmi életet akkoriban a családi összetartás jellemezte. Iskolai szinten sok összejövétel volt. Hamar a város jellegzetességévé vált a Bánya és Erdőmérnöki Főiskola selmeci szokásaival és a diákok jellegzetes egyenruhájával. Sok bált tartottak, felvonulásokat, ünnepségeket, tüntetéseket Trianon miatt. Rétegzett volt a társadalom, de nem gyűlölködtek. Mindenki tudomásul vette a másik felfogását, különböző körök voltak, amelyek néha találkoztak. Az üzletben nem társadalmi, hanem üzleti jellegű találkozások jöttek létre, más oldalukról ismerhettem meg az embereket. Sok személyes tapasztalatot szereztem. Egészen másként, parancsoló hangnemben viselkedtek velem, ha nem tudták, hogy a tulajdonos lánya vagyok. Nem kell, vigye oda, tegye le...! Ha nagyon arrogánsan beszéltek, szóltam a kisasszonynak: Kérem, vegye át az árut, mennem kell.

Eljáratok valahova nyaralni? Volt apukádnak valamilyen hobbija?

A nyarat a nagymama kertjében töltöttük, az jelentette a kikapcsolódást a mindennapi rutinból. Távolabbra Mariazellbe utaztunk a házassági évfordulón.

A hobbit apukámnak és később nekem is a fényképezés jelentette, ami a '30-as években kezdett igazán divatba jönni. A város nevezetes szakemberei: Kürti Dezső, Loebenwein Harald szalonjai virágoztak. Az emberek maguk is szívesen hódoltak ennek a szórakozásnak. Első fényképezőgépet a születésnapomra kaptam kilenc éves koromban. A kidolgozásokat a Széchenyi téren egy Barna Anna nevű hölgy végezte: „Ön exponál, én előhívom, másolom, nagyítom felvételeit!” – hirdette. Hozzá jártam évekig. Legelső fényképeim közé tartozott a „Szent Jobb”, ami a győri vasúton egy díszes vasúti kocsiban volt kiállítva.

Széles rétegek szórakozása volt a Városi Mozi, ami a legnívósabb és legújabb filmeket hozta Friedrich Károly igazgatósága alatt.

Érdemes még beszélni az ebben az időben felfutó magyaros divatról az öltözködés és a lakberendezés területén, ami természetesen mélyebb társadalmi-politikai folyamatokhoz kapcsolódott, Te azonban gyerekként ezekkel találkoztál elsősorban.

A ruházkodást a rövid szoknyák mellett a magyaros hímzett blúzok, estélyi alkalmakra a pruszlikos, paszomántos díszruhák jellemezték. Az anyagok is mások lettek. Az Előkapu várkerületi sarkán volt a Kopstein nevű selyem és méretárú üzlet. Mivel a közelben laktunk, már öt évesen gyakran bejártam „kicsit segíteni” és felcsavarni a fél méter vastag lapokra a lebontott végeket. Ez sok munkát jelentett az eladóknak, ha a vevő 5-10 anyagot is megnézett. Akkor vált divatossá a krepdesin, a taft, a tüll, a bársonyok a magyar díszruhákhoz. Tetszett nekem ez a feladat. Jól ismertek és mindig szívesen csalogattak „segíteni”. Népszerű volt az „Új Idők” újság, megalakult a MANSZ (Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége). Divatba jöttek a magyaros bútorok, a tulipános láda. Én is kaptam egy nagyon szép, 30x40 centiméteres méretű fehér ládát, amit kalotaszegi mintával, kézi festéssel díszítettek. Leveleket, ékszert és más apróságot, emlékkönyvet őriztem benne. Utóbbi nagy divat volt, osztálytársak, rokonok, elsősorban szülők és nagynénik, tánciskolai fiúk írtak és festettek bele, többek között a realisták, akikkel egy Csúcsos nevű tánciskolába jártam. Ma is őrzöm ezeket az emlékkönyveket. (6. kép)

A rokonságban is voltak nagy rajongói a szép magyaros bútoroknak. Egy unokanővérem kézimunkát tanított a siketnémák intézetében. A ruhái mind magyaros hímzésűek voltak, a terítőit máig őrzöm. Gyönyörű bútorai voltak. Feketére pácolt szekrények faragott ajtószárnyakkal, a székek, asztalok szélei finom motívumokkal díszítve, kézi munkával.

Elvégezted a kereskedelmit a szürkéknél, ahol jól érezted magad. Mikor érettségiztél?

1942-ben. Már javában tartott a háború. Utána az üzletbe kerültem, ami kiválóan ment akkor. Nem lehetett árut kapni. A külügyminisztérium írt az édesapámnak, hogy váltsa ki a nagykereskedői papírt, azért – ezt így nem írták le –, mert a németekkel kereskedelmi kapcsolatban voltak és ők már nem tudtak fizetni, csak cserélni, többek között élelmiszert porcelánokra. De csak nagy tételben. Megadták hat-hét gyárnak a címét. Apukám beszélt németül, franciául, nem jelentett gondot a levelezés. Nekem kellett kimennem a vámhivatalba, ott vettem át az árut. Jól boldogultam az üzletben, szerettem ott.

Egyre jobban ment bele az ország a háborúba. Hogy éltétek át 1944-45-öt?

Rettenetes volt. Azzal kezdődött, hogy a családban nagy veszekedések kezdődtek az Eisner nagymamánál, ahova családostól jártak a gyerekei. Szép életet éltünk, mindenki jól érezte magát. Aztán jött Hitler és a család egyik része a németeket szerette. Mi voltunk középen a Freylerékkal. Az üzletember nem lehet politikus, akkor tönkremegy. Nem lehetett azt mondani, hogy magának nem adok el, mert maga németpárti! A Freyler felesége meg a mamám testvérek voltak. A harmadik csoport magyaros ruhákban járt, a bútorait magyarosra faragtatták. Egyre gyakrabban kiabáltak egymással. Végül a nagymama egy napon azt mondta: Most vége! Nekem ebből elég! A németül

6. kép. Karner Éva 1937-ben.

beszélők délelőtt jönnek, a magyarul beszélők délután. A Freylerék meg mi akkor mehetünk, amikor akartunk. Így mindenkiről tudtam, mindenkivel tartottuk a kapcsolatot. Annak örültünk, amikor visszajött Erdély és a Felvidék. A nevelésünk abszolút nacionalista volt. Tüntetni jártunk. Az apácáknak még egy ajtón, ablakon sem volt szabad kinézniük, nem mehettek el a kapuig sem. Volt, aki nem látott még autót. Így a világi tanárokat küldték velünk a tüntetésre, és megmondták, azt kell kiabálnunk, amit a többiek. Felvonultunk a Városház térre, egyenruhában a többi iskolával együtt. Ki beszélt ott, mit csinált, azt nem tudom. Azt kellett kiabálni, hogy „Húzd föl Beneš!” Képzeld el, egy apácaiskola növendékeinek! Ez volt a tüntetés. Nem tudtam ki az a Beneš.

Térjünk vissza a háborús időszakhoz. Először a menekültek száma nőtt meg. Gettósították, később elvitték a zsidókat, majd kezdődtek a bombázások.

Másfél év alatt három rezsimet éltünk meg. Ennél rémesebbet nem lehet elképzelni. Először voltak Horthyék, lényegében abban a korszakban nevelkedtünk. Az édesapám városatya lett 33 éves korában, ami nagy dolog volt. Ő volt akkor a legfiatalabb. Tagja lett a katolikus konventnek, aktívan részt vett a városi és kamarai ügyekben. Otthon megbeszélték a közélet híreit, mit ír az újság. Mondogatták ugyan, ha valami nem tetszett, de sokáig nem volt nyomós ok, ami miatt panaszkodhattak volna. Azután jött a német meg-

7. kép. Éva vőlegényével, Perlaki Ferencsel 1943-ban.

szállás, Szálasi, az csúnya világ volt! Azon a napon jelentek meg, amikor a későbbi férjem letette az államvizsgát, 1944. október 15-én.

Mikor ismerted meg a férjed, Perlaki Ferencet?

1941-ben. 1946-ban házasodtunk össze. Egy osztályba jártunk a testvérével. Sopronban végzett a bencéséknél, azután elment az egyetemre, erdőmérnök lett. Volt katona is, de azt most nem mesélem el. (7. kép)

Már a német bevonulás is komoly változásokat hozott, nem?

A bevonulásukat a saját szememmel láttam. Születésnapom volt március 18-án. Másnap, 19-ére virradóra bevonultak a németek, az állítólagos legjobb barátaink. Öt óra körül azt kiabálta az apukám: Menjete gyorsan az ablakhoz, nézzétek, mi van ott kint! A következőt láttuk: A Ferenczy János utcában a járdán géppisztolyt felemelve futottak a németek, az úttesten pedig tankok és ágyúk vonultak a csövüket lövésre emelve. Megszállták a postát, a kaszárnyát és a városházát, kint álltak a kapunál. Azután csönd lett. Embereket szedtek össze, agyonlőttek két embert. Októberben jöttek a nyilasok. Vártuk, mi fog következni. Rengeteg volt a menekült, a város lélekszáma megkétszereződött. A bombatámadások során rengeteg ház elpusztult, a lakáshiány még nagyobb lett. Szálasi soha nem lakott Sopronban, de naponta jött a városháza. Fekete kocsik kísérték, elől, hátul rendőrség. Azt nem tudhattuk, melyikben ült. Az üzlet előtt hajtottak el. Teherautó számra vitték a bőrt az ismerős suszterhez, aki birgerli csizmákat készített nekik.²

² Elöl fűzős csizma.

Élelmiszert hogyan tudtatok a háború alatt beszerezni?

Az üzletben árultunk olyan termékeket, amik nélkülözhetetlenek egy háztartásban. Ezeket csereberéltük, így mindig volt ennivaló. A legnagyobb hiány lámpacilinderből volt. Sokszor nem volt villany, petróleumlámpával világítottak. A cilindereket mindig be tudtuk cserélni élelmiszerre.

Visszatérve a nyilasokra, egy szép napon megjelent velük egy elegáns úr a Ferenczy János utcában, bemutatkozott, hogy ő a Zsolnay-Mattyasovszky, és azért jött, mert az üzletet ki kell menekíteni Ausztriába, az övüké lesz. A papám tiltakozott, hogy az üzlet az ő tulajdona, ha berakják az árut egy vagonba, a porcelánból csak cserepek maradnak. A nyilas felháborodott, hogy a papám nem akarja a hungarista mozgalom részére rendelkezésre bocsátani az árukészletet. Nem hagyta annyiban, közölte, embereket fog küldeni, hogy leltározzák fel az üzletet. Másnap reggel megjelent két „testvér”, egy füzetbe írták fel, hogy milyen áru van, és engem ugráltattak, hogy mondjam meg, minek mi a neve. Egész nap futkostam az emeletek között. Nem mentek el, minden nap jöttek. Mivel látták, a leltározás sokáig tart, a biztonság kedvéért betelepítettek egy nyilast a lakásba is, ahol már amúgy is lakott egy Perbálról menekült család.

Ráadásul tél volt, csak egy kályhát tudtunk fűteni. Ez egy herendi cserépkályha volt. Úgy védekeztünk a hideg ellen, hogy téglákat raktunk a tetejére, amikor megmelegedtek, az ágyunkba fektettük őket. Végül, hosszú idő után szereztünk egy papírt arról, hogy hagyjanak bennünket békén. A papám nem mert egyedül elmenni érte a Széchenyi téri központjukba, – nem lehetett tudni, mikor tartóztatnak le valakit. Együtt mentünk, úgy beszéltek meg, bemegyek a papírért, ő kint megvár az ajtó előtt, és közbelép, ha szükséges. Egy kisasszony volt ott, odaadta a már elkészített utasítást. Másnap apám boldogan kidobta a két „testvért” az üzletből. Megszabadultunk tőlük, de a Pepi becenevű nyilastól még egy ideig nem, csak akkor, amikor elmenekült Nagykanizsára, ahonnan származott. A zsidók elviteléről egy nagyon éles emlék él bennem. Minden héten kedden el kellett mennem az üzletből légóltalmi szolgálatra, reggel héttől délutánig. Hárman voltunk, a Kasztner Emmi és még valaki. A pincében voltunk, a színház előtt. Levegőzni mentem fel tíz percre. Megdöbbenéssel láttam, hogy zsidók egy csoportja, köztük sok ismerősöm tízes sorokban, lehajtott fejjel megy, kis szatyorral a kezükben, körülöttük mindenfelé géppisztolyos katonák. Tátott szájjal álltam, mire egy géppisztolyos meglátott. Rohant felém, kiabált, hogyan kerülök oda – mert ki volt üritve minden, hogy ne lássa senki, hogy viszik őket. Sóbálvánnyá meredve álltam. Az egyik ügyvéd keresztény felesége ott futott mellettük, sírt és kiabált, magával akarta vinni a férjét. Borzalmas volt, még most is látom ezt a jelenetet. A katona azt mondta, tűnjek el azonnal, mert löni fog. Gondolhatod, hogyan mentem le a lépcsőn! Ezután már elhittem mindent, amit pletykáltak a szörnyűségekről, a szappanról... Biztos voltam benne, hogy igaz.

Azután jöttek a bombatámadások. Az elsónél 1944. december 6-án a lakásban voltam, a szénkamra mellett, ahol a mosókonyha is volt. A földön feküdtem egy óra hosszat. Hat, vagy nyolc hullámban jöttek a repülőök, nem hagyták abba. Amikor a bombázást követően kimentem, az utca másik oldala teli volt hullával. Nagyon sok menekült volt köztük és

nem tudta senki, hogy katonák vagy civilek. Nem lehetett őket felismerni. Fejek, lábak, karok heverték, jött a szekér, úgy lapátolták fel őket. Mi szerencsések voltunk, mert védett bennünket a konyha és a mosókonyha. Végül a mi házunkat is találat érte, egy orosz repülő bomba az utolsó napokban, március 26-án. Elvitte a hálósobát, a konyhát és az én hálóhelyemet. Szerencsére a Virágvölgyben voltunk, nem otthon. Ezután Róth Gyula professzor cukrász testvére adott a családnak szállást. Az üzlet tele volt áruval, oda nem mehettünk.

Rövidesen megérkezett a front Sopronba.

Bánfalvára gyalogoltunk ki, egy nagy pincébe a kolostor közelébe. Kétezer ember fért el ott. Pokrócokat vittünk, meg egy sámlit. Útba esett a Bánfalvi úton a nagymama, ott a cseresznyefa alá elástuk, ami értékünk volt, pár családi ékszer, nyakláncot, órát. A papám minden bevételt áruba fektetett, más értékünk nem nagyon volt. Vittük a nagymamát is.

Ez a kolostor bejáratával szembeni pince volt, vagy a Pálos pince a Gesztenyés körút alján?

Nem tudom. Sokat gondolkodtam rajta, de nem tudom. Volt a bunker mellett egy dombocska, az egyik oldalán a németek mentek ki lógó fejjel, a másik oldalán már az oroszok jöttek. Nem volt más hátra, kitettünk egy fehér lepedőt, hogy megadjuk magunkat. Lejötték az oroszok a pincébe, ami teljesen tele volt és kiabáltak, hogy: „Csasz davaj! Csasz davaj!” Volt annyi eszünk, már készültünk erre, mivel hallottunk ezt-azt. A szülők elraktak pár öreg órát, meg gyűrűket, amik nem voltak igazi aranyból. Odaadtuk nekik, erre elmentek, másnap pedig visszagyalogoltunk a városba, a Roth bácsi féle szobába. Oda vittük Feri szüleit is.

Hogyan folytatódott az élet az oroszok bejövetele után?

Elvitték az embereket munkaszolgálatra. A szüleink az öcsémmel eldugtak bennünket különböző helyekre. A várostorony melletti Roth házban egymástól leválasztható öreg padlások voltak. Bennünket az egyik kisebb padlásrészbe rejtettek, aminek az ajtaja előtt egy kép lógott. Az oroszok persze felmentek a padlásra, ott futkostak mellettünk, vért izzadtunk, hogy leveszik a képet és megtalálnak minket. Szerencsére nem így történt. Kaptunk egy tisztességes orosz kapitányt, hozzá mentünk menedékért, segített nekünk, ha baj volt. Mi ugyan nem tudtunk oroszul, de a Horváth suszter elboldogult velük és tolmácsolt. Nehogy azt hidd, hogy nyugton maradtak. Jöttek az üzletbe, volt egy eset, amikor kardokkal csapkodták a porcelán figurákat.

Ezt Házi Jenő is írta a naplójában, és Mária, a lánya is mesélte, hogy végighúzták a vitrinen a kardokat.

Igen, azt szívesen csinálták. Követelöztek, elvitték az árut, és nem fizetettek semmit. A nyilasok is ezt csinálták, már hozzá voltunk szokva.

Meddig tartott a közvetlen orosz katonai jelenlét?

Pontosan nem emlékszem már. A szülők nagyon féltettek minket. Alapítottak egy pártot, egy magyar polgári pártot az üzletemberekkel, akiknek gyereük volt. Kivettek a Széchenyi-téren egy kis helységet, ott volt az iroda. Mi, a lányaik voltunk az irodakisasszonyok. Nem csináltunk semmit, ültünk az irodában. Ha jöttek az oroszok, volt papírunk, – még megvan, eltettem –, ami igazolta, hogy nem mehetünk el onnan, ott dolgozunk. Egyik szép napsütötte napon kint álltam az iroda előtt. Néztem a kaszinó felé, láttam, hogy egy csontváz jön felém. Tényleg egy csontváz volt... Jött közelebb, megállt előttem és azt kérdezte: – Most nem akar táncolni velem? Kérdeztem, kicsoda maga? – Persze, hogy nem ismer meg, most jöttem Mauthausenből... Gömbösy Barnának hívták és egy-két évvel korábban a legjobb táncosaim közé tartozott a városban. Ő is szerette a modern, gyors táncokat, ahogy én is. Talán fel is tudtam volna emelni, olyan vékony volt. Elmesélte, hogy katonatiszt volt, egyetemista, éppen amikor be kellett vonulnia. Oroszországban is volt, de hazajutott, és nem akarta még egyszer végigcsinálni, így megszökött. Gyalog akart elmenni Svájcba, Ausztrián keresztül. Egy szállodában négy magyar katonával kártyáztak. Reggelt tovább akart menni, de megjelent a Gestapo. Először nagyon udvariasan viselkedtek, együtt cigarettáztgattak, az egyik azután kérdezte tőle: Hát maguk tegnap este miről beszélgettek? – Mindent tudtak. Azt válaszolta, semmi rosszat nem mondtak, csak kártyáztak. Erre az egyik Gestapós felpattant, elkezdte ütni, disznónak nevezte, – Azt mondtad, hogy elvesztettük a háborút! – Tényleg ezt mondta egyébként, mert az egyik katona megkérdezte, hogy szerinte megnyerik-e a háborút, amire azt válaszolta, hogy nem hiszi. Ez elég volt ahhoz, hogy Mauthausenbe kerüljön.

Köszönöm, hogy megosztottad velem az emlékeidet. Legközelebb arról fogunk beszélgetni, hogyan alakult az életek a háború után, mi lett az üzlet sorsa, hogyan kezdtetek a férjeddal és a gyerekeiddel új életet Ausztriában 1956 után, milyen nehéz volt beilleszkedni egy új országban.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZŰTS ISTVÁN GERGELY

Suslik Ádám: Forradalmak sodrában II. Visszaélések és atrocitások Sopronban és Sopron vármegye területén a Tanácsköztársaság idején, Sopron, 2020.

Az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 2014 után 2020-ban újabb forráskiadványt jelentetett meg a Tanácsköztársaság történetével kapcsolatban. A Forradalmak sodrában nevet viselő sorozat második kötete ezúttal is széles körben merít a levéltár gyűjteményében fellelhető és a korszakkal kapcsolatos iratok közül. A forráskiadvány központi témája, válogató elve a Tanácsköztársaság alatti atrocitásokkal és visszaélésekkel kapcsolatos dokumentumok feltárása és közlése volt. Az itt közölt források először jelennek meg nyomtatásban, ami még inkább növeli a kötet értékét.

A forráskiadványok megszokott szerkezetét követve a könyv első részében egy általános, a helyi direktórium működésével és tevékenységével kapcsolatos részletes tanulmányt olvashatunk. A szerkesztő, Suslik Ádám által jegyzett tanulmány nagy erénye, hogy nemcsak politikai, hanem társadalmi és gazdasági szempontból is képet ad a közműn működéséről, a direktórium és a polgárság kapcsolatáról. A tanulmány a kronológia elvét követve mutatja be a városban és a vármegyében történt eseményeket, ám emellett időről időre kitér olyan, eddig alig kutatott témákra, mint például a határátlépés, az útlevel, a honosság vagy ezzel szoros összefüggésben az ingázó ipari munkásság kérdése. Szintén örömteli, hogy a sokáig kevésbé fontosnak tartott közellátás problémáiról is adatgazdag elemzéseket olvashatunk. Az olykor talán kissé száraznak tűnő eseménytörténetet időről időre korabeli privát források egészítik ki, gondolok itt elsősorban a 15 éves Simonis Alajos naplójára, aki éppen a Tanácsköztársaság kikiáltásának napján kezdte el írni feljegyzéseit.

A bevezető tanulmány utolsó fejezetei a kötet központi témáját jelentő erőszak kérdésével, így az ellenforradalmi események valamint a bukás és megtorlás jellegzeteségeivel foglalkoznak. Ezek elolvasása után az érdeklődő már el tudja helyezni a későbbi forrásokban szereplő személyeket és eseményeket.

A forrásgyűjtemény négy témakörben, húsz korabeli forrást tartalmaz. Az első, bírósági ügyek fejezetben olvasható például a füles plébános, Szemelicker Antal meggyilkolásában résztvevő vörös katonák, valamint Szamuely Tibor és terrorcsapata által Csornán elkövetett kivégzések részletes peranyaga. Bár kissé hosszúnak tűnnek a közölt bírósági iratok, azonban ezek elolvasása által jól kirajzolódnak a terrorban résztvevő, döntően fiatal férfiak szociális hátterei valamint az erőszak folyamatai.

A következő egység az ellenforradalmi megmozdulások kapcsán keletkezett iratok címet viseli. Az itt közölt öt forrás közül a legérdekesebb az 1919. áprilisi poncichter lázadásban megölt Steiner Sándor cipésmester özvegyének kérelme és a politikai biztostól arra kapott pozitív válasz. De ugyancsak egyedi és a túlélésért folytatott küzdelemben az alkalmazkodás egyik plasztikus példája Schlesinger Ilona kérvénye, aki letartóztatott vőlegénye érdekében fordult Kellner Sándor politikai megbízotthoz.

A harmadik, gazdasági ügyek fejezetben az olyan általános ügyek mellett, mint a munkanélkülivé vált szellemi munkások elhelyezése a helyi gazdaságokban, a kötet szerkesztője helyi sajtóságokat is közöl. Így különösen érdekes a fertőbozi lakosság vagyoni osztályozása valamint a direktóriumhoz eljuttatott szociális kérelmek.

A forrásgyűjtemény utolsó részében négy rövid forrás tanúskodik a Tanácsköztársaság mindennapjairól. Különösen érdekes a helyi Trockij-kör létezésének és működésének kérdése, amely valójában a helyi direktórium belső hatalmai harcairól tanúskodik. A direktóriumok működése sehol sem volt egységes, megítélésük és elfogadottságuk nagyban függött vezetőik személyétől, valamint az adott települések belső kohéziójától. Egy másik, itt közölt rövid forrásban Sopron környéki falvak népgyűlésein megfogalmazott legfontosabb problémák szerepelnek, így például plébánosuk megtartása vagy éppen horvát nyelvű oktatás kérése. A kötet utolsó forrása egy gúnyos nyelvezetű irat a Tanácsköztársaság bukásáról, amelynek szövegezése ugyan humoros, összességében mégis nagyon fájdalmas képet fest 1919 tavaszáról és nyaráról.

A forrásgyűjtemény örömteli módon mellékletet is tartalmaz, itt a névmutató mellett a soproni direktórium tagjainak listája, valamint inkább érdekességképpen azoknak a településeknek nevei is szerepelnek, amelyek német nyelven kérték az ügyintézt a Tanácsköztársaság alatt. Végül a soproni levéltár közismerten kiváló forrásadottságának újabb remek példája az a két korabeli portré, amely által arcot kapnak azok a személyek, akik szembeszálltak és életüket áldozták a vörös diktatúrával szembeni felkelésekben.

A Tanácsköztársaság hónapjaival kapcsolatban a Soproni Levéltár más megyei és városi levéltárakhoz képest igen gazdag iratanyaggal rendelkezik. Ezekből ezúttal olyan iratok kerültek be a forrásgyűjteménybe, amelyek több oldalról mutatják be az erőszak hátterét valamint a mindennapi túlélés stratégiáit. A kötet kiváló kiindulási alap lehet arra, hogy a Tanácsköztársaság 133 napjának soproni és vármegyei eseményei iránt érdeklődőket a levéltár kutatótermébe vezesse.

Ez év elején jelent meg egy figyelemre méltó kötet a német Wallstein Verlagnál magyar, és azzal párhuzamosan német nyelven. A bevezető tanulmányokkal, kiegészítő forrásokkal, bő jegyzetapparátussal ellátott kötet fő szövegét Kolb Jenőnek a bergen-belseni koncentrációs táborban, 1944. június 30. és december 12. között vezetett naplója teszi ki. Mivel Kolb Jenő és családja a „Kasztner-vonatként” elhíresült csoporttal került a Hannoverhez közeli lágerbe, a kötetként először most napvilágot látott terjedelmes napló nem önmagában „csak” a koncentrációs tábor mindennapjainak megismerése tekintetében fontos, hanem a Kasztner-Rezső nevéhez kötődő mentőakció története szempontjából is. Sőt különleges forrásértéke ez utóbbihoz kapcsolódik. Az utóbbi évtizedekben, években ugyanis megnőtt a Kasztner-vonat története, illetve a Kasztner Rezső személye, háborút követő sorsa és személyes tragédiája iránti érdeklődés.¹ Emögött vélhetően nem csupán a holokauszt ideje alatt a haláltáborokba küldendő segítségére siető, azokat kimenekítő embermentők iránti – jó egyideje – növekvő érdeklődés húzódik meg. De emellett még az is, hogy ezek sorában idővel pozitív megítélés alá kerültek a németekkel, német szervezetekkel egyezkedő, bizonyos tekintetben együttműködő személyek is. E megközelítés elfogadtatásában fontos mérföldkő Steven Spielbergnek Oscar Schindler szudéta-német gyáros életéről forgatott *Schindler listája* című filmje 1993-ból. Schindlertől eltérően Kasztner Rezső azonban maga is üldözött volt, és a cionista irányvonalú Budapesti Mentőbizottság egyik vezetőjeként került kapcsolatba az SS magyarországi vezetőivel, magával Eichmannal és megbízottjával, Kurt Becherrel. Az SS-nek nyújtott anyagi ellentételezésért – az amerikai segítség-szervezetek közreműködésével folyó mentőakció keretében – a németek végül több mint 1800 zsidót engedtek ki Magyarországról. A megállapodás értelmében Palesztinába, amire azonban nem került sor, ugyanis a csoportot szállító vonat Német Birodalom belsejébe irányították.

Csak hosszú viszontagságok és bizonytalanságok – a csoport többségének öt hónapnyi bergen-belseni fogságát – követően váltak szabaddá, ekkor elsőként a semleges Svájcba kerültek. Viszont tény, hogy a csoport túlnyomó többsége életben maradt. Részben

¹ A Kasztner-ről elnevezett mentőakcióról és a Kasztner Rezsőről írt könyvek mellett előbb 2006-ban háromrészes magyar dokumentumfilm (rendezője: Radó Gyula) készült *A Kasztner-vonat*, majd 2008-ban *Kasztner meggyilkolása* címmel egy angol dokumentumfilm. A legutóbbi években pedig játékfilmet is terveztek az életéről.

ennek, részben annak betudhatóan, hogy megmenekülésükre a németekkel, SS-el való együttműködés és egyezkedés révén került sor, a holokauszt feldolgozhatatlan traumáját élő háború utáni Izraelben a Kasztner-csoport tagjainak sokszor kedvezőtlen megítélés jutott osztályrészül. Magának Kasztner Rezsőnek a megítélése is rendkívül ellentmondásos volt, szerepvállalásáról az 1950-es évek Izraeljében komoly társadalmi vita alakult ki, amit per is követett. A felkorbácsolódó indulatok következtében pedig 1957-ben egy szélsőséges sikeres merényletet követett el ellene.

A könyv érdekességét, jelentős forrásértéket azonban nem csupán a fentebb leírtak jelentik, hanem a naplóiíró személye, aki jeles soproni zsidó család tagja volt. Kolb Jenő 1898-ban született Sopronban, a két világháború között ismert művészettörténész, a játékkártyák történetének kutatója, az Új Idők Lexikonának szócikkírója volt. A második világháborút követően pedig 1952-től haláláig, 1959-ig a Tel-Avivi Művészeti Múzeum igazgatója volt. Feleségével, Meller Edittel 1926-ban kötött házasságot. A Kasztner- vonatra Edittel, illetve 1937-ben született leányukkal, Annával közösen került, s együtt is menekültek meg a náci üldöztetés elől. (Edit férjénél két évtizeddel később, 1979-ben szintén Izraelben hunyt el.) A Kolb és a Meller család a korabeli Sopron társadalmának ismert famíliái voltak.² A két- illetve egy nemzedékkel idősebb generáció tagjai a város ismert kereskedői közé tartoztak, de Edit édesapja már értelmiségiként, a város kedvelt fogorvosaként tett szert további társadalmi elismerésre. Ehhez társult még, hogy dr. Meller Béla a rendelkezésre álló források alapján a helyi zsidóság egyik legnagyobb ingatlanvagyonnal (háztulajdonnal) rendelkező tagja volt.³ Témánk szempontjából is fontos adalék, hogy a Meller Edit fivére, az 1943-ban elhunyt Meller Pali építész 1942-1943-ban németországi fegyházból gyermekeinek küldött levelei, kötetbe rendezve 2012-ben már megjelentek *Pali Meller: Papierküsse. Briefe eines jüdischen Vaters aus der Haft 1942/43.* címmel.⁴

A Fischer Lajos és Thomas Rahe által szerkesztett kötet szerkezetére áttérve fontos rögzíteni, hogy könyv legnagyobb terjedelmű részét magának a naplónak (73–191 pp.) a közlése teszik ki. A napló szövegének első, ekkor még csak gépirásos, fénymásolóval sokszorosított (német nyelvre fordított) megjelentetésére 2000-ben a bergen-belseni emlékközpont kiadásában került sor. Ehhez a kiadáshoz készített kutatás eredményeit a jelen könyv szerkesztői is felhasználták. Erre szükség is volt, mert az eredeti napló szövege egyszerű, csak önmagában történő közlés esetén nehezen lenne befogadható az átlag olvasó számára. A naplóban előforduló nagy számú személynév, valamint az idegen szavak és a zsidó vallással, illetve a korabeli zsidó közélettel kapcsolatos kifejezések, fogalmak gya-

² E családokról és tagjaikról Tárkányi házaspár munkájában is hosszabban lehet olvasni. Tárkányi Sándor – Tárkányi Eszter: *Elfeleedett soproniak. Arcok, sorsok, áldozatok. Fejezetek a soproni zsidóság történetéből.* Sopron 2014. 326–342.

³ Id. Csekő Ernő: *Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944-ben II.* (Elvett házak, zár alá vett üzletek) In: *Soproni Szemle* 2006/1. 35–53.

⁴ A könyv Stuttgartban jelent meg, gondozója, szerkesztője Dorothea Zwirner. A kötetről a Soproni Szemlében megjelent könyvismertetőt Fischer Lajos írt. In: *Soproni Szemle* 2013/1. 101–104.

kori használata okozta nehézségek feloldására a kötetben kiterjedt lábjegyzetapparátus szolgál, valamint további két terjedelmes rész. Egyrészt a naplóban előforduló idegen, illetve a ma kevésbé ismert szavak megértését segítő *Glosszár* (237–257 pp.), másrészt a Kasztner-csoportnak a naplóban említésre kerülő tagjait bemutató fejezet (209–235 pp.). A könyv ezen részei javarészt a szerkesztők egyikének, Fischer Lajosnak a munkáját dicsérik.

A napló tartalmának kontextusba helyezését ezen felül további fejezetek segítik. A két szerkesztő által jegyzett rövid terjedelmű *Előszót*, illetve *Szerkesztői jegyzetet* három fejezet követi három szerző tollából. A Szita Szabolcs által írt *A Kasztner-akció* történetéhez című (57–65. pp.) rész történeti áttekintést nyújt a mentőakció körülményeiről, felidézve dr. Kasztner Rezső személyét, ő és társai korábbi mentőtevékenységét. Megtudhatjuk, hogy a hazai cionista mozgalom szocialista irányzatában tevékenykedő Kasztner Rezső Kolozsvárról a második világháború idején Budapestre felköltözve kapcsolódott be a mentőakciókba. Idővel a Magyar Cionista Szövetség elnökhelyettese, illetve a Budapesti Mentőbizottság második embere lett, mindkét szervezetnek Komoly Ottó volt az elnöke. Szita e cionista szervezetek tevékenységnek rövid bemutatása során is érzékelteti azt a különbséget, ami köztük és a neológ zsidóság szervezetei, mint például az 1944-ban fennálló budapesti Zsidó Tanács hozzáállásában megfigyelhető. Míg ezutóbbi az 1944. évi zsidó törvények, rendeletek végrehajtására, illetve a megszálló német és a hazai hatóságok rendelkezéseinek betartására törekedett, így remélve elérni a zsidóság túlélését, addig a cionista szervezetek már 1944 előtt is a zsidók, így a környező országok zsidóságának (mindenekelőtt lengyel, szlovákiai) mentésében működött közre.

A következő fejezetben Kolb Jenő leánya, Anna (ma használt nevén: Shoshana Hasson-Kolb) írt személyes vonatkozásokat is tartalmazó életútismertetést édesapjáról, Kolb Jenőről (67–72. pp.). A főbb életrajzi adatok mellett egy humánus jellemű, nagy műveltségű ember képe rajzolódik ki előttünk. E részből megtudhatjuk, hogy Kolb Jenő is a cionizmus szocialista irányzatához tartozott. A második világháború kitörésének hatására került közel e mozgalomhoz, így tagja lett a Hasomer Hacair nevű cionista szervezetnek. Kolb 1944-től maga is részt vett a fentebb említett mentőakciókban, így a Kasztner-vonat előkészítésében is. E mozgalmi és szervezési feladatai következtében később fontos szerepet játszott a Kasztner csoport lágerbeli életének mindennapjaiban. Ahogy leánya fogalmaz: „Kolbnak az emberi szellembe vetett hite megingathatatlan volt. Ő volt az, aki gondoskodott a táborban arról, hogy a csoportban és mindenekelőtt a cionista úttörők között legyen szellemi élet és ő volt az, aki életben tartotta a jövő iránti bizalmat. Előadásokat tartott a művészet esztétikájáról, annak történetéről és egyáltalán az emberiség történelméről... ott, a szögesdrótok, a végnélküli appellok és a kutyás német örök között.” Mindezt alátámasztja a napló szövege is, bejegyzések hangvétele, nézőpontja, de azok konkrét tartalma is.

A bevezető fejezetek közül a legterjedelmesebb az egyik szerkesztő, Thomas Rahe által írt, immár a napló tartalmát is feldolgozó *Kolb Jenő naplója és a Kasztner-csoport a bergen-belseni koncentrációs táborban* című tanulmány (15–55. pp.). Ennek első részében a Kasztner-csoport létszámáról és társadalmi összetételéről, illetve a bergen-belseni lá-

gerről, annak a birodalmi koncentrációs táborok sorában betöltött sajátos helyzetéről olvashatunk. Így a Kasztner-csoportról megtudhatjuk, hogy közel sem csak magyarok voltak közöttük, hanem lengyel, román, cseh és szlovák zsidók is. A legvalószínűbb adatok szerint 1684 főt Bergen-Belsenbe szállító Kasztner-vonatot ugyanakkor egy modern kori Noé bárkájának is tekintették a kortársak, mert ugyan a szervezők társadalmi közege felülreprezentált volt annak utasai között, a menekültcsoport összeválogatásakor mégis törekedtek arra, hogy a hazai zsidóság valamennyi csoportja – világnézeti-vallási, földrajzi és társadalmi értelemben – képviseltesse magát benne. A csoport magját egyrésztől Kasztner szülővárosa, Kolozsvár zsidóságából kiválasztott több mint 300 ember tette ki, másrésztől az az akciót szervező hazai cionista mozgalom egyes szárnyaiból tevődött össze. Emellett a fővárosi és vidéki neológ zsidóságból, illetve ortodoxok csoportjaiból is nagyobb számban kerültek be közéjük. Továbbá 150 főt tett ki azon tehetős zsidók csoportja, akik a helyük megváltásával – az SS-nek fizetett váltságdíjjal – nagyrésztben finanszírozták a mentőakciót. Ötven főt pedig kifejezetten az SS juttatott fel a Kasztner-vonatra.

Thomas Rahe többek közt ír arról is, hogy Kolb Jenő naplója mellett még egy, a Kasztner-csoport valamelyik tagja által írt napló maradt fenn, Tiberius Ehrendfeld cserkész részéről. Fennmaradt még az utóbbinál jóval idősebb Devecseri Szidónia „naplója” is, ugyanakkor ez utóbbinál keverednek a napló és a visszaemlékezés műfaji elemei. A visszaemlékező pozíciójából írt ezen műhöz képest Kolb naplójának nagy erénye, hogy általa a jelenidő, az „épp most történik” pozíciójából kapunk részletekbe menő képet az eseményekről. Így mindenekelőtt a Kasztner-csoport mindennapjairól, annak megszervezéséről, valamint reflexiókat a lágerélet megpróbáltatásairól, a megmenekülésükben reménykedők lelkiállapotának változásairól, lelki vívódásairól. De ezen egyidejűség másik következménye, hogy a naplónak jóval kevesbé sajátja a szépirodalmi jelleg. Ezt jelzi a szövegben előforduló rövidítések nagy száma, amelyek nagy részének feloldásáról a szerkesztők gondoskodtak. De az is, hogy szöveget tömör, sokszor rövid, egyszerű mondatokból építkezés, valamint tárgyszerűség jellemzi. Ezek kétségtelenül nehezebbé teszik a napló olvasását, de ha a Tisztelt Olvasó rászánja magát a napló által hordozott sok információ befogadására, feldolgozására, nagyon sokat megtudhat e mentőakció tagjainak Bergen-Belsenben eltöltött közel fél évről. S ezért feltétlenül érdemes a könyvet kézbe venni, elolvasni.

A 2020. év a Soproni Városszépítő Egyesület életében is különleges, a világiárvány következtében bevezetett korlátozások által beárnyékolt év volt. Megtartottuk a 2019. évi tevékenység beszámoló Közgyűlését és elfogadtuk egyesületi Alapszabályunk – a különböző törvényi szabályozások következtében szükségessé vált – módosítását. A Bíróság a beadványunkra hiánypótlást adott ki, amelyet rendkívüli közgyűlésen még a tavasz folyamán, az első karantén után megtárgyaltunk. Az Alapszabály módosítását ezt követően a Győr Moson Sopron Megyei Bíróság határozatával elfogadta.

A 2020. évi programjainkból nem valósíthattuk meg a korlátozó rendelkezések miatt a nagyobb létszámú rendezvényeinket, mint a tavasz folyamán a „Madarak és fák napja” alkalmából tervezett faültetést vagy az ősze ütemezett „Kilátó napja” megemlékezést, amelyet a Károlymagaslati kilátónál szeretnénk volna megtartani. Meghirdettük viszont az év háza kitüntetésére a Winkler Oszkár pályázatot. Az Építészeti Szakbizottságunk javaslatára a díjat a felújított Lenck-villa nyerte el. Az elismerő tábla átadására az épület ünnepélyes felavatása és a benne megrendezett kiállítás megnyitása alkalmával, az ünnepi alkalmat méltató Miniszterelnökséget vezető miniszter, dr. Gulyás Gergely, Sopron város polgármestere, dr. Farkas Ciprián, valamint a kivitelező vállalatok és a Soproni Múzeum vezető munkatársai jelenlétében november hó folyamán került sor. A szakmai előkészítésre alapozott értékelést dr. Józan Tibor elnök tartotta, az Egyesületet a korlátozott részvétel miatt dr. Krisch Róbert és Perkovátz Tamás alelnök képviselte. A Soproni Múzeum az átadás utáni napokban előzetes bejelentkezés mellett tagjaink részére a Lenck-villa csoportos látogatására adott lehetőséget.

Az elnökség folytatta a korábbi évek hagyományát, október végén megkoszorúzta korábbi elnökei sírját.

Az elnökség megtartotta üléseit, az adott helyzethez igazodva személyes megjelenéssel, vagy interneten, előterjesztett témákban. Határozat született helytörténeti témájú könyvek támogatásáról (dr. Sarkady Sándor: „Légiesemények Sopron Vármegyében, bombatámadások a Leghűségesebb Város ellen” és dr. Borsos Árpád: „Az utolsó pillanat után”), a 2021. évi tagdíjról, amely változatlan mértékű, és tudomásul vette a Soproni Szemle Alapítvány közlését, hogy a Szemle ára is változatlan marad.

Több éves előkészítői munka után az év tavaszán elkészült első elnökünk, Lovag Kőmáli Flandorffer Ignác sírjának felújítása. Az Egyesületünk által vezetett összefogásban részt vett Sopron város Önkormányzata és a Soproni Ipari- és Kereskedelmi Kamara. A felújítási költséghez Egyesületünk 1,6 millió Ft-tal járult hozzá. A felújított sír avatásához Flandorffer Ignác korát és munkásságát bemutató konferenciát szerveztünk, amelynek előadói dr. Tóth Imre és dr. Sarkady Sándor tagtársaink voltak. A sírnál

elhangozott köszöntőket dr. Farkas Ciprián polgármester, Horváth Vilmos, a Kamara elnöke és dr. Józán Tibor az Egyesület elnöke mondta el, a sírt Horváth Imre városplébános áldotta meg. Ez alkalommal a távoli leszármazottak képviselőjében Flandorffer Magdolna mondott köszönetet.

Az év során változatlanul élt a közszolgálati területen az Egyesület azokkal a lehetőségekkel, amelyek a Városfejlesztési Bizottság tényleges tagjaként számára biztosítottak. Előterjesztések véleményezésében, szabályozási tervek módosításában, közterületek elnevezésében aktívan részt vettünk. A rendkívüli helyzet miatt szünetelt ez a munka április, május és november, december hónapokban. Az Új utca 4. sz. alatti irodánk félfogadási rendjét is a rendeletek korlátozásaihoz igazítottuk.

Be kell még számolni a 150 éves jubileum pályázatáról. Az 2019. évi jubileumi események sora felidézve: emlékkönyv kiadása, kiállítás a Festőteremben, ünnepi hangverseny, helytörténeti előadásorozat (egy része a vírushelyzet rendelete miatt 2020-ra áthúzódva, benne a Rakovszky Zsuzsa írónővel folytatott beszélgetés), város/sz/építészeti konferencia. Az elnyert pályázati összeg 13,9 millió Ft, amelyet a kiíró és elbíráló utólagosan finanszíroz. A rendezvényeket és az anyagbeszerzést (2 db. hordozható számítógép, nyomtató, papír és nyomtató patronok) az előírt, részben meghosszabbított határidőn belül végrehajtottuk. A vírushelyzetre tekintettel az elszámolási határidők módosítására is sor került. Jelentésünk készítése idején a végleges, lezárt program elszámolása részünkről megtörtént.

Gazdasági beszámoló

Egyesületünkben 2020. év során 367 fő fizetett tagdíjat. A tagoktól a Soproni Szemle díjával és a tagok támogatásával együtt befolyt összeg 1.660.900.- Forint.

Kiemelt támogatóinktól, az együttműködési megállapodások alapján (TAEG Zrt, SMJV Önkormányzata, Soproni Kereskedelmi és Iparkamara) ez évben 1.200.000 Ft támogatást kaptunk.

Az elnökség köszönetet mond mindazoknak, akik 2019. évi személyi jövedelemadójuk 1 %-át 2020-ban Egyesületünk javára ajánlották fel. Ebből 42.048 Ft bevételünk származott, amely összeg a rendezvényeink megvalósítását segítette.

Itt szeretnénk felhívni a figyelmet az ideai felajánlások lehetőségére és kérjük, hogy személyi jövedelemadójuk 1 %-át ebben az évben is Egyesületünknek ajánlják fel, melyhez az adóbevállás Rendelkező nyilatkozatán az Egyesület

19884581-1-08

adószámát kérjük feltüntetni. Felajánlásukkal zavartalan működésünk biztosításához nagymértékben járulnak hozzá. Előre is köszönjük.

Egyesületünk tagdíjbevételei működési költségeinket fedezik, amelyek összege évek óta mintegy 500.000 Ft (ezek közül a legjelentősebbek: posta- és telefonköltségek, könyvelési díjak, bankköltségek, kisebb egyesületi rendezvényeinkkel kapcsolatos költségek).

Az egyesületi tagdíj (aktív, dolgozó 2.000.- Ft/év, diák és nyugdíjas 1.000.-Ft/év) és a Soproni Szemle ára (2.400.- Ft/év) 2021. évre nem változik. Ebből következik, hogy aktív, dolgozó tagjaink által 4.400.- Ft, diák és nyugdíjas tagjaink által 3.400.- Ft fizetendő.

A Soproni Városszépítő Egyesület a tagjai részére továbbra is megszervezi a Soproni Szemle eljuttatását Sopron város területén önkéntes diákmunkában, vagy a tagság sorából az erre vállalkozó tagtársaink személyes kézbesítésével. Az ország más településeire a postai kézbesítés útján jut el a folyóirat, a Soproni Szemle Alapítvány és a Magyar Posta szervezete között létesített megállapodás alapján.

Az évről évre növekvő postai kézbesítési díjakat ezentúl sem a Soproni Szemle Alapítvány, sem a Soproni Városszépítő Egyesület magára vállalni nem tudja. Kérjük megértéssel fogadni, hogy erre kényszerülünk és kérjük, hogy azon tagjaink, akik postai kézbesítéssel kapják a folyóiratot, az évi 4 alkalomra szóló kézbesítés fejében a budapesti címmel rendelkezők 848.- Ft-tal, a vidéki és külföldi címmel rendelkezők 1020.- Ft-tal toldják meg a fenti befizetéseiket.

Az átutalást kérjük a Soproni Városszépítő Egyesület, Sopron Új utca 4. részére, a az OTP Banknál vezetett 11737083-20007016-00000000 számlaszámra kezdeményezni.

Jelenleg mintegy 17 millió Ft tartalékkal rendelkezünk, ami a későbbiekben emléktábláink nagyobb léptékű felújítási munkái és a Soproni Szemle további kiadásának fedezetéül szolgál.

Egyesületünk pénzügyi helyzete stabil, a különféle hatósági előírásoknak rendben, határidőre eleget tettünk.

dr. Józsan Tibor elnök

A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye

A Soproni Városszépítő Egyesület ezúton fejezi köszönetét mindazoknak, akik a 2020. évi személyi jövedelemadójuk 1%-át az Egyesületnek ajánlották fel. Az így befolyt 36.846 Ft-ot programjaink megvalósítására használtuk fel.

Kérjük, hogy továbbra is támogassák Egyesületünket személyi jövedelemadójuk 1 %-ával.

Tisztelt Szerkesztőség!

Vörös Ákosnak a Soproni Szemle 2021/2. számában megjelent, a Nemzeti Sírkertbe sorolt soproni sírokat ismertető írását érdemes kiegészíteni a védések eredetével, mivel ezt csak a legutóbbi két esetről ismerteti.

A Nemzeti Kegyeleti Bizottság – ekkor még ez volt a hivatalos elnevezése – 2004. május 25-én tartotta legelső kihelyezett ülését Győrött. A bizottság tagjai ekkor fogadták el, elsőként a 19 magyarországi megye közül, a Győr-Moson-Sopron megye temetőiből védelemre javasolt sírokról szóló előterjesztést. Ennek összeállítója, akárcsak később a többi megyénél, én voltam. A megye egészét átfogó védelem a Magyar Közlöny 2004/184. számában jelent meg. Ez alkalommal a két Szent Mihály-temetőből 17, az Evangélikus temetőből 15 jeles személy sírhelye került be a Nemzeti Sírkertbe.

A további védések helyi kérelmek nyomán történtek. A Polgármesteri Hivatal kezdeményezte Sopronyi-Thurner Mihály és Wälder József (Magyar Közlöny 2006/12.), valamint Szántó Róbert (Hivatalos Értesítő 2010/38.) sírjának védettségét, a Soproni Múzeum pedig a Storno család sírját (Hivatalos Értesítő 2012/17.). Hegedűs Elemér kezdeményezése nyomán vált védetté báró Hauer Lipót és báró Willerding Rezső (Hivatalos Értesítő 2012/17.), majd Molnár László (Hivatalos Értesítő 2013/40.) sírhelye. A fentiek kiegészültek az Evangélikus temető négy további sírjával (Hivatalos Értesítő 2014/31.), majd pedig a legutóbbi két, Vörös Ákos által ismertetett sírhellyel (Hivatalos Értesítő 2017/44.).

Üdvözlettel:
Tóth Vilmos
történész

Csiszár Ágnes kulturális menedzser, könyvtáros, Sopron, Faraktár u. 18. fsz. 1.; a.
csiszar.64@gmail.com

Csekő Ernő történész, főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Levéltára, 9400
Sopron, Fő tér 1.; cseko.erno@mnl.gov.hu

Fricz-Molnár Péter jogász, történelem és politikaelmélet szakos bölcész; jogi
osztályvezető, Innovációs és Technológiai Minisztérium, Budapest;
friczmolnarpeter@gmail.com

Gerencsér Péter egyetemi docens, Milton Friedman Egyetem, Kommunikáció- és
Művelődéstudomány Tanszék, 1039, Budapest, Kelta u. 2.; gerencser77@gmail.com

Gusztin Rudolf zenetörténész, tudományos segédmunkatárs, Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 1250 Budapest, Pf. 9.;
Gusztin.Rudolf@abtk.hu

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.;
jozan.tibor@mailmax.hu

Schöberl Miklós ny. egyetemi docens, Soproni Egyetem, Sopron, Király J. út 7. IV/20.;
drschoberlmiklos@t-online.hu

Szűts István Gergely történész-levéltáros, Habsburg Ottó Alapítvány, Budapest
szutsig@gmail.com

Tóth Vilmos történész, Győr, tothvilmos1973@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői út 13., turbuly@googlemail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2021/3

BÜRGERLICHE VEREINE UND KREISE

RUDOLF GUSZTIN: Der Soproner Liederkranz Verein: Vorgeschichte, Institutionalisation, Tätigkeit (1847–1867).....	277
PÉTER FRICZ-MOLNÁR: Das Verhältnis zwischen den Schemnitzer Freimaurern und Freidenkern und den Hochschulstudenten in den 1910-er Jahren	292
MIKLÓS SCHÖBERL: Geschichte des Soproner Katholischen Vereins. Kapitel III. Verwaltung und finanzielle Situation des Vereins, Einnahmen, Ausgaben, außergewöhnliche Situationen, Statistiken	314

PÉTER GERENCSÉR: Weinhandel und Getränkeverkostung in Kapuvár im 16–17. Jahrhundert.....	333
--	-----

KLEINE MITTEILUNGEN

ÁGNES CSISZÁR: Verborgene Schätze: Soproner Straßen. Sopronbánfalva, 1. Teil, A–Gy	361
--	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Erlebte Geschichte. Das 20. Jahrhundert von Éva Karner Perlaki ...	377
---	-----

BÜCHERSCHAU

ISTVÁN GERGELY SZÜTS: Ádám Suslik: Inmitten von Revolutionen II. Miss-handlungen und Schreckenstaten in Sopron und im Komitat Sopron während der Räterepublik, Sopron, 2020.	395
ERNŐ CSEKŐ: Jenő Kolb: „Glaube an den Menschen“ Ein Tagebuch aus Bergen-Belsen. Red.: Thomas Rahe, Lajos Fischer, Göttingen, 2021.	397

MITTEILUNGEN DER REDAKTION

TIBOR JÓZAN: Jahresbericht des Soproner Stadtverschönerungsvereines 2020	401
Mitteilung des Soproner Stadtverschönerungsvereines	403
Leserbrief an die Redaktion	404